

Modern China

**PETER VAN BERGEIJK, ARIE KUYVENHOVEN, CHARLES VAN MARREWIJK,
WARD ROUGOOR, BJÖRN GIESBERGEN, HUGO ERKEN, PAUL METZEMAKERS,
THIJS KNAAP EN MARTEN VAN DEN BERG**

DAARNAAST BIJDRAGEN VAN

**ANGELA MARBERG, HANS VAN KRANENBURG, HUBERT KORZILIUS,
LUCY KOK, MARLOES LAMMERS, ARTHUR VAN SOEST, BAS TER WEEL, FABIAN TEN KATE,
GERARD KUPER, ELMER STERKEN, JASPER DE WINTER, MAIKEL VOLKERINK, CARLIJN EIJKING,
HUGO PRIEMUS, PETER BOELHOUWER, CHRISTIAAN BEHRENS EN KOERT VAN BUIREN**

Call for papers

Voor de komende **ESB**-nummers werkt de redactie aan de volgende thema's. Doet u mee? Bijdragen kan via het schrijven van een artikel.

Maart: Natuurgeweld en klimaatschade

April: Arbeidsmarktkrapte

Mei: Moderne industriepolitiek

Juni: Data als productiemiddel

Informatie over de deadlines en stijlregels vindt u op onze website:
<https://esb.nu/call-for-papers>

Lees de vernieuwde ESB.nu 4 weken gratis

Inzichten van
topeconomen
gebaseerd
op onderzoek

- ✓ VERBETERDE LEZERSERVARING
- ✓ BESCHIKBAAR OP ALLE DEVICES
- ✓ DAGELIJKSE RELEVANTE UPDATES

GA NAAR [ESB.NU](https://esb.nu) EN
PROBEER 4 WEKEN GRATIS

Inhoud

Agenda & Personalia	50
Uitgelicht	52

Modern China

Inleiding: Als China de lakens uitdeelt JASPER LUKKEZEN	54	China moet werken aan productiviteitsgroei BJÖRN GIESBERGEN EN HUGO ERKEN	66
China als hegemoon PETER VAN BERGEIJK	56	China worstelt met vrijere kapitaalstromen PAUL METZEMAKERS	68
Terugkerende dilemma's bij China's transitie ARIE KUYVENHOVEN	59	Hoe schokken in de Chinese economie Nederland raken THIJS KNAAP	70
Het omgekeerd demografisch dividend van China CHARLES VAN MARREWIJK	62	Column: De terugkeer van een economische reus MARTEN VAN DEN BERG	73
Inkomensongelijkheid China lijkt te stabiliseren WARD ROUGOOR	64		

中国

Eetbare-insectensector veelbelovend, mits men elkaar niet de vliegen afvangt ANGELA MARBERG, HANS VAN KRANENBURG EN HUBERT KORZILIUS	74
Vroegpensioenregelingen voor zware beroepen LUCY KOK, MARLOES LAMMERS, ARTHUR VAN SOEST EN BAS TER WEEL	78
Medaillevoorspelling Pyeongchang FABIAN TEN KATE, GERARD KUPER EN ELMER STERKEN	82
Bedrijfsinvesteringen sinds crisis sterker beïnvloed door schuldpositie bedrijf JASPER DE WINTER, MAIKEL VOLKERINK EN CARLIJN EIJKING	85
Toekomst van de huurtoeslag HUGO PRIEMUS EN PETER BOELHOUWER	88
Een openbaardienstverplichting voor Caribisch luchttransport CHRISTIAAN BEHRENS EN KOERT VAN BUIREN	92
Statistiek	94
Ceteris paribus	96

Agenda & Personalia

Voor meer informatie en een volledig overzicht van de Nederlandse economische agenda kunt u terecht op www.esb.nu/agenda

Februari

- 19 **De Rode Hoed** – *De schaduwkant van bitcoin*, o.a. Simon Lelieveldt (Zelfstandig adviseur)
- 20 **ERIM seminar** – *Competition within and across market positions: strategic responses to entry threats*, Yue Zhou (University of Michigan, Verenigde Staten)
DNB seminar – *Monetary policy and inequality under labor market frictions and capital-skill complementarity*, Evi Pappa (European University Institute, Italië)
Tinbergen seminar – *Spillovers and team incentives*, Kerry Papps (University of Bath, Verenigd Koninkrijk)
UNU-MERIT seminar – *Middle income transitions: trap or myth?* Jesus Felipe (Asian Development Bank, Filipijnen)
- 21 **Universiteit Utrecht college** – *Zwarte zwanen – Kritische blik op goede doelen*, Kellie Liket (Erasmus Universiteit Amsterdam)
- 22 **Tinbergen seminar** – *Accessibility and mobility in urban India*, Adam Storeygard (Tufts University, Verenigde Staten)
- 26 **Tinbergen seminar** – *Internet and health choices: evidence from the UK*, Carol Propper (Imperial College London, Verenigd Koninkrijk)
- 27 **CPB seminar** – *Retirement drawdown defaults: the role of implied endorsement*, Johan Bonenkamp (Tilburg University)
DNB seminar – *Corporate debt structure and unconventional monetary policy in the United States*, Urszula Szczerbiewicz (Banque de France, Frankrijk)
Radboud Universiteit lezing – *Economics, relationships and happiness*, Luigino Bruni (Università Bocconi, Italië)
Universiteit van Amsterdam seminar – *Family control and trust during a financial crisis*, Mircea Epure (Universitat Pompeu Fabra, Spanje)
UNU-MERIT seminar – *Coup d'état to overthrow higher education?* Semih Tumen (Centrale Bank van de Republiek Turkije)
- 28 **CPB workshop** – *Fintech and competition in the financial sector*, Fabio Braggion (Tilburg University)
UNU-MERIT seminar – *Campaign externalities, programmatic spending and voting preferences in rural Mexico*, Miguel Niño-Zarazúa (UNU-WIDER, Finland)
UNU-MERIT seminar – *Violent conflict and second-generation health outcomes: evidence from Angola*, Eleonora Nillesen (UNU-MERIT)

DE SCHADUWKANT VAN BITCOIN

Cryptomunten worden geprezen als het bankenvrije, anarchistische alternatief voor 'gewone' valuta. Maar één bitcointransactie kost evenveel energie als een huishouden per maand. En ook de cryptocurrency kent een onderwereld, alleen opereert die nog veel anoniemer. Zijn we naïef over cryptogeld? Maakt het de weg vrij voor milieuvuiling, criminaliteit en privacyschending? De wereld van cryptocurrency is voor sommigen een virtueel casino en voor anderen een niet te doorgronden kluwen van vreemde termen, cijfers en onbegrijpelijke risico's. Bitcoins staan los van overheidsbemoediging en banken, en zijn volledig anoniem. Daarom zijn ze perfect geschikt voor witwassen en maffioze praktijken op het dark web. Het zijn zaken waar elke trader onbewust aan bijdraagt. Vanavond kijken we kritisch naar het handelen in crypto's. Van energiekosten tot privacy-dilemma's en de grote vraag of (digitaal) geld ooit misbruikvrij kan zijn.

ZWARTE ZWANEN

Econoom en moralist Kellie Liket pleit voor een nuchtere blik op de impact van goede doelen. Want goede intenties alleen zijn niet genoeg als je de wereld echt wilt verbeteren. Dan zie je dat de Ice Bucket Challenge relatief weinig effect had en dat 3FM Serious Request gezellig is, maar dat je euro op andere plekken meer kan opleveren. Waarom denken we wel rationeel na over de aankoop van een wasmachine, maar niet als we geld geven aan een goed doel? En waarom bemoeien niet meer economen zich met de effectiviteit van goededoelenorganisaties?

Maart

- 5 **Tinbergen seminar** – *Tax evasion and inequality*, Niels Johannesen (Københavns Universitet, Denemarken)
- 6 **Arminius programma** – *Aandacht voor armoede*, o.a. Lies Roest (GroenLinks Rotterdam)
Universiteit van Amsterdam seminar – *Unequal punishment for professionals: how audit firms respond to their accountants' misconduct in financial statements*, Masaru Karube (Hitotsubashi University, Japan)
- 15 **Universiteit Utrecht lezing** – *Man-vrouwverhoudingen op het werk*, Belle Derks (Universiteit Utrecht)

Promotiebespreking

5 februari:
Ad van Riet
(Tilburg
University en ECB)

*Financial repression
and high public debt
in Europe*

Sinds het begin van de financiële crisis in 2008 zijn de overheidsschulden in Europa fors gestegen. Toch heeft de rente in 2016 een historisch dieptepunt bereikt. In mijn proefschrift, begeleid door Sylvester Eijffinger en Lex Hoogduin, onderzoek ik de mogelijke invloed van financiële repressie op de rentekosten voor de overheid. Financiële repressie is een aloude discretionaire strategie van de autoriteiten die erop is gericht om – ondersteund door financiële wetgeving en monetair ingrijpen – de rente (kunstmatig) laag te houden en goedkoop kapitaal met voorrang naar de staat te sluisen. Het voornaamste doel hiervan is de continuïteit van schulduitgifte tegen een betaalbare rente veilig te stellen en de houdbaarheid van een hoge publieke schuld te verzekeren en zo nodig af te dwingen.

Uit mijn onderzoek blijkt dat verschillende eurolanden, met name landen die door een schulden crisis werden getroffen, een waaier van financiële repressiemethoden op binnenlandse spaarders en investeerders hebben toegepast. Veel buitenlandse beleggers sloegen op de vlucht, waardoor de ingezetenen van deze crisisl landen een groter deel van de schulden van de eigen overheid in portefeuille hebben genomen. Daarnaast werden beleggers in overheidspapier van Griekenland en Cyprus gedwongen hun vordering te herstructureren en/of deels af te schrijven.

Ook de vormgeving van Europese afspraken heeft invloed op de houdbaarheid van

een hoge publieke schuld. Formeel beperken de Europese banken- en kapitaalmarktunie de nationale mogelijkheden voor financiële repressie. Maar Europese prudentiële wetgeving biedt toezichthouders volop ruimte om financiële instellingen toe te staan al hun vorderingen op de overheid als ‘veilig’ te betrachten, in tegenstelling tot de als riskant beoordeelde vorderingen op bedrijven. Deze bevoordeling houdt de marktvraag naar schuld papier van minder kredietwaardige overheden kunstmatig in stand, ten koste van het bedrijfsleven.

In mijn proefschrift toon ik aan dat zo’n voorkeursbehandeling de afgelopen jaren op uitgebreide schaal ingang heeft gevonden in de aangescherpte Europese financiële regelgeving. Daarnaast zijn Europese hulpfondsen opgezet die de crisisl landen onder voorwaarden liquiditeitssteun hebben verschaft en heeft de ECB zich bereid getoond om hoge nationale kapitaalmarktrentes te begrenzen als monetaire belangen en het behoud van de euro dit vergen. Verder laat het proefschrift zien dat bij een monetaire beleidsrente van nul procent steeds meer centrale banken als alternatief instrument gekozen hebben voor een grootschalige opkoop van overheidsobligaties om seculiere stagnatie en het risico van deflatie te bestrijden. Het ruime geldbeleid van de ECB heeft aldus de overheden onbedoeld ook veel financiële voordelen gebracht en de rentever verschillen tussen de eurolanden verkleind.

Vooralspaarders betalen bij financiële repressie het gelag, al profiteren zij net als andere belastingbetalers ook van het economische herstel en van stabiele overheidsfinanciën. Dit kan echter alleen een duurzaam herstel zijn als onhoudbare publieke en private schulden terug worden gebracht en de marktrente het natuurlijk evenwicht tussen gewenste besparingen en investeringen weerspiegelt.

Oraties

Universiteit Utrecht

Harry Hummels – *The 18th sustainable development goal – social entrepreneurship in a global society*, 1 maart

Vrije Universiteit Amsterdam

Remco Zwinkels – *The world is my oyster: finance in a globalizing society*, 21 februari

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Elisa Maira – *Consumers and producers*, 2 maart

Rijksuniversiteit Groningen

Jean-Pierre Thomassen – *Public service guarantees*, 22 februari

Tilburg University

Nicola Ciccarelli – *Essays in applied microeconomics*, 20 februari

Tamás Barkó – *Essays on stakeholder relations and firm value*, 26 februari

Universiteit van Amsterdam

Ben Loerakker – *On the role of bonding, emotional leadership, and partner choice in games of cooperation and conflict*, 2 maart

Vrije Universiteit Amsterdam

Temesgen Bezabih – *Tariff evasion in Sub-Saharan Africa and the role of aid for trade facilitation*, 22 februari

Universiteit Maastricht

Ehsan Ramezanifar – *Investment is style and strategy*, 28 februari

Universiteit Utrecht

Li Lin – *Leadership across cultural contexts*, 19 februari

Werner Liebrechts – *Hidden entrepreneurship*, 9 maart

Benoemingen

Rutger Engels is per 15 juni 2018 benoemd tot rector magnificus van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Elvira Eurlings is per 1 februari 2018 aangetreden als schuldagent bij het Ministerie van Financiën

Anna Salomons is per 1 februari 2018 benoemd tot hoogleraar economie aan de Universiteit Utrecht

Uitgelicht

Kostbare bordelen

De gemeente Amsterdam heeft tussen 2007 en 2014 een kwart van de bordelen op de Wallen laten sluiten. Wat is het effect hiervan op de prijzen van nabijgelegen huizen? Giambona en Ribas onderzoeken dit met een *difference-in-discontinuity*-schatting en laten zien dat de prijzen van huizen naast een bordeel 24 procent lager liggen dan soortgelijke huizen buiten de Wallen. Dit prijsverschil verdwijnt echter bijna volledig nadat het bordeel gesloten is. Bordelen veroorzaken dus een negatieve externaliteit voor omwonenden, wat mogelijk het gevolg is van de associatie van bordelen met criminaliteit en geweld.

Giambona, E. en R.P. Ribas (2017) *Prostitution and house prices: evidence from closing brothels in the Netherlands*. SSRN Paper, 2994037.

Ziek van beursdaling

Hebben grote verliezen op de beurs een negatief effect op de gezondheid? Schwandt onderzoekt de effecten van vermogensschokken op de gezondheid van ouderen in de Verenigde Staten. Zij constateert dat de schokken sterk gerelateerd zijn. Schokken zorgen met name voor een hoge bloeddruk en in mindere mate voor hartproblemen. Op diabetes, longziektes en kanker hebben zij geen effect. Dit suggereert dat psychologische factoren, zoals stress, ten grondslag liggen aan het gevonden effect.

Schwandt, H. (2018) *Wealth shocks and health outcomes: evidence from stock market fluctuations*. CEPR Discussion Paper, 12562.

Flexibilisering drukt lonen

De laatste decennia is het arbeidsaandeel in het nationaal inkomen (de AIQ) flink gedaald. Hoe kan dit? DNB analyseert acht Nederlandse bedrijfstakken en constateert dat naast veelgenoemde oorzaken als globalisering en technologische vooruitgang ook de toegenomen flexibilisering van de arbeidsmarkt een belangrijke rol speelt. Flexwerkers kunnen makkelijker ontslagen worden en zijn minder vaak aangesloten bij vakbonden, waardoor ze een zwakkere onderhandelingspositie hebben dan werknemers in vast dienstverband. Dit drukt de lonen en zorgt in de periode 1996–2015 naar schatting voor ruim de helft van de daling in de AIQ.

DNB (2018) *Flexibilisering arbeidsmarkt gaat gepaard met daling arbeidsinkomensquote*. DNBulletin, 1 februari.

Havik of duif

Maakt het voor hun beleidsvoorkeuren uit welke carrièreachtergrond centrale bankiers hebben? Eijffinger et al. onderzoeken dit aan de hand van stemgegevens van de Engelse centrale bank. Hoewel de leden gemiddeld niet verschillen, blijken externe leden wel vaker extremere voorkeuren te hebben, aan zowel de zijde van de haviken, die het inflatierisico voorop stellen, als van de duiven, die meer oog hebben voor economische groei en werkgelegenheid. Het aanstellen van externe leden kan dus het interne debat aanjagen, terwijl interne leden juist de consensus binnen de organisatie lijken te bevorderen.

Eijffinger, S., R. Mahieu en L. Raes (2018) *Inferring hawks and doves from voting records*. *European Journal of Political Economy*, 51, 107–120.

Schone lucht

Ademen Amsterdammers binnenkort frissere lucht in? Na jaren van vertraging zal naar verwachting dit jaar de Noord/Zuidlijn in gebruik worden genomen. Gezien de resultaten van de studie van Gendron-Carrier et al. zou dit de luchtkwaliteit moeten bevorderen. De auteurs analyseerden de effecten van openingen en uitbreidingen van metronetwerken over de hele wereld en vinden dat beide leiden tot een verbetering van de luchtkwaliteit.

Beroemde belastingontduikers

Helpt het vervolgen van beroemdheden in de strijd tegen belastingontduiking? Garz en Pagels onderzoeken het effect van media-aandacht voor rechtszaken tegen belastingontduikende beroemdheden op de participatie in het Duitse amnestieprogramma in de periode 2010–2016. Dit programma geeft mensen de kans om belastingontduiking recht te zetten, zonder aansprakelijk te worden gesteld. De auteurs vinden

8.373.244

personenauto's stonden er op 1 januari 2018 geregistreerd. Dat is ruim 13 procent meer dan tien jaar geleden (Bron: CBS).

door metro

Wel is het zo dat een uitbreiding minder effectief blijkt te zijn dan een opening, wat wijst op de afnemende meeropbrengsten van metronetwerken. Extra goed nieuws voor de Amsterdammers is dat de bevindingen, gezien de maatschappelijke kosten van luchtvervuiling, ook een deel van de hoge prijs van de lijn kunnen rechtvaardigen.

Gendron-Carrier, N., M. Conzalez-Navarro, S. Polloni en M.A. Turner (2018) *Subways and urban air pollution*. NBER Working Paper, 24183.

dat een toename in de berichtgeving over rechtszaken tegen beroemdheden de deelname aan het programma in hetzelfde kwartaal verhoogt met 22,5 procent. Dit suggereert dat rechtszaken tegen beroemdheden een effectief middel kunnen zijn om belastingontduiking terug te dringen.

Garz, M. en V. Pagels (2017) *Cautionary tales: celebrities, the news media, and participation in tax amnesties*. CESifo Working Paper, 6795.

Lage investeringen

Sinds de eeuwwisseling blijven de investeringen van Amerikaanse bedrijven achter bij hun winstgevendheid. Kan dit verklaard worden door een gebrek aan concurrentie? Gutiérrez en Philippon onderzoeken dit aan de hand van een natuurlijk experiment gebaseerd op de blootstelling aan Chinese importgoederen. Ze vinden dat de Chinese concurrentietoename heeft geleid tot hogere investeringen onder Amerikaanse bedrijven. Dit suggereert dat concurrentie leidt tot prikkels om te investeren en te innoveren. Aldus zou het feit dat, ondanks de toegenomen Chinese concurrentie, het algehele concurrentieniveau gedaald is mogelijk de lage investeringen kunnen verklaren.

Gutiérrez, G. en T. Philippon (2017). *Declining competition and investment in the U.S.* CEPR Discussion Paper, 12563.

Curriculum vitae

Goed nieuws voor studenten met matige cijfers. Nuijten et al. hebben door middel van een enquête onder studenten en interviews met recruiters onderzocht in hoeverre arbeidskansen afhangen van studieprestaties. Het blijkt dat studenten verwachten dat hun kansen op een baan vooral afhangen van hun academische prestaties, maar dat recruiters vaak meer waarde hechten aan zaken als een bestuursjaar en de getoonde motivatie. Matige cijfers lijken dus niet ten koste te hoeven gaan van de kans op een goede baan.

Nuijten, M.P.J., R.F. Poell en K. Alfes (2017) *Extracurricular activities of Dutch university students and their effect on employment opportunities as perceived by both students and organizations*. *International Journal of Selection and Assessment*, 25(4), 360–370.

Gezonde lunch

Op Zweedse basisscholen werden in jaren vijftig en zestig gratis gezonde schoollunches geïntroduceerd: welke economische effecten heeft dit beleid gehad? Alex-Petersen et al. onderzoeken dit aan de hand van de verschillen in de implementatie tussen Zweedse gemeenten. De resultaten laten zien dat het lunchbeleid bij leerlingen die tijdens de gehele basisschooltijd hieronder vielen, zorgt voor drie procent hogere gemiddelde inkomsten; voor leerlingen uit arme gezinnen is dit effect groter. Ook vinden ze positieve effecten op opleidingsniveau en gezondheid. Gratis gezonde lunches op de basisschool lijken economisch dus te lonen.

Alex-Petersen, J., P. Lundborg en D. Rooth (2017) *Long-term effects of childhood nutrition: evidence from a school lunch reform*. IZA Discussion Paper, 11234.

Schadelijke maffia

De aanwezigheid van de maffia leidt op de middellange termijn tot ongeletterdheid en minder publieke voorzieningen. Dit vinden Acemoglu et al. door de geografische variatie in droogte in het eind-negentiende-eeuwse Sicilië te gebruiken als instrumentele variabele voor de opkomst van de maffia. De magere oogsten als gevolg van deze droogte gaven een impuls aan opstandige lokale socialistische bewegingen. Hierna maakte de maffia een flinke groei door omdat landeigenaren zich, bij gebrek aan een sterke overheid, tot hen wendden voor bescherming. De auteurs laten zien dat de opkomst van de maffia de economische groei in het begin van de twintigste eeuw flink heeft geremd, en de lokale politiek nog steeds beïnvloedt.

Acemoglu, D., G. De Feo, G. De Luca (2017) *Weak states: causes and consequences of the Sicilian mafia*. NBER Working Paper, 24115.

Als China de

Vóór de industriële revolutie was textiel duur. De meeste mensen hadden maar een of twee sets kleding en droegen die door en door. Dat gold ook voor lakens. Als je de lakens uitdeelde, had je de sleutel van de lakenkast en bepaalde je hoe het er in het huishouden aan toeging.

Voor de industriële revolutie was China ook de grootste economie ter wereld. Maddison (1995) schat het aandeel van de Chinese economie in de wereld op een procent of 25 tot 1800. Toch deelde het land maar heel beperkt de lakens uit. Zeker, China was een belangrijke handelsnatie waar veel uitvindingen vandaan kwamen, maar de zijderoute was zo lang dat er geen Chinees in Europa kwam. Het was niet nodig om onze economie

en onze manier van zakendoen aan te passen aan de Chinese mores.

INTERNATIONALE INSTITUTIES

Met de industriële revolutie veranderde er veel. Het Westen ontwikkelde zich vlot en in China stond de ontwikkeling een tijd lang zo goed als stil. Het aandeel van China in de wereldeconomie zakte naar een procent of vijf in de jaren zestig en dat van het Westen steeg naar vijftig procent in de naoorlogse periode.

Het Westen kon de lakens uitdelen in de wereld en deed dat ook. Daarnaast begon het in de twintigste eeuw echt uit te maken wie de sleutels van de lakenkast had. Door de globalisering is de wereld meer en meer op één grote markt gaan lijken. En bij één markt hoort één marktmeester die geschillen beslecht, bijvoorbeeld over de kwaliteit van de lakens. In de wereld worden zulke conflicten beslecht via internationale instituties die toezien op het naleven van afspraken tussen landen – de mondiale publieke goederen uit het artikel van Peter van Bergeijk.

Deze instituties zijn geschoeid op het westerse, liberale, democratische model. De instituties gaan uit van individuele economische en politieke vrijheden, een democratisch proces en een rechtstaat die deze borgt. De huidige vormgeving van deze internationale instituties legt druk op landen om zich hieraan aan te passen. Dat lijkt heel verstandig; economen als Daron Acemoglu en John Robinson (2012) stellen bijvoorbeeld dat deze combinatie van instituties de enige is die op lange termijn groei kan waarborgen in een hoogontwikkelde economie.

Maar soms gaat het flink mis, zoals in Oost-Europa na de val van de Sovjet-Unie, in Latijns-Amerika in de jaren tachtig en in Zuidoost-Azië in de jaren negentig

China als hegemoon PETER VAN BERGEIJK	56
Terugkerende dilemma's bij China's transitie ARIE KUYVENHOVEN	59
Het omgekeerd demografisch dividend van China CHARLES VAN MARREWIJK	62
Inkomensongelijkheid China lijkt te stabiliseren WARD ROUGOOR	64
China moet werken aan productiviteitsgroei BJÖRN GIESBERGEN EN HUGO ERKEN	66
China worstelt met vrijere kapitaalstromen PAUL METZEMAKERS	68
Hoe schokken in de Chinese economie Nederland raken THIJS KNAAP	70
Column: De terugkeer van een economische reus MARTEN VAN DEN BERG	73

lakens uitdeelt

bij de afhandeling van schuldencrises. Arie Kuyvenhoven schrijft dat dat een schrikbeeld voor de Chinese elite was en dat China daarom huiverig is om het eigen socialistische systeem naar een kapitalistische variant te hervormen.

CHINESE GROEI

Dat China deze instituties en de bijbehorende westerse waarden niet aanvaardde, was lang geen probleem. China was daarvoor lang niet belangrijk genoeg in de wereld en velen dachten dat het land uiteindelijk hervormingen zou moeten invoeren om door te kunnen groeien. Economische groei bleek echter ook mogelijk zonder politieke vrijheden, zonder een democratisch proces en, op sommige punten, zonder een rechtstaat. Singapore bewees dat door gericht te investeren, en China volgde met een vernegenvoudiging van de omvang van de economie sinds 1992. Charles van Marrewijk laat overigens zien dat de demografische ontwikkeling ook fors aan de groei heeft bijgedragen.

Ondanks dat de Chinese groei wat afgezwakt is – van tien naar zes procent per jaar – en dat de groei zonder hervormingen de komende jaren nog verder afzwakt (Björn Giesbergen en Hugo Erken spreken van een groei van drie en een half procent in het basisscenario van hun bijdrage) zal het aandeel van China in de wereld de komende jaren blijven toenemen.

Dat het aandeel van China in politieke en economische macht steeds groter wordt, is duidelijk merkbaar. Thijs Knaap legt uit dat economische en financiële ontwikkelingen in China veel impact hebben op Nederland, vooral via andere landen overigens.

SCENARIO'S

Als China meer en meer de lakens uitdeelt, is het van belang hoe ze dat gaan doen. Hoe verhoudt het land zich tot de huidige internationale instituties die als marktmeester optreden. Ik schets drie scenario's.

Ten eerste is het mogelijk dat China alsnog hervormingen doorvoert die de rol van de overheid terugdringen. Daar heeft het land zelf alle belang bij, zo becijferen Björn Giesbergen en Hugo Erken, want het stelt China in staat de middeninkomensval te ontlopen. Hervorming van de landbouw, de huisvestingsvergunningen en het milieu heeft daarbij prioriteit, aldus Arie Kuyvenhoven, maar ook het monetaire beleid moet op de schop, vindt Paul Metzmakers. Als China bereid is water bij de wijn te doen, is er een goede gemeenschappelijke basis voor verdere samenwerking, zo geeft Marten van den Berg

aan. Dit is voor de westerse wereld het gemakkelijkste scenario: China deelt de lakens uit, maar doet dat zoals het Westen dat zou doen.

Maar China heeft eerder laten zien in duizelingwekkende vaart te kunnen groeien met instituties waarvan we dachten dat die deze groei niet duurzaam konden steunen. Ten tweede is het dus mogelijk dat er een weg bestaat voor China naar meer groei zonder noemenswaardige overdracht van macht aan de burger en markt. Wat daar minimaal voor moet gebeuren weet ik niet, maar het *One belt one road*-initiatief, de militaire aanwezigheid in Azië en Afrika, en volledige beheersing van het digitale domein maken daar vast deel van uit. Wel weet ik dat er in dit scenario een herziening van de internationale instituties gaat komen en dat ook Nederland zijn institutionele model op termijn wat aan zal moeten passen. Dit is voor onderzoekers het interessantste scenario: China deelt de lakens op zijn eigen manier uit.

Ten derde kan het groeiproces vertragen, bijvoorbeeld door interne strubbelingen. De inkomensongelijkheid in China is daarvoor een goede kandidaat; deze is hoger dan die ooit geweest is in landen met een vergelijkbare cultuur, laat Ward Rougoor zien. In dit scenario groeit China wel, maar het land doet dat in een trager tempo dan we tot nu toe gewend zijn. Dit is het conflictsценario: China deelt wat lakens uit, het Westen deelt wat lakens uit en er ontstaat een conflict omdat ieder het op zijn eigen manier doet. Een lakenkast had vaak maar één sleutel.

Literatuur

Acemoglu, D. en J. Robinson (2012) *Why nations fail*. New York: Crown Publishing.

Maddison, A. (1995) *Monitoring the world economy 1820–1992*. Parijs: OECD Development Centre.

JASPER LUKKEZEN

Hoofdredacteur
lukkezen@economie.nl

China als hegemoon

De sterke groei van China en de daarmee samenhangende toename van het Chinese aandeel in de wereldproductie is de belangrijkste geo-economische verschuiving van de naoorlogse periode. Welke gevolgen heeft de opkomst van China voor het bestuur en de bestuurbaarheid van het mondiale economische systeem?

PETER VAN BERGEIJK

Hoogleraar aan het Instituut voor Sociale Studies van de Erasmus Universiteit Rotterdam

De mondiale instituties en de normen en regels die de basis zijn voor de wereld-economie, zijn een mondiaal collectief goed. Elk land profiteert bijvoorbeeld van het IMF of de Wereldhandelsorganisatie, die toeziet op de naleving van afspraken over de handel tussen landen.

De productie van zulke goederen vereist collectieve actie, maar hier speelt ook het vrijbuitersprobleem (Olson, 1965; 1982). Het dilemma van collectieve actie is immers dat iedereen van zulke collectieve goederen profiteert, maar dat er onvoldoende prikkels zijn om bij te dragen aan de kosten van het scheppen of in stand houden ervan. Indien de voordelen van een collectief goed onvoldoende geconcentreerd zijn (dat wil zeggen dat deze door te velen moeten worden gedeeld) of onvoldoende toe te eigenen zijn, dan worden er te weinig collectieve goederen geproduceerd.

Dit probleem van onderproductie wordt op internationaal niveau nog veel ernstiger door het ontbreken van een sociaal contract. Er is geen wederzijds belang bij het behouden van internationale standaarden. Daarom worden mondiale collectieve goederen alleen geproduceerd indien de hegemoon – het land dat toonaangevend is in politiek, handel, cultuur en ideologie – een voldoende groot aandeel heeft in de wereld-economie (Kindleberger, 1981; 1986). Hierbij gaat het overigens niet alleen om de omvang van de hegemoon, maar ook om de fragmentatie van de rest van de wereld-economie (Van Bergeijk, 2013).

Voor de vormgeving van internationale instituties is het dus belangrijk welk land de leidende positie in de wereld-economie inneemt. Dit land draagt immers het grootste deel van de kosten van het in stand houden van het internationale systeem, maar kan ook de normen, regelgeving en instituties beïnvloeden. In dit artikel laat ik zien welke rol China hierin speelt.

VAN HEGEMOON TOT HEGEMOON

Om de rol van China in de wereld-economie te duiden, kijken we eerst naar het aandeel van China in de mondiale productie (figuur 1). Uit de figuur blijkt het opmerkelijke herstel van China's aandeel in de wereld-economie en een terugkeer naar een langetermijnevenwichtswaarde, naar de economische *status quo ante*.

Het grote aandeel van China in de wereld-economie is vanuit economisch-historisch perspectief zeker geen nieuw fenomeen. Tot en met de zeventiende eeuw beliep het aandeel van China in de wereldproductie namelijk ruwweg een kwart, volgens het toonaangevende overzicht van de wereld-economie in Maddison (1995). Aan de vooravond van de Industriële Revolutie was dit aandeel zelfs een derde, en was China de grootste economie. In de negentiende eeuw veranderde dit en werd het Verenigd Koninkrijk de belangrijkste economie en daarmee ook de nieuwe hegemoon. Na de Tweede Wereldoorlog namen de Verenigde Staten het wereldleiderschap over.

Sinds het begin van het tweede millennium koerst China steeds duidelijker aan op het terugwinnen van die toppositie. Net als in de jaren dertig van de vorige eeuw zien we op dit moment een wisseling van de economische macht. Destijds ondergroef de opkomst van de Verenigde Staten de machtspositie van het Britse wereldrijk; nu is het de opkomst van China die de positie van de Verenigde Staten op tal van terreinen ondergraaft. Het aandeel van de hegemoon kalft dus af.

De voorspellingen van het aandeel van China in de wereld-economie (CEPII-prognoses) zijn de uitkomst van een algemeen-evenwicht-analyse, en houden – anders dan rechttoe-rechtaan-extrapolaties – rekening met economische terugkoppelingen, zoals het feit dat op termijn het Chinese overschot op de lopende rekening moet worden afgebouwd. De CEPII-voorspellingen sluiten aan op de IMF-ramingen op basis van Amerikaanse dollars. Dit is de reeks die de omslag in het aandeel van China als laatste indiceert. Om die reden zijn de CEPII-cijfers conservatief: de geo-economische verschuivingen voltrekken zich waarschijnlijk sneller. Op basis van deze gegevens zal China in 2021 groter zijn dan de Verenigde Staten (volgens de gegevens van Maddison is dat inmiddels al gebeurd, zie figuur 2).

VAN ISOLATIONISME TOT WERELDLEIDERSCHAP

Naast de economische ontwikkelingen is het evenwel belangrijk om ook de kwalitatieve verschillen te zien, aan-

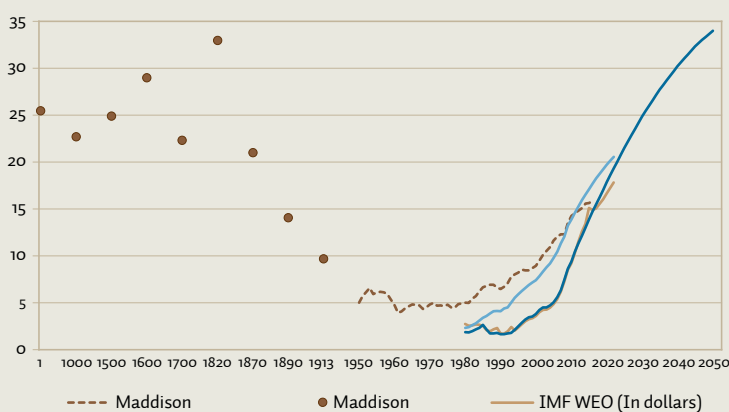
gezien naast economische dominantie voor een hegemon ook politieke invloed noodzakelijk is. Tot en met de vijftiende eeuw kan China zeker worden gezien als toonaangevend in politiek, handel en innovatie: een groot aandeel in de wereldeconomie kan dan worden geassocieerd met hegemonisch gedrag, al strekt de dominantie zich niet tot alle uithoeken van de wereld uit. De Ming-dynastie (1368–1644) koos echter voor isolatie, en weerde doelbewust alle (al dan niet moderne) buitenlandse invloeden met economische en politieke autarkie als resultante (Kennedy, 2010).

Ook de Communistische Partij koos aanvankelijk voor isolationisme, totdat er in de jaren tachtig van de vorige eeuw speciale economische zones werden ingesteld waar men experimenten met internationale handel en buitenlandse investeringen toestond. In de jaren negentig is er een sprong waarneembaar wat betreft de internationaalpolitieke globalisering (waaronder het lidmaatschap van de Wereldhandelsorganisatie), en daarna gaat China steeds meer de rol spelen van een wereldleider in een geïntegreerde mondiale economie.

Figuur 3 illustreert de politieke globalisering van China en laat tevens zien dat het metterdaad de Chinese intentie is om een grotere rol te spelen in de sturing van de wereld. Volgend op het lidmaatschap van de Verenigde Naties in 1971, ontwikkelt zich de politieke globalisering namelijk al direct sterk (ambassadennetwerk, verdragen, lidmaatschappen van internationale organisaties, enzovoort), terwijl de economische globalisering van China pas in de jaren tachtig wordt ingezet. In het nieuwe millennium wordt deze koers, met de oprichting van de New Development Bank (NDB), nog duidelijker, hetgeen een alternatief

Aandeel van China in de wereldeconomie sinds het begin van de jaartelling

FIGUUR 1

Noot: De grafiek combineert drie bronnen: **Maddison**: op basis van Bolt et al. (2018) geactualiseerde ramingen van Maddison (1995) in internationale Geary-Khamis-dollars; **IMF WEO**: ramingen van het IMF in koopkrachtpariteiten (PPP) en Amerikaanse dollars; **CEPII**: modeluitkomsten van het MaGE 2.1-model van het Centre d'Études Prospectives et d'Informations Internationales. Zie Van Bergeijk (1998; 2013; 2017) voor besprekingen van deze ramingen en bronnen.

neerzet voor de door OESO-landen gedomineerde mondiale financiële instituties (Kasahara, 2017).

Bij het duiden van de betekenis van deze ontwikkelingen is het belangrijk rekening te houden met het feit dat China weliswaar in het komende decennium een groter aandeel in de wereldeconomie zal hebben dan de Verenigde Staten, maar dat de economische machtsbasis dan nog niet op peil is. China wordt naar verwachting in dit decennium de grootste economie, maar het zal nog eens een kwart eeuw duren alvorens die positie zich voldoende versterkt heeft tot een even groot economisch gewicht als de huidige hegemon. (De EU komt in deze scenario's niet voor omdat haar aandeel in de wereldeconomie door de Brexit steeds onder dat van de VS, respectievelijk China blijft). Al met al zal de hegemon – de VS dan wel China – in de komende decennia een zwakkere positie hebben.

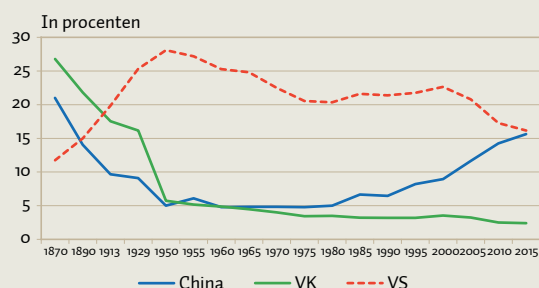
GEVOLGEN VAN DE WISSELING AAN DE TOP

Met deze kanttekening in het achterhoofd kijken we nu naar een drietal aspecten die door de wisseling aan de top kunnen ontstaan. Het is duidelijk dat de Chinese benadering anders is dan de westerse beleidsreceptuur.

Het eerste, nogal basale, effect is dat het belang om, in de financieel-economische gremia, met China om de tafel te zitten steeds zwaarder gaat wegen. China bepaalt steeds sterker de mondiale conjunctuurbeweging (Ikeda, 2018). Beleidscoördinatie vereist dus dat China met een gelijkwaardige stem kan spreken bij het IMF, de Wereldbank, de OESO en de Wereldhandelsorganisatie. Die stem zal niet alleen anders zijn vanwege het verschil in politieke en historische achtergrond, maar ook omdat het beleid van de Verenigde Staten – met kwantitatieve monetaire verruiming, een hoge schuldquote en een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans – haaks staat op de situatie in China. Dit zet krachten in beweging waarbij het beleid van de Fed en de ECB, van Trump en de lidstaten van de EU, onder kritische druk komt te staan. Deze verandering in de beleidscoördinatie – met een sterker accent op

Aandelen van drie grootmachten in de wereldeconomie

FIGUUR 2

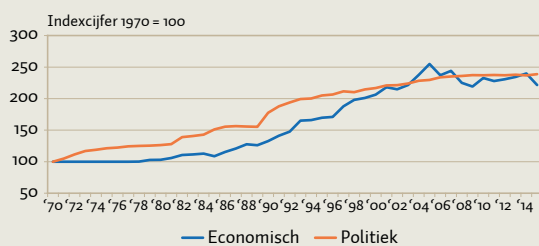

Noot: Het aandeel van het Verenigd Koninkrijk voor 1950 omvat ook de wingewesten van het Britse rijk

Bron: Bolt et al. (2018)

Globaliseringsindex China

FIGUUR 3

Bron: Dreher et al. (2008)

een stabiel monetair en financieel-economisch beleid – is gunstig voor Nederland, dat een gezonde lopende rekening paart aan de wensen om de schuldquote onder de EMU-norm te houden en het experiment met de kwantitatieve monetaire verruiming te beëindigen.

Ten tweede speelt China een constructieve rol met betrekking tot de internationalisering, terwijl de voormalige hegemonen VK en VS met de Brexit en *America First*-politiek daarentegen een pad naar deglobalisering hebben ingezet (Van Bergeijk, 2018). Voor de handelsnatie Nederland is de Chinese inzet belangrijk omdat het een ondersteuning biedt van het open multilaterale handelssysteem dat met name de kleine en middelgrote landen beschermt tegen economisch machtsmisbruik door de grootste spelers.

China speelt het economisch diplomatieke spel veel vaardiger en scherper dan de Verenigde Staten (De Haan en Warmerdam, 2018) en biedt daarmee (ook door zijn eigen succes) een alternatief voor het traditionele westerse model voor ontwikkelingssamenwerking dat gebaseerd is op conditionaliteit (westerse normen) en (al dan niet westerse) kapitaaloverdrachten. De Chinese economische diplomatie en zijn groei en ontwikkeling bieden een alternatief dat opkomende landen inspireert. Voor Nederland is dit op zich geen bedreiging, want door de samenvoeging van het Directoraat-generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen en het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking is Nederland al goed gepositioneerd (Moons, 2017). Wel is het van belang om in de Nederlandse relaties met China de koopman meer ruimte te geven en de dominee thuis te laten.

Ook in de besluitvorming acteert China betekenisvol anders: een collectieve vorm van beslissen en een lange planhorizon betekenen dat de Chinese volkshuishouding minder bepaald wordt door de korte termijn en populistische oprispingen – die in de westerse democratieën steeds belangrijkere determinanten lijken te vormen van politiek en beleid. Het gaat erom dat China bereid is om ingrijpende maatregelen te treffen die op termijn van elementair belang zijn, ook al vereist dat op korte termijn grote opofferingen. Deze langetermijnbenadering is voor economen herkenbaar in de inrichting van speciale economische zones in de jaren tachtig, maar ook in de beperking van de bevolkingsgroei (Van Marrewijk, p. 62–63, in deze *ESB*) die de ruimte schept voor kapitaalverdieping à la Solow. Voor politicologen is zij herkenbaar in de besproken politieke globalisering van China (figuur 2). Collectieve (dat wil zeggen multilaterale) langetermijnbesluitvorming is een noodzakelijke voorwaarde voor het oplossen van de grote mondiale problemen, zoals de opwarming van de aarde.

SLOT

Al met al is het duidelijk dat de Chinese benadering een inhoudelijke concurrent vormt van de huidige hegemon en de manier waarop die instituties, regels en procedures van economisch bestuur op wereldniveau wenst in te richten. De doorzettende opkomst van China als economische en politieke grootmacht en het aansprekende voorbeeld dat China de ontwikkelingslanden en opkomende economieën biedt, maakt het waarschijnlijk dat Nederland zal moeten opereren in een ingrijpend veranderende context. Ons lidmaatschap van de EU is in die context van het grootste belang, omdat ons land alleen geen invloed meer zal kunnen uitoefenen. Wat wel gedaan kan worden, is het voorbereiden van toekomstige generaties: Chinees als verplicht examenvak, en een grotere aandacht voor de Chinese geschiedenis en volkshuishouding in het economieonderwijs en het onderzoek.

LITERATUUR

Bergeijk, P.A.G. van (1998) Did real world per capita income really grow faster in 1870–1913 than in 1973–1992? *De Economist*, 146(1), 143–170.

Bergeijk, P.A.G. van (2013) *Earth economics: an introduction to demand management, long-run growth and global economic governance*. Cheltenham: Edward Elgar.

Bergeijk, P.A.G. van (2017) Making data measurement errors transparent: the case of the IMF. *World Economics*, 18(3), 133–154.

Bergeijk, P.A.G. van (2018) On the brink of deglobalisation ... again. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, te verschijnen.

Bolt, J., R. Inklaar, H. de Jong en J. Luiten van Zanden (2018) *Rebasing 'Maddison': new income comparisons and the shape of long-run economic development*. Maddison Project Working Paper, 10. Rijksuniversiteit van Groningen.

Dreher, A., N. Gaston en P. Martens (2008) *Measuring globalisation*. New York: Springer. Zie ook globalization.kof.ethz.ch.

Haan, A. de, en W. Warmerdam (2018) China's foreign aid: towards a new normal. In: P.A.G. van Bergeijk en S.J.V. Moons (red.), *Research handbook on economic diplomacy*, te verschijnen. Cheltenham: Edward Elgar, hoofdstuk 22.

Ikeda, E. (2018) *Global and developing country business cycles*. Proefschrift, Erasmus Universiteit.

Kasahara, S. (2017) BRICS' New Development Bank: Its potential implications to international political economy. In: D. Lane en G. Zhu (red.), *Changing regional alliances for China and the West*. Langham, MD: Lexington Books, 173–198.

Kennedy, P. (2010) *The rise and fall of the great powers*. Londen: Vintage.

Kindleberger, C.P. (1981) Dominance and leadership in the international economy. *International Studies Quarterly*, 25(2), 242–254.

Kindleberger, C.P. (1986) International public goods without international government. *The American Economic Review*, 76(1), 1–13.

Maddison, A. (1995) *Monitoring the world economy 1820–1992*. Parijs: OECD Development Centre.

Moons, S.J.V. (2017) *Heterogeneous effects of economic diplomacy: instruments, determinants and developments*. Proefschrift, Erasmus Universiteit.

Olson, M. (1965) *The logic of collective action: public goods and the theory of groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Olson, M. (1982) *The rise and decline of nations: economic growth, stagflation, and social rigidities*. New Haven, CT: Yale University Press.

In het kort

- ▶ China zal economisch en politiek het wereldleiderschap op zich nemen.
- ▶ Het wordt steeds belangrijker om, in financieel-economische gremia, met China om de tafel te zitten.
- ▶ Chinese besluitvorming is gericht op collectieve beslissingen en een lange planhorizon.

BESCHOUWING

Terugkerende dilemma's bij China's transitie

De vertraging van het groeitempo van de Chinese economie weer spiegelt structurele veranderingen en zal zich naar verwachting nog blijven voortzetten. Als we kijken naar welke factoren van institutionele en beleidsmatige aard daarbij een rol spelen, blijken ze niet allemaal nieuw te zijn.

ARIE KUYVENHOVEN
Emeritus hoogleraar aan Wageningen University & Research en gast-hoogleraar aan de Nanjing Agricultural University, China

Na ruim drie decennia van snelle economische ontwikkeling in China is de inkomensgroei gedaald naar zes procent per jaar. Deze terugval weerspiegelt structurele veranderingen in de Chinese economie. Het relatieve belang van een sterk op de uitvoer gerichte industrie neemt af, en nieuwe groei-impulsen ontstaan door een verschuiving naar hoogwaardige consumptiegoederen en een snelle ontwikkeling van de moderne dienstensector. Deze activiteiten zijn sterker op de binnenlandse markt gericht en kennen een geringere productiviteitsgroei. Ook wordt China minder afhankelijk van het buitenland (figuur 1).

Het tempo waarin deze transitie plaatsvindt, is ongekend en roept de nodige vragen op, ook onder Chinese economen en beleidsmakers. Kan een voortgaande groei- vertraging worden vermeden? En is een evenwichtige groei van de verschillende onderdelen van de economie mogelijk zonder hervorming van huidige instituties? In dit artikel worden vijf institutionele en beleidsmatige dilemma's besproken die bepalend zijn voor de toekomstige ontwikkeling van China.

Dilemma 1: Landbouw en rurale ontwikkeling

Sinds de hervormingen van de Chinese landbouw in de vorige eeuw bedraagt de jaarlijkse groei van het inkomen in de agrarische sector rond de 4 procent. De jaarlijkse bevolkingsgroei is in die periode gedaald van 1,5 procent tot minder dan 0,5 procent. Voor de meeste voedselproducten is China dan ook zelfvoorzienend. Door de sterke inkomensgroei kennen weinig huishoudens een gebrek aan voedsel en is het aantal Chinezen dat onder de armoedegrens leeft van 600 miljoen tot 50 miljoen gedaald (Lin, 2012). Ook is een doelmatiger gewas-samenstelling gestimuleerd, doordat afnemende nominale prijsbescherming boeren dwingt productiekeuzes te maken op basis van wereldmarktprijzen (figuur 2).

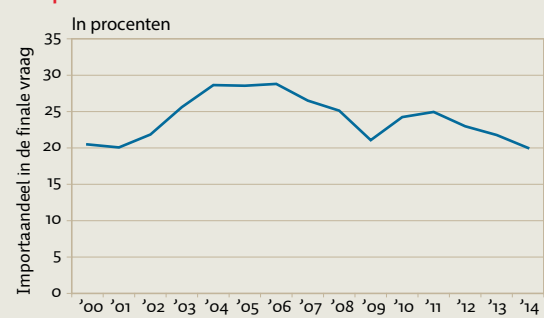
Dit is een verkorte versie. Het volledige artikel gaat ook in op de achterliggende oorzaken en gevolgen van de hier besproken dilemma's. Het is te vinden via: www.esb.nu/chinas-dilemmas.

Het inkomensniveau in de landbouw is laag: 37 procent van de beroepsbevolking verdient daar 9 procent van het nationaal inkomen. Na 2000 heeft de Chinese overheid een aantal maatregelen doorgevoerd ter ondersteuning van de landbouw middels onderzoek en grootschalige subsidies. De subsidies zijn controversieel en bereiken vooral hen die grondgebruik uitgeven in plaats van de bewerkers zelf.

Lin (2012) en vooral Fan et al. (2004) hebben meerdere malen gewezen op de sterke inkomenseffecten van rurale publieke investeringen in vervoer, elektriciteit en agrarisch

Importintensiteit China

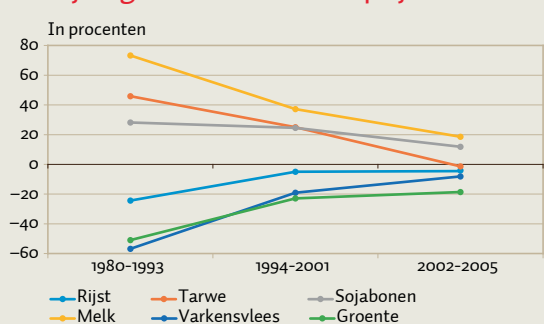
FIGUUR 1

Bron: Timmer et al. (2016)

Afwijking van wereldmarktprijs

FIGUUR 2

Bron: Huang (2014)

onderzoek als stimulans voor rurale activiteiten. Het rendement van deze publieke investeringen overtreft niet zelden dat in de urbane gebieden, wat zou kunnen wijzen op onderinvestering op het platteland. Gevoegd bij de milieudruk en hogere arbeidskosten in de steden is het daarom wenselijk om publieke middelen richting het platteland te verschuiven.

Om verdere groei in de landbouw te realiseren, zijn extra maatregelen nodig om de bedrijfsomvang te vergroten en de bestaanszekerheid van gesaneerde boeren veilig te stellen. Om de concurrentie met de steden aan te kunnen, is er daarnaast een goed functionerend ruraal systeem van logistiek, kredietvoorziening en verzekering nodig.

Dilemma 2: Milieukwaliteit

De luchtvervuiling door uitstoot van fijnstof en kooldioxide is sinds de eeuwwisseling sterk toegenomen en brengt hoge maatschappelijke kosten met zich mee. Opvallend genoeg zijn er de laatste jaren grote stappen voorwaarts gezet. Zo heeft China zich verplicht om in 2020 ten minste twintig procent van het energieverbruik uit hernieuwbare bronnen te halen, zijn er bovengrenzen aan het energieverbruik gesteld en zijn er markten voor verhandelbare emissierechten ingevoerd.

Anders ligt dat bij de aanpak van water- en luchtvervuiling in de landbouw en door (veelal verouderde) overheidsbedrijven. Vooral in het van oudsher droge noorden dreigt toenemende waterschaarste bij afnemende kwaliteit. Naast verkwistend watergebruik in de landbouw speelt daar dat duizenden petrochemische fabrieken langs de Gele Rivier ertoe bijdragen dat een derde van het rivierwater ongeschikt is voor de landbouw.

Verbetering van het waterbeheer vergt nieuwe instituties, zoals de invoering van watergebruiksrechten, gebruiksbepalingen, en het opzetten van gebruikersorganisaties. Meer marktgerichte hervormingen als verhandelbare waterrechten – met prijszetting – lijken nog het beste te werken, al is er daarbij grote twijfel of de voordelen niet bij de lokale overheden in plaats van bij de boeren terecht komen.

Bij verdere intensivering van de landbouw zal de huidige milieuvuiling en aantasting van natuurlijke hulpbronnen verder gaan klemmen (Qu et al., 2011). Er is sprake van overmatig kunstmest- en pesticidengebruik, dat in combinatie met lage gewasopnames de lucht- en (grond) waterkwaliteit ernstig bedreigt.

Dilemma 3: Verblijfsregistratiesysteem en arbeidsmarkt

Met de ontwikkeling van de Chinese landbouw en het platteland zijn een tweetal instituties nauw verbonden: het *hukou*-systeem (kader 1) van verblijfsregistratie en het systeem van grondgebruik.

Het hukou-systeem blokkeert de sociale mobiliteit in rurale gebieden en fragmenteert de stedelijke arbeidsmarkt via de verschillen in opleiding, en dus in kansen op goed werk. Daarbij verliezen migrerende plattelanders hun grondgebruikstitel, waardoor zij moeilijk toegang tot krediet hebben en een startkapitaal in de stad ontberen.

Sinds 2010 experimenteert de overheid met lokale hervormingen, maar tot nu toe zonder veel succes. De steden verzetten zich sterk tegen rurale migratie met meer rechten, bevreesd als zij zijn dat dit de arbeidskosten in industrie en bouw verhoogt. Daarnaast brengt gezinshereniging hoge sociale kosten met zich mee omdat talloze voorzieningen moeten worden uitgebreid. Het hukou-systeem is daarmee tot een institutie geworden die ongelijke kansen schept, sociale mobiliteit blokkeert en marktverstoring werkt.

Dilemma 4: Grondmarkten en rent-inkomens

Het systeem van grondgebruik hangt nauw samen met de eigendomsverhoudingen in China, dat geen particulier grondbezit kent. De rurale gemeenschappen bieden land voor stedelijk gebruik aan, en projectontwikkelaars vragen stedelijk land. Aanbod en vraag zijn echter geheel gescheiden kanalen, waarbij de lokale urbane overheid als intermediair optreedt die zonder prijssignalen haar eigen belangen nastreeft: als monopsonist bij rurale en als monopolist bij urbane grondtransacties (Wen en Xiong, 2014).

Omdat de plattelandscollectieven het systeem van gebruiksrechten in handen hebben, komen modernere, grotere agrarische bedrijven moeizaam tot stand, ontwikkelt zich ook geen goed ruraal bankwezen en vertrekken ondernemende mensen toch naar de steden. Het gevolg is dat de landbouw structureel verzwakt.

Ook heeft het systeem tot aanzienlijke spanningen geleid bij de verandering van het grondgebruik. Door de sturende positie van stedelijke overheden en rurale collectieven is er in feite geen sprake van een functionerende grondmarkt, en worden bestemmingswijzigingen en transacties louter administratief bepaald. Het ontbreken van signaalwerking uit de markt geeft ook problemen bij de vaststelling van toekomstig landgebruik, met als gevolg leegstand in het duurdere woningsegment en een gebrek aan sociale woningbouw.

Daarnaast hebben functionarissen en projectontwikkelaars betrekkelijk vrij spel. Grond kan goedkoop worden verkregen en zonder marktinformatie is compensatie lastig vast te stellen. Percelen kunnen daarna lucratief worden uitgegeven. Niet alleen vormt deze gang van zaken een belangrijke bron van inkomsten voor lokale overheden, ook wordt zo omvangrijke corruptie in de hand gewerkt.

Het hukou-systeem

KADER 1

Chinezen hebben een vaste en vrijwel onveranderlijke verblijfsregistratie, waardoor migratie binnen China vanwege verlies van rechten problematisch uitwerkt en vaak economische achterstanden continueert.

Het systeem van verblijfsregistratie gaat terug tot 1958 toen Chinezen werden geclassificeerd als rurale of urbane ingezetenen, afhankelijk van de geregistreerde woonplaats van de moeder. Aan een *hukou* waren rechten gekoppeld die voorzagen in het eerste levensonderhoud, onderwijs, gezondheidszorg, en in de steden ook in huisvesting. Daarnaast gaf het systeem de overheid de mogelijkheid om de arbeidsmigratie van het platteland naar de steden te reguleren ter voor-

coming van sloppenvorming.

Na de hervormingen van 1978 mochten arbeidskrachten van het platteland in vrijere mate, al dan niet tijdelijk, naar de steden migreren, maar met verlies van hukou-rechten zoals toegang tot onderwijs en gezondheidszorg. De rurale uittocht van arbeidsmigranten betekende in de praktijk dat ouders naar elders wegtrokken om tegen lage lonen te werken, waarbij zij de opvoeding van kinderen doorgaans aan grootouders overlieten in een omgeving met pover onderwijs en matige gezondheidszorg, als die al betaalbaar was. Naar schatting zestig miljoen kinderen groeien onder deze omstandigheden op (Wen en Xiong, 2014).

De gevolgen van dit systeem zijn verstrekkend. Lokale overheden incasseren door hun monopoliepositie winsten die vooral ten koste van rurale collectieven en grondgebruikers gaan. Deze urbane rent-inkomsten financieren stedelijke infrastructuur en sociale programma's, maar door het hukou-systeem hebben rurale migranten hier nauwelijks toegang toe.

Dilemma 5: Groeiende inkomensongelijkheid

China was ooit een egalitaire samenleving, maar in de steden is de ongelijkheid gestegen als gevolg van het groeiend reservoir aan goedkope arbeid door de toevloed van rurale migranten, de opkomst van een ondernemende klasse in een zwak gereguleerd systeem dat kansen schiep voor *rent-seeking* en favoritisme, en door de stijging van 'grijs' inkomen uit corruptie. Van de nationale ongelijkheid moet het leeuwendeel echter worden toegeschreven aan inkomensverschillen tussen stad en het platteland (zie ook Rougoor, p. 64–65, in deze *ESB*), regionale verschillen ten gunste van kustprovincies (Fan et al., 2011) en groeiende vermogensongelijkheid (Knight, 2014).

Inkomensongelijkheid scoort hoog op de lijst van grieven die Chinezen hebben en is een aanhoudende bron van zorg voor de centrale overheid. Ofschoon in China een half miljard mensen aan de absolute armoede zijn ontsnapt, beschouwen evenveel Chinezen zich heden ten dage als *diaosi*, verliezers zonder voorrechten, in een proces dat anderen welvaart heeft gebracht (Islam, 2014). Hun ontevredenheid is groeiende, vooral onder de rurale hukou-houders in de steden. Deze ongelijkheid is uniek in de confuciaanse cultuur: in Japan, Taiwan noch Zuid-Korea (die recent geen hukou-systeem of collectieve grondeigendom kenden) zijn inkomensverschillen ooit zo hoog geweest.

De overheid heeft de laatste jaren de nodige maatregelen getroffen. Vanaf 2005 zijn in de landbouw belastingen afgeschaft, subsidies ingevoerd, en ondersteuningsprogramma's ontwikkeld. Daarnaast is de rurale infrastructuur uitgebreid, wordt voor onderwijs op het platteland geen schoolgeld meer geheven en is er een minimum-inkomenssysteem ingevoerd dat ruim 100 miljoen Chinezen bereikt.

CONCLUDERENDE OVERWEGINGEN

Onder vooraanstaande Chinese economen en beleidsmakers zijn de hier besproken dilemma's maar al te zeer bekend. Erkenning van de noodzaak tot hervormingen wil echter nog niet zeggen dat deze snel ter hand worden genomen. Daarbij spelen twee overwegingen een belangrijke rol. Ten eerste hebben de ervaringen in Oost-Europa, maar vooral in de deels uiteengevallen Sovjet-Unie, de Chinese autoriteiten kopschuw gemaakt voor snelle aanpassingen. In plaats daarvan geeft men de voorkeur aan een tweesporenbeleid

waarbij hervormingen geleidelijk en niet tegelijk worden doorgevoerd. Dat dit tot ingewikkelde second-best situaties leidt, wordt beschouwd als de prijs die men betaalt ter voorkoming van economische wanorde (Lin, 2012).

Tussen Chinese economen en beleidsmakers, van wie velen in de VS zijn opgeleid, heerst dan ook al jarenlang een discussie over het tempo en de omvang van economische hervormingen. Zij die de beperkingen van overheidsingrijpen benadrukken, zien marktgerichte hervormingen – die snel ondoelmatigheid en ongelijkheid verminderen – als onvermijdelijk. Anderen, met meer oog voor marktbeperkingen, pleiten voor een structurele aanpak die hoge transactiekosten vermijdt en meer blijvende resultaten belooft, maar die op korte termijn de ondoelmatigheid en ongelijkheid minder terugdringt. De laatste positie houdt duidelijk meer rekening met politieke realiteiten en kiest waar nodig voor een tweesporenbeleid.

Een tweede belangrijke overweging is het proces van politieke besluitvorming en uitvoering. Eerder werd geconstateerd dat de in het huidige economische systeem ontstane deelbelangen niet alleen maatschappelijke belangengroepen betreffen, maar ook functionarissen die op verschillende niveaus en in verschillende regio's opereren. Met productiegroei als belangrijk prestatie criterium zal op decentraal niveau veelal anders tegen de hiervoor geschetste dilemma's worden aangekeken dan in de centrale beleidskringen in Peking.

Al waren er op het 18e partijcongres van 2013 hervormingen aangekondigd en deels ingezet, president Xi Jinping heeft ervoor gekozen om in zijn eerste ambtstermijn de nadruk te leggen op de corruptiebestrijding en sanering in het leger. Nu zijn macht op het onlangs gehouden partijcongres is vergroot, schept dit wellicht ruimte om op lagere niveaus vertrouwenspersonen te benoemen zonder wie de uitvoering van deze hervormingen ondenkbaar is.

LITERATUUR

- Fan, S., R. Kanbur en X. Zhang (2011) China's regional disparities: experience and policy. *Review of Development Finance*, 1(1), 47–56.
- Huang, J. (2014) *China's food security and policy*. Research Paper Center for Chinese Agricultural Policy. Peking: Chinese Academy of Sciences.
- Islam, N. (2014) Will inequality lead China into the middle income trap? *Frontiers of Economics in China*, 9(3), 398–437.
- Knight, J. (2014) Inequality in China: an overview. *The World Bank Research Observer*, 29(1), 1–19.
- Lin, J.L. (2012) *Demystifying the Chinese economy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Qu, F., A. Kuyvenhoven, X. Shi en N. Heerink (2011) Sustainable natural resource use in rural China: Recent trends and policies. *China Economic Review*, 22(4), 444–460.
- Timmer, M., B. Los, R. Stehrer en G. de Vries (2016) An anatomy of the global trade slowdown based on the WIOD 2016 release. GGDC Research Memorandum, 162. Rijksuniversiteit Groningen.
- Wen, G.J. en J. Xiong (2014) The hukou and land tenure systems as two middle income traps: the case of modern China. *Frontiers of Economics in China*, 9(3), 438–459.

In het kort

- ▶ De vertraging van het groeitempo van de Chinese economie noopt tot hervormingen.
- ▶ Het hukou-systeem blokkeert sociale mobiliteit en fragmenteert de arbeidsmarkt.
- ▶ Onder Chinese economen bestaat verdeeldheid over beste manier om de uitdagingen het hoofd te bieden.

Het omgekeerd demografisch dividend van China

De spectaculaire groei van China sinds 1980 is mede gebaseerd op een enorme toename van de beroepsbevolking. Nu vergrijst China echter snel en dit heeft gevolgen voor de economische groei.

CHARLES VAN MARREWIJK
Hoogleraar aan de Universiteit Utrecht

Velen van ons kennen het fenomeen demografische transitie, die de overgang van een samenleving met hoge geboorte- en sterftecijfers naar een samenleving met lage geboorte- en sterftecijfers beschrijft, nog van de middelbare school. Figuur 1a toont de daling van de geboorte- en sterftecijfers voor de wereld als geheel tussen 1950 en 2050. Doordat het sterftecijfer eerst daalt en daarna pas het geboortecijfer, groeit de bevolking flink tijdens deze demografische transitie.

Ook China ondergaat deze demografische transitie, maar met grote schommelingen veroorzaakt door Mao's *Grote Sprong Voorwaarts* (1958–1962) en de hongersnood die die veroorzaakte. China's sterftecijfer stagneerde rond 1960 door de miljoenen hongerdoden, waarna het extra snel daalt tot onder het wereldgemiddelde in de periode 1980–2005, om daarna door de vergrijzende bevolking in 2050 weer boven het wereldgemiddelde uit te komen. Gedurende de hongersnood daalt het geboortecijfer abrupt gevolgd door een geboortegolf zodra de hongersnood is afgelopen. Die leidt tot een tweede geboortegolf zo'n 25 jaar later en een derde golfje na nog eens 25 jaar. Ondertussen introduceert China de één-kind-politiek in 1979, die vanaf 2015 weer geleidelijk wordt afgeschaft.

Een instructieve manier om de gevolgen van de demografische transitie in China te illustreren, is het maken van een bevolkingspiramide, zie figuur 1b voor de jaren 1990, 2015 (lichtblauwe gebied) en 2050. De omvang van de bevolking staat op de horizontale as; voor mannen naar rechts en voor vrouwen naar links. De bevolking is onderverdeeld in groepen van vijf jaar; 0–4 jaar oud, 5–9 jaar oud, enzovoort. De mensen van 100 jaar en ouder zijn niet weergegeven.

Als gevolg van de geboortegolf na de Grote Chinese Hongersnood en de daaropvolgende golven na 25 jaar ziet figuur 1b er voor China niet uit als een 'normale' piramide. Maar de bredere trend is ook in China onmiskenbaar: het percentage jongeren daalt snel (van 40 procent in 1975 naar 17 procent nu en 14 procent in 2050) en het percentage ouderen stijgt snel (van 4 procent in 1975 naar 10 procent nu en 25 procent in 2050).

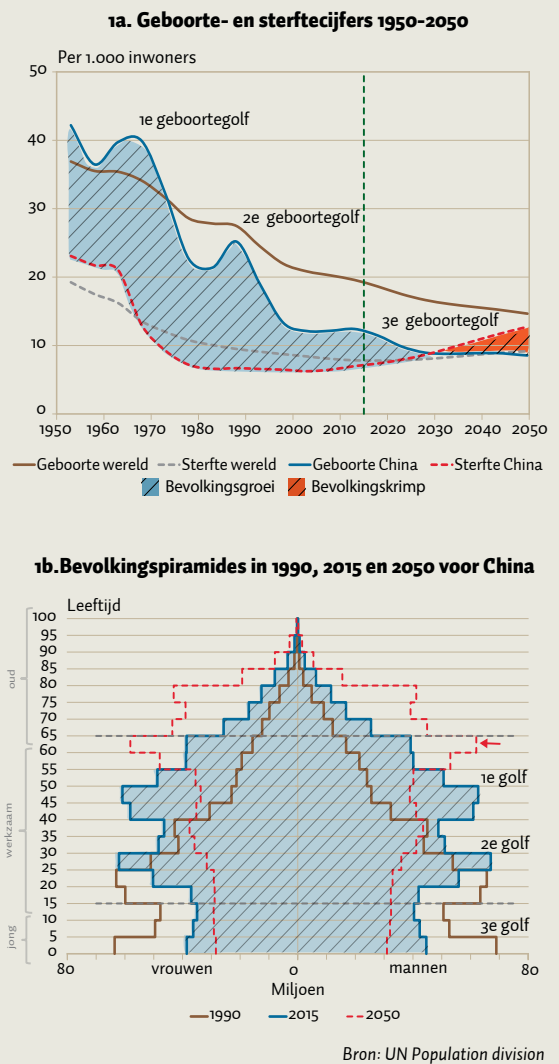
Dit artikel is gebaseerd op Van Marrewijk (2018)

DEMOGRAFISCH DIVIDEND

De demografische transitie heeft economische gevolgen. Voor een gegeven inkomen per arbeider levert een toename van het aandeel van de beroepsgeschikte bevolking (15-65 jaar) een hoger inkomen per capita op, ofwel een *demografisch dividend*. De volgende vergelijking maakt dat duidelijk:

$$\frac{\text{inkomen}}{\text{bevolking}} = \left(\frac{\text{beroepsges. bev.}}{\text{bevolking}} \right) \left(\frac{\text{arbeiders}}{\text{beroepsges. bev.}} \right) \left(\frac{\text{inkomen}}{\text{arbeider}} \right)$$

Ontwikkeling demografie van China **FIGUUR 1**

Voor de wereld als geheel bereikte het aandeel van de beroepsgeschikte bevolking in de totale bevolking een minimum van 57 procent in 1965, doordat er toen veel jongeren waren, en een maximum van 66 procent in 2010, waarna het aandeel ouderen relatief gezien toeneemt. Als er sprake is van een laag aandeel van de beroepsgeschikte bevolking, noem ik dat een omgekeerd demografisch dividend. Hiervoor bestaat geen algemeen geaccepteerde term.

Het is niet eenvoudig het demografisch dividend in China te vertalen in verschillen in inkomensgroei per capita, aangezien die groei van veel factoren afhangt en meebeweegt met mondiale ontwikkelingen. Figuur 2 illustreert de connectie tussen demografisch dividend en relatief inkomen voor China. Hier is het demografisch dividend gedefinieerd als het aandeel van de beroepsgeschikte bevolking in de totale bevolking van China minus het aandeel van de beroepsgeschikte bevolking in de totale bevolking van de wereld als geheel in procentpunten. En het relatieve inkomen per capita als procentpunt van het wereldgemiddelde in dat jaar. Bij 100 is het inkomen in China dus gelijk aan het wereldgemiddelde.

In de jaren zestig en zeventig is er een klein omgekeerd dividend en het relatieve inkomen daalt met grote variaties, mede door de *Grote Sprong Voorwaarts* en de *Culturele Revolutie*. Daarna is er eerst een flink en vervolgens een enorm demografisch dividend. Dit demografische dividend draagt enorm bij aan de stijging van het relatieve inkomen van 4,5 procent in 1976 (als Mao sterft) tot 63,4 procent in 2015.

OMGEKEERD DEMOGRAFISCH DIVIDEND

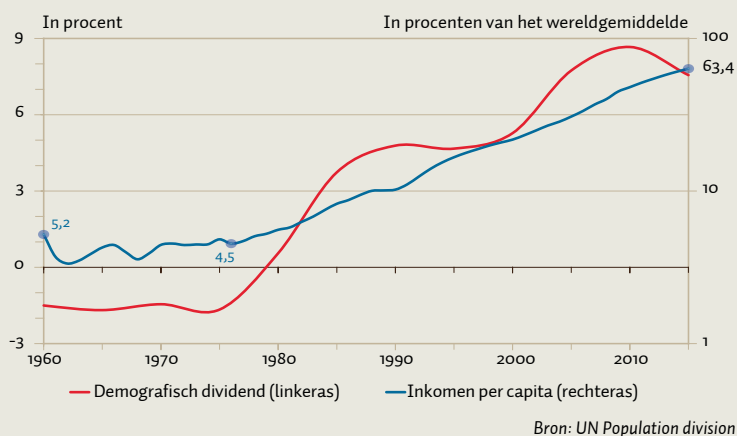
Soms zit het mee en soms zit het tegen. Dat geldt ook voor het demografisch dividend in China. Figuur 3 toont het aandeel van de beroepsgeschikte bevolking in China in relatief perspectief. Voor de westerse wereld is er vanaf 1950 een demografisch dividend dat pas rond 2020 omslaat in een omgekeerd dividend. Het tegenovergestelde geldt voor India, dat een matig omgekeerd dividend heeft tot 2015 en een aanzienlijk positief dividend in de komende decennia. Afrika kent over de hele periode een groot omgekeerd dividend vanwege haar snel groeiende bevolking. Dit kan deels de matige economische groei op het continent verklaren.

De opvallendste ontwikkelingen zijn in China, waar het grote positieve dividend zeer snel omslaat in een groot omgekeerd dividend in de jaren dertig van deze eeuw. In de jaren dertig zal namelijk de eerste golf met pensioen gaan. Rond 2050 stijgt het aandeel van de oudere bevolking ook snel en dat is gekoppeld aan de tweede geboortegolf. Het aandeel mensen in de categorie 60–64 jaar bedraagt 9,4 procent in 2050 (zie de pijl in figuur 1b) en wordt vervangen door de veel kleinere groep 10- tot 14-jarigen, wat leidt tot een daling van het aandeel beroepsgeschikte bevolking met meer dan drie procentpunt in vijf jaar tijd.

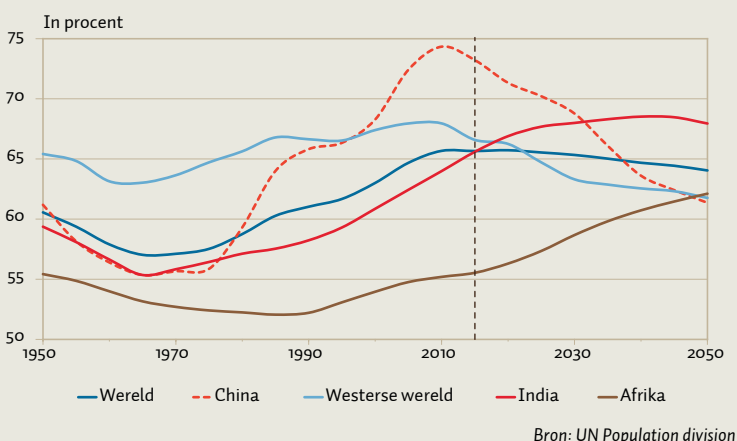
De economische opkomst van China sinds 1980 is mede gebaseerd op demografische krachten, waarbij de *Grote Sprong Voorwaarts* een spectaculaire rol heeft gespeeld. De gevolgen blijven zichtbaar tot ver in de 21e eeuw, waarbij een snel vergrijzende bevolking de Chinese rugwind eerst afzwakt en dan omdraait.

China's aandeel van de beroepsgeschikte bevolking daalt van meer dan 74 procent in 2010 tot minder dan 60 procent in 2055. Volgens een recente schatting van de Wereldbank leidt een één procentpunt hogere beroepsgeschikte bevolking tot een ongeveer twee procent hoger inkomen per capita (Cruz en Ahmed, 2016). Dit is de som van directe effecten via de vergelijking en indirecte effecten. Dat betekent dan een daling van inkomen per capita met ongeveer 28 procent.

Demografisch dividend voor China, 1960–2015 **FIGUUR 2**

Aandeel beroepsgeschikte bevolking, 1950–2050 **FIGUUR 3**

LITERATUUR

- Cruz, M. en S.A. Ahmed (2016) *On the impact of demographic change on growth, savings, and poverty*. World Bank Policy Research Working Paper, 7805.
- Marrewijk, C. van (2018) *Demography and inequality*. In: S. Brakman, C. van Marrewijk, P. Morgan en N. Salike (red.), *Connections and interactions in the Chinese economy*, Routledge, Oxford (VK), hoofdstuk 10. Te verschijnen.

In het kort

- ▶ De opkomst van China sinds 1980 is gebaseerd op een enorm demografisch dividend.
- ▶ Het Chinese demografisch dividend daalt razendsnel, en wordt een omgekeerd demografisch dividend rond 2036.

Inkomensongelijkheid China lijkt te stabiliseren

Vanaf eind jaren zeventig zorgen hervormingen in China voor een instroom aan buitenlandse investeringen, meer vrijheden voor boeren en ondernemers en meer internationale handel. Parallel daaraan nemen inkomensverschillen toe. Pas recent lijkt de stijging van inkomensverschillen af te vlakken. Hoe is deze ontwikkeling te verklaren?

WARD ROUGOOR
Onderzoeker bij
SEO Economisch
Onderzoek

Na decennia van toenemende inkomensongelijkheid behoort China inmiddels samen met landen uit Zuid-Amerika en Afrika tot de groep landen waar deze ongelijkheid het grootste op de wereld is. Begin jaren zeventig was China als socialistisch land juist relatief egalitair. Ten grondslag aan deze toegenomen ongelijkheid liggen de economische hervormingen die China sinds eind jaren zeventig heeft doorgevoerd.

HERVORMINGEN

De hervormingen richtten zich eind jaren zeventig in eerste instantie op de agrarische sector. Het inkomensverschil tussen stedelingen en plattelandsbewoners daalt daardoor van een factor 2,5 in 1978 naar 1,8 midden jaren tachtig (figuur 1). Rurale gebieden profiteren van de introductie van marktprijzen voor hun goederen en het gedeeltelijk wegvallen van de centraal geleide planeconomie. Het systeem van centrale planning met vaste productie-eisen voor iedere boer verdwijnt naar de achtergrond. Boeren mogen voortaan een groter deel van hun opbrengst zelf verkopen, met als gevolg dat de productie en productiviteit in de landbouw stijgen.

De hervormingen van de jaren negentig leiden een periode van grootschalige privatisering en industrialisatie in waar met name de stedelijke gebieden van profiteren. Begin jaren negentig zijn de inkomensverschillen tussen stad en platteland daardoor weer gelijk aan die van eind jaren zeventig, en vanaf 2000 genieten stedelingen gemiddeld een ruim driemaal zo hoog inkomen als plattelands-

bewoners. Beperkingen ten aanzien van het migreren naar de steden hebben er bovendien voor gezorgd dat het voor Chinezen met een rurale *hukou*-status, die niet in de steden mochten werken (zie het artikel van Kuyvenhoven, p. 59–61, in deze *ESB*, voor een beschrijving), lange tijd moeilijk geweest is te profiteren van de groei en werkgelegenheid in de steden. Degenen die wel migreerden, werden geconfronteerd met bureaucratie, mindere toegang tot sociale voorzieningen en een achtergestelde positie bij het verkrijgen van een baan.

Ongelijkheid in China is echter niet louter een tweedeling tussen de steden enerzijds en rurale gebieden anderzijds. Ook de ongelijkheid tussen plattelandsbewoners en stedelingen onderling is groter dan voorheen. Met name in de steden was de inkomensongelijkheid tot eind jaren tachtig laag als gevolg van het grote aandeel inwoners dat voor staatsbedrijven – met van staatswege bepaalde lonen – werkte (figuur 2). In verschillende privatiseringsrondes is het aandeel Chinezen werkzaam in staatsbedrijven afgenomen van zeventig procent eind jaren tachtig naar twintig procent in 2007 (Shi, 2016). Tegelijkertijd nemen de inkomensverschillen tussen werknemers toe. De grotere inkomensverschillen tussen stad en platteland, gecombineerd met toenemende ongelijkheid binnen zowel stad als platteland, hebben de inkomensongelijkheid van China als geheel doen oplopen.

Een laatste belangrijke oorzaak van de opgelopen inkomensongelijkheid is de ongelijke toestroom van zowel binnenlandse als buitenlandse investeringen. Beide richten zich in de jaren tachtig en negentig in sterkere mate op de oostelijke kustregio's dan op het midden en westen van het land (Wan et al., 2007). Verschillen in welvaart tussen provincies, gecombineerd met een gedecentraliseerd belastingstelsel, hebben bovendien hun uitwerking gehad op investeringen in bijvoorbeeld het onderwijs.

STABILISATIE EN OMKEER

Dertig jaar geleden was de inkomensongelijkheid in China vergelijkbaar met die van een Europees land als Frankrijk (Gini-coëfficiënt van 0,3). Inmiddels heeft China de VS, die een Gini-coëfficiënt van ongeveer 0,4 heeft, ingehaald en

komt inkomensongelijkheid van het kaliber van sommige Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse landen in zicht (Gini-coëfficiënt van 0,5 tot 0,6).

Er zijn echter steeds meer tekenen dat de inkomensongelijkheid stabiliseert of zelfs afneemt. Decennia van urbanisatie hebben ertoe geleid dat de arbeidsmarkt met name in de rurale gebieden krappert. Er zijn tekenen dat het *Lewis turning point* bereikt is. De lonen op het platteland stijgen dan harder dan in de steden (Zhang et al., 2015). Samen met de steeds verdere versoepeling van het hukou-systeem (Wang et al., 2015) en loonstijgingen van de voorheen achtergestelde Chinezen met een rurale hukou zorgt dit voor een afname van de inkomensverschillen tussen huishoudens met een rurale en stedelijke status.

Daarmee is echter nog niet gezegd dat inkomensongelijkheid in China van nu af aan alleen maar kan dalen. Naarmate de Chinese economie verder transformeert richting een diensten- en kenniseconomie winnen opleiding en menselijk kapitaal aan belang. Juist de groep Chinezen met

De stijging van de lonen op het platteland zorgt voor een afname van de inkomensverschillen

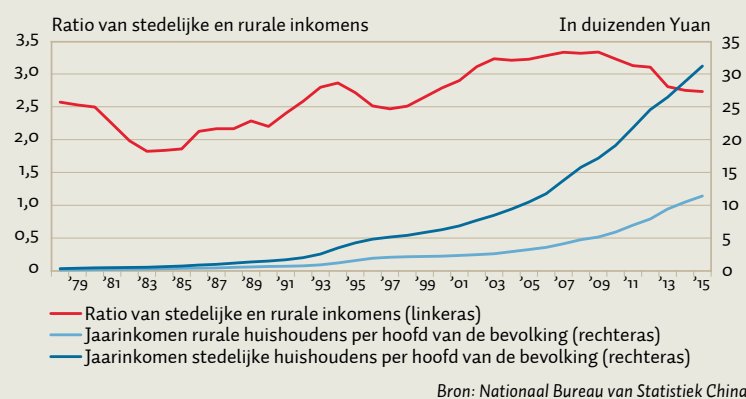
een rurale achtergrond die geen of weinig vervolgonderwijs hebben genoten, lopen het risico dat ze de boot missen. Ook zullen stijgende lonen in de agrarische sector steeds meer leiden tot mechanisatie, met als mogelijk gevolg een dalende vraag naar arbeid.

Het stemt evenwel hoopvol dat ook de focus van het beleid verschoven is van economische groei en export als hoogste prioriteit naar andere doelen, zoals een meer gelijkmatige verdeling van de verkregen welvaart en het aanjagen van binnenlandse consumptie. Er is van beleidswege steeds meer aandacht voor de provincies in het binnenland die ten tijde van de industrialisering in de jaren tachtig en negentig zijn achtergebleven. Verder is het belastingstelsel in de afgelopen vijftien jaar progressiever geworden en zijn regelingen die een minimuminkomen en een ouderdagvoorziening garanderen ingesteld. (Shi, 2016). De eerste contouren van een sociaal stelsel dus zijn zichtbaar. De komende jaren zal duidelijk worden hoe effectief dit stelsel is in het verder beteugelen van de hoge Chinese inkomensongelijkheid.

Bezien vanuit Nederland biedt een bredere Chinese middenklasse met name kansen voor de handel. Op dit moment importeert Nederland ruim drie maal meer goederen uit China dan dat China afneemt uit Nederland (CBS Statline, 2017).

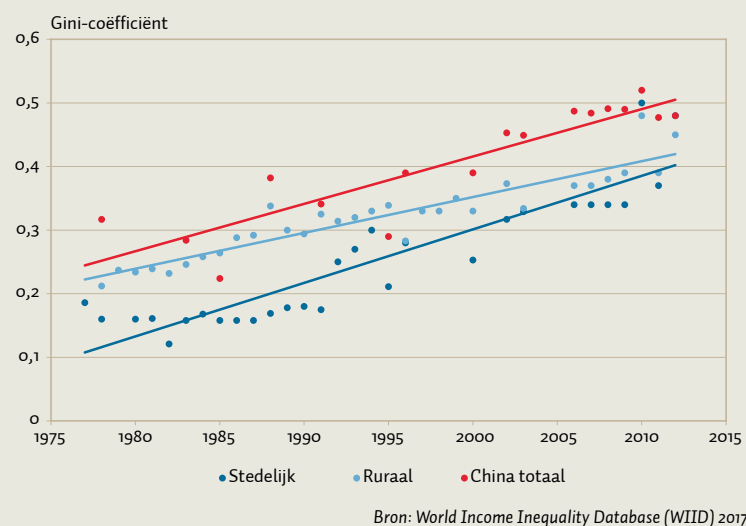
Inkomensverschillen stedelijke en rurale huishoudens

FIGUUR 1

Gini-coëfficiënt China uitgesplitst naar stedelijk en ruraal

FIGUUR 2

LITERATUUR

CBS Statline (2017) *Internationale handel; in- en uitvoer naar SITC (3 digit), landen(groepen)*.

Tabel te vinden op statline.cbs.nl.

Shi, L. (2016) Recent changes in income inequality in China. In: *World Social Science Report 2016*. Parijs: UNESCO in ISSC, hoofdstuk 15.

Wan, G., M. Lu en Z. Chen (2007) Globalization and regional income inequality: empirical evidence from within China. *The Review of Income and Wealth*, 53(1), 35–59.

Wang, X., E.C. Hui, C. Choguill en S. Jia (2015) The new urbanization policy in China: which way forward? *Habitat International*, 47, 279–284.

Zhang, X., J. Yang en S. Wang (2011) China has reached the Lewis turning point. *China Economic review*, 22(4), 542–554.

In het kort

- ▶ Veertig jaar van hervormingen hebben China naast groei van de welvaart ook een hoge inkomensongelijkheid opgeleverd.
- ▶ Een combinatie van economische en beleidsmatige factoren heeft de stijgende inkomensongelijkheid op dit moment een halt toegeroepen, maar de toekomst blijft onzeker.

China moet werken aan productiviteitsgroei

China staat voor grote uitdagingen. De overheid moet de economie omvormen om zo op de langere termijn het welvaartsniveau van hoogontwikkelde westerse economieën te kunnen evenaren. Maar wat is daar voor nodig?

BJÖRN GIESBERGEN
Econoom bij de Rabobank

HUGO ERKEN
Senior-econoom bij de Rabobank

De Chinese economie heeft in een relatief korte periode een indrukwekkende ontwikkeling doorgemaakt, maar het huidige groeipotentieel vlakkt af (De Haan en Poelhekke, 2016). Vandaar dat de overheid een transitiebeleid heeft ingezet om in de dienstensector economische groei te realiseren en om de consumentenbestedingen te verhogen. Andere uitdagingen vormen het aanpakken van de onevenwichtigheden in de economie en het verhogen van de productiviteitsgroei.

NOODZAAK TOT TRANSITIE

In de afgelopen jaren ging de snelle ontwikkeling van de Chinese economie gepaard met de opbouw van hoge schulden, toenemende inkomensongelijkheid en milieuvervuiling. Deze negatieve externaliteiten begrenzen het huidige groeimodel.

Financiële instabiliteit

Mede dankzij het aanhoudend ruime monetaire beleid na de Grote Recessie is het schuldniveau gestegen van 195 procent van het bruto binnenlands product (bbp) in 2012 tot 260 procent in 2017. Dergelijke hoge schuld niveaus kunnen leiden tot lagere economische groei of financiële crises (Cecchetti et al., 2011; Minsky, 1992). In China schuilt het kredietrisico vooral in niet-financiële bedrijven en lokale overheden. En hoewel, met 46 procent van het bbp, de schuldquote van de centrale overheid relatief beperkt is, is haar positie toch riskant omdat zij vaak garant staat voor lokale overheden en staatsbedrijven. Verder is een groot deel van de schuld verstrekt door schaduwbanken, waarop het toezicht beperkter is, zodat er een groter risico is op financiële instabiliteit. De noodzakelijke beperking van de kredietverlening zal de bbp-groei drukken.

Inkomensongelijkheid

De toegenomen inkomensongelijkheid blijkt uit de sterke stijging van de Gini-coëfficiënt: van 69 in 2010 naar ruim 80 in 2017 (Credit Suisse, 2017). Een evenwichtiger inkomensverdeling is gunstiger voor de gewenste transitie

naar een groeimodel op basis van consumentenbestedingen. Een betere inkomensverdeling kan worden bereikt als de Chinese overheid inzet op structurele hervormingen, zoals een progressief belastingstelsel, meer inkomensoverdrachten voor lagere inkomens en een breder sociaal vangnet op het gebied van gezondheidszorg en pensioenen (Lardy, 2016).

Milieuvervuiling

De enorme milieuvervuiling is het gevolg van een jarenlange opschaling van de productie in de zware industrie, zoals de staal- en kolensector. Diverse maatregelen om milieuvervuiling tegen te gaan zullen – zeker op de korte termijn – ten koste gaan van de bbp-groei.

Op korte termijn hebben Chinese beleidsmakers te maken met een afruil tussen enerzijds het realiseren van hun economische groeidoelstelling (momenteel nog minimaal 6,5 procent) en anderzijds het beperken van verschillende negatieve externaliteiten. Wanneer beleidsmakers kiezen voor een kwalitatief betere groei, zal de bbp-groei op korte termijn afvlakken, vooral als gevolg van een kleinere toename van de schuld, lagere industriële productie en investeringen. Op de middellange termijn staan beleidsmakers echter voor de nog grotere uitdaging om de arbeidsproductiviteitsgroei blijvend te verhogen.

RISICO OP MIDDENINKOMENSVAL

China's bbp per hoofd van de bevolking is nu grofweg 16.000 Amerikaanse dollar per jaar. Veel opkomende economieën ervaren dat de economische groei sterk terugvalt wanneer het welvaartsniveau per hoofd van de bevolking een bepaalde waarde heeft bereikt. Deze drempelwaarde ligt ergens tussen de 12.000 en 18.000 dollar (Eichengreen et al., 2013), omdat bij dit welvaartsniveau de economie door loonstijgingen haar comparatieve kostenvoordeel heeft verloren. Dit is de *middeninkomensval*. Landen die deze valkuil wisten te ontlopen, zijn tijdig overgeschakeld op economische groei die niet zozeer afhankelijk is van een extra mensen- of kapitaalinzet, als wel van een sterke toename van de totale factorproductiviteit (TFP). De vraag is hoe China productiviteitsgroei kan realiseren die berust op een structureel hogere TFP-groei.

De innovatieve kracht van China is in internationaal perspectief gezien zeer laag. Want hoewel China op basis van zijn eigen statistieken met 800.000 patenten per jaar nu al een stuk innovatiever lijkt dan de meeste landen, bedraagt het aantal patenten dat uniek is voor de Amerikaanse markt

slechts 2 per 100.000 personen van de beroepsbevolking. Het aantal unieke mondiale inventies is dus beperkt. Hoewel investeringen in onderzoek en ontwikkeling als percentage van het bbp gelijk zijn aan het EU-gemiddelde, lijkt de besteding minder effectief. Slechts vier procent van deze investeringen is gericht op fundamenteel onderzoek, en het overgrote deel gaat naar onderzoek op het gebied van infrastructuur (OESO, 2015). Er kunnen dus vraagtekens worden gezet bij de doelmatigheid van de Chinese investeringen in kennis. Ook op de kwaliteit van onderwijs scoort China ver onder het internationale gemiddelde: de gemiddelde opleidingsduur van de bevolking ouder dan 25 jaar is slechts 7,5 jaar, en maar 2,4 procent van de Chinese populatie ouder dan 25 jaar heeft het hoger onderwijs afgerond. Verder geldt dat het onderwijssysteem niet is gericht op het stimuleren van probleemoplossend vermogen en creatief denken, maar vooral op kennisreproductie (Zhao, 2014). Dit alles betekent dat de randvoorwaarden voor een verhoging van de productiviteitsgroei nog moeten worden verbeterd.

SCENARIO'S VOOR PRODUCTIVITEITSWINSTEN

Wat kan China doen om de productiviteit en – in het verlengde daarvan – de welvaart te laten stijgen? Om te bepalen welke factoren een significant effect hebben gehad op het al dan niet ontlopen van de middeninkomensval, maken we gebruik van een panelmodel voor een groep landen die, vanuit een relatief laag welvaartsniveau, aanzienlijke groei hebben doorgemaakt (Erken, 2017). Uit de modelschatting blijkt dat meer technologisch en menselijk kapitaal, de openheid van de economie en de kwaliteit van arbeidsmarkt- en kredietverleningsregelgeving belangrijke factoren zijn voor hogere productiviteitsgroei. Op basis van dit model berekenen we voor China langs een drietal scenario's de mogelijke productiviteitsgroei (zie de technische bijlage op www.esb.nu).

In het basispad zal de bijdrage van kapitaalverdieping aan de productiviteitsgroei verder dalen (figuur 1). Hoewel de forse investeringen na de Grote Recessie de groei sterk hebben gestimuleerd, nemen de marginale baten van extra investeringen af. In het basispad neemt daarom de kapitaalbijdrage af van 3,4 procentpunt in 2017 naar 2,0 procentpunt in 2025. De arbeidsproductiviteitsgroei zal daardoor geleidelijk afnemen tot 3,5 procent in 2025.

In het eerste scenario verhogen we tot 2025 geleidelijk de hoeveelheid patenten per 100.000 personen naar het niveau van Singapore (123 patenten per 100.000 werken). In het tweede scenario verhogen we geleidelijk het hogeronderwijsniveau voor mensen ouder dan 25 van nu één maand tot één jaar, wat gelijk staat aan het niveau in Japan en Griekenland. In het derde en laatste scenario stijgt de kwaliteit van de regulering tot het niveau van Portugal, en de mate van openheid van de economie tot het niveau van Griekenland en Costa Rica.

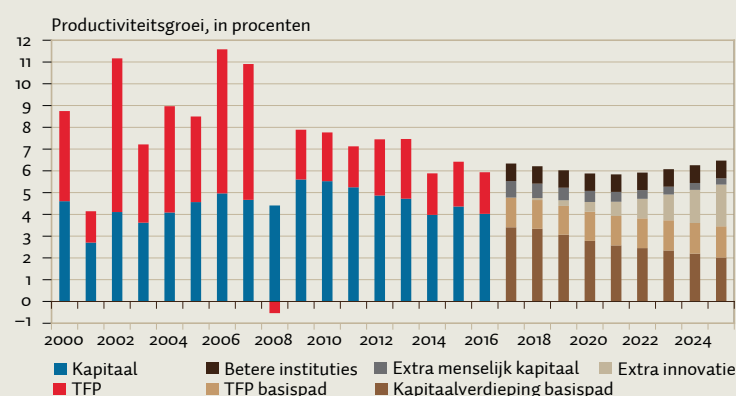
Als China erin slaagt al deze drie scenario's uit te voeren, dan zal de Chinese arbeidsproductiviteit rond de 6 procent per jaar blijven en zelfs licht toenemen tot aan 2025 (figuur 1). Daarmee zou het Chinese arbeidsproductiviteitsniveau uitkomen op bijna 20 dollar per uur, een winst van 3,2 dollar ten opzichte van het basispad. Dit lijkt een beperkt effect, maar gezien de enorme hoeveelheid uren die

er in China wordt gewerkt, zou het totale extra welvaarts-effect 5.500 miljard dollar zijn in 2025, wat neerkomt op 3.750 dollar extra welvaart per inwoner. Het totale bbp per hoofd van de bevolking in China zou daarmee stijgen naar ruwweg 19.000 dollar in 2025, waarmee China succesvol de middeninkomensval zou hebben weten te ontlopen.

TOT SLOT

Na een indrukwekkende economische ontwikkeling staat China nu voor grote uitdagingen om de welvaart duurzaam te verhogen. Het moet hiervoor de excessieve schuldenlast, milieuvuiling en inkomensongelijkheid terugdringen. Tevens laten een drietal scenario's voor de productiviteitsgroei zien dat China – wanneer het zijn onderwijs- en innovatieagenda, kwaliteit van regelgeving en instituties verbetert – via structurele productiviteitsgroei de middeninkomensval kan ontlopen.

Productiviteitsscenario's voor de Chinese economie **FIGUUR 1**

Bron: Penn World Tables, Conference Board, Macrobond, Erken (2017)

LITERATUUR

- Cecchetti, S.G., M.S. Mohanty en F. Zampolli (2011) *The real effects of debt*. BIS Working Paper, 352.
 Credit Suisse (2017) *Global wealth report 2017*.
 Haan, J. de, en S. Poelhekke (2016) Het groeiproces van China op de lange termijn. *ESB*, 101(4727), 102–105.
 Eichengreen, B., D. Park en K. Shin (2013) *Growth slowdowns redux: new evidence on the middle-income trap*. NBER Working Paper, 18673.
 Erken, H.P.G. (2017) *Why emerging economies are (un)successful in avoiding the middle income trap*. Rabobank.
 Lardy, N.R. (2016) China: toward a consumption-driven growth path. In: Y. Zhou (red.), *Seeking changes: the economic development in contemporary China*. Singapore: World Scientific, 85–111.
 Minsky, H.P. (1992) *The financial instability hypothesis*. Levy Economics Institute Working Paper, 74.
 OESO (2015) *OECD science, technology and industry scoreboard 2015: innovation for growth and society*. Parijs: OESO.
 Zhao, Y. (2014) *Who's afraid of the big bad dragon? Why China has the best (and worst) education system in the world*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

In het kort

- ▶ China's groeimodel wordt beperkt door onevenwichtigheden, zoals een hoge schuldquote, inkomensongelijkheid en milieuvuiling.
- ▶ Naast het aanpakken van deze onevenwichtigheden moet China werken aan productiviteitsgroei, zodat het de middeninkomensval kan ontlopen.

China worstelt met vrijere kapitaalstromen

De Chinese overheid worstelt met de onmogelijke drie-eenheid van de internationale economie: controle over de wisselkoers van de renminbi, vrije internationale kapitaalstromen én een monetair beleid gericht op binnenlandse doelen. Wat zijn haar opties?

PAUL METZEMAKERS
Econoom bij De Nederlandsche Bank en vakredacteur bij ESB

Een vaste wisselkoers met de dollar en strenge kapitaalbeperkingen waren lange tijd de hoeksteen van het op export gerichte groeiemodel van de Chinese economie. Tussen 1995 en 2005 hield de Chinese centrale bank (PBoC: People's Bank of China) de wisselkoers van de renminbi met de dollar constant (figuur 1). Vanaf 2002 moest zij hiertoe echter steeds meer buitenlandse deviezen opkopen. Vanwege toenemende verwijten dat China de renminbi systematisch ondergewaardeerd hield om een handelsvoordeel te behalen en de dreigingen van tegenmaatregelen liet de PBoC vanaf 2005 de renminbi gereguleerd appreciëren via de introductie van een meer marktgeoriënteerd wisselkoersregime. Hierin laat ze de renminbi bewegen binnen een symmetrische bandbreedte rond een referentiewaarde die dagelijks wordt vastgesteld op basis van vraag en aanbod. De valutareserves belevden overigens nog lange tijd toenemen.

Naast deze controle over de wisselkoers, streeft de Chinese overheid ook naar de ontwikkeling van een modern financieel systeem waarin de renminbi kan uitgroeien tot een internationale reservemunt. Daartoe heeft ze dit millennium in kleine stapjes het internationale kapitaalverkeer geli-

beraliseerd (Kruger en Pasricha, 2016). Zo is er een offshore-renminbi geïntroduceerd die vrij verhandelbaar is in onder meer Hongkong, is het voor Chinese bedrijven gemakkelijker geworden om leningen in buitenlandse valuta aan te gaan en stond de overheid burgers toe om voor een bedrag van maximaal 50.000 dollar in het buitenland te investeren.

Met het vrijere kapitaalverkeer en de tegelijkertijd nog altijd sterke controle over de wisselkoers rekent China echter buiten de onmogelijke drie-eenheid van de internationale economie (figuur 2): het is in de historie nog geen land gelukt om controle over de wisselkoers van de renminbi, vrije internationale kapitaalstromen én een monetair beleid gericht op binnenlandse doelen, te combineren (Obstfeld et al., 1997).

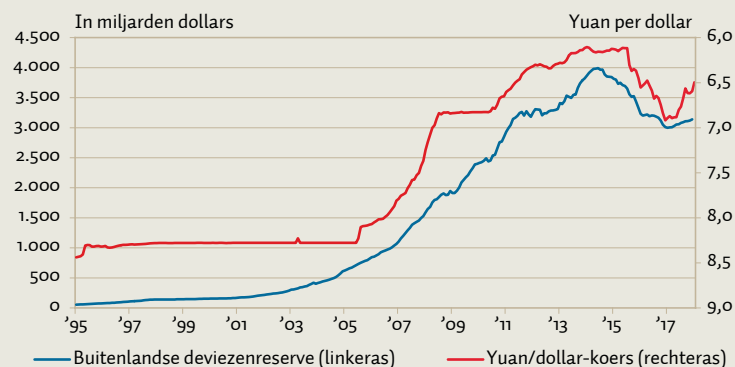
DE ONMOGELIJKE DRIE-EENHEID

De theoretische basis van de onmogelijke drie-eenheid is de ongedekte rentepariteit, die stelt dat het renteverval tussen twee landen gelijk is aan de verwachte verandering van de wisselkoers tussen de valuta van deze landen. Bij een vaste wisselkoers en ongehinderde internationale kapitaalstromen betekent dit dat de binnenlandse en buitenlandse rente gelijk moeten zijn.

Dat de onmogelijke drie-eenheid ook voor China opgaat, bleek toen de economische groei medio 2014 naar de zin van de overheid te veel dreigde te verzwakken en de PBoC reageerde met een monetaire verruiming; zij verlaagde zowel de beleidsrentes als de reservevereisten van banken, om het aangaan en verstrekken van kredieten te stimuleren. Een economie die vertraagt, gecombineerd met monetaire verruiming, is echter geen omgeving waarin spaarders over het algemeen hoge rendementen op hun besparingen kunnen behalen. Ingezetenen die het zich konden veroorloven, investeerden hun geld daarom in het buitenland. Deze kapitaaluitstroom zette de renminbi onder neerwaartse druk; in het bijzonder ten opzichte

Wisselkoers en deviezenreserve van China

FIGUUR 1

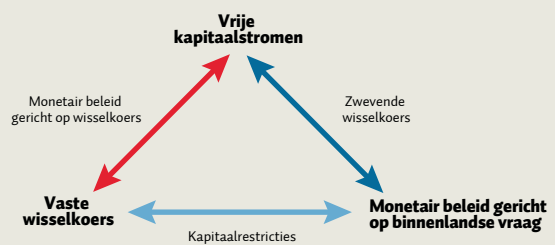

Noot: Yuan is de rekenenheid van de renminbi

Bron: Thomson Reuters

De onmogelijke drie-eenheid

FIGUUR 2

van de dollar vanwege de toenmalige verwachting dat de Amerikaanse centrale bank de beleidsrente zou verhogen.

De PBoC probeerde in eerste instantie deze depreciatie te beperken door een deel van haar enorme deviezenreserve te verkopen, maar vanaf medio 2015 liet zij de wisselkoers depreciëren. De eerste, onverwachte devaluatie van twee procent veroorzaakte een schok op de internationale financiële markten. Pas eind 2016 stabiliseerde de wisselkoers op een lager niveau en stopten de kapitaaluitstroom en de daling van de buitenlandse reserves, nadat de overheid de regulering van de kapitaaluitstroom weer had aangescherpt en de economische vooruitzichten verbeterden. Zie hier de onmogelijke drie-eenheid in actie: als China zijn monetaire beleid inzet om de binnenlandse vraag te stimuleren en tegelijkertijd internationale kapitaalstromen liberaliseert, kan het de wisselkoers niet naar eigen wens bepalen.

Een extra complicerende factor hierbij is dat de schulden in de private sector sinds 2009 sterk zijn opgelopen, mede door het ruime monetaire beleid en de kredietverlening van niet-banken, met name schaduwbanken (figuur 3). Veel staatsbedrijven kunnen moeilijk aan hun schuldverplichtingen voldoen, terwijl ook de risico's op de vastgoedmarkt zijn gestegen. Hierdoor is de Chinese economie kwetsbaarder geworden voor een economische of financiële schok. Dit beperkt de speelruimte voor de PBoC om de wisselkoers te ondersteunen met renteaanpassingen – een hogere rente verzwaart immers de schuldenlasten.

MOGELIJKE OPTIES

Zolang China geen keuzes maakt met betrekking tot de onmogelijke drie-eenheid verkeren internationale financiële markten in onzekerheid, wat volatiliteit als gevolg kan hebben. De oplossing bestaat uit het opgeven van een van de drie beleidsdoelen.

Een eerste optie is om het monetaire beleid gericht op binnenlandse beleidsdoelen op te geven. Dit is echter onwaarschijnlijk, gezien de omvang en statuur van de Chinese economie. Een tweede optie is om het beleid van financiële liberalisatie weer terug te draaien en zo de internationale kapitaalstromen in te perken. Een nadeel hiervan is dat de beperkte toegang tot de internationale kapitaalmarkt de economische groei kan beperken. Bovendien zal deze keuze de internationale status van de renminbi geen goed doen.

De derde optie, het volledig vrij geven van de wisselkoers en internationale kapitaalstromen, lijkt in theorie het beste: als het belang van de export in de economie afneemt en dat van de dienstensector en consumentenbestedingen toeneemt, is een stabiele wisselkoers immers minder van belang. Vrij internationaal kapitaalverkeer is bovendien gunstig voor de groei van de economie en financiële diversificatie, al vormen grote, volatiele kapitaalstromen een risico voor de economische stabiliteit (ECB, 2016).

Het vrijgeven van de wisselkoers kent echter nogal wat praktische problemen. Zo is de Chinese economie kwetsbaar voor sterke wisselkoersschommelingen en een plotse uitstroom van kapitaal vanwege het hoge schuldniveau – het Internationaal Monetair Fonds adviseert niet voor niets het schuldniveau te verminderen en door betere regulering en toezicht op de financiële sector het risico van kredietverlening te beperken (IMF, 2017). Daarnaast moeten

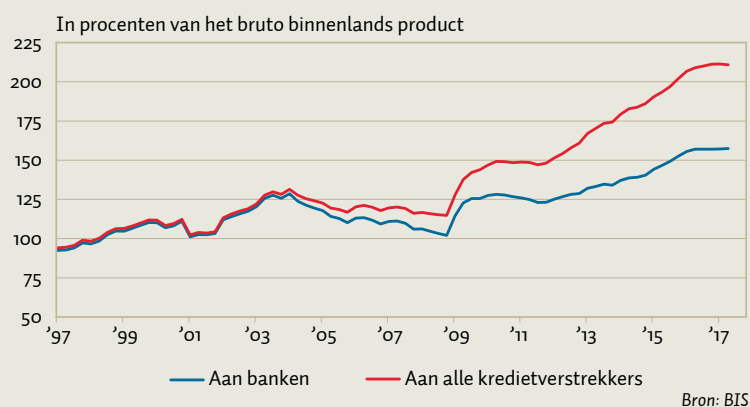
de binnenlandse financiële markten in omvang groeien en meer liquide worden, zodat rentes beter door markten kunnen worden bepaald. Tot slot vergt ook het vrijgeven van internationale kapitaalstromen tijd en een juiste volgorde, zo was de les van de Azië-crisis van 1998 (Johnston, 1998).

TOT SLOT

Vooralsnog lijkt China geen duidelijke keuze te maken tussen vrije internationale kapitaalstromen en een vaste wisselkoers, gezien de meervoudige doelen in het beleidsraamwerk van de PBoC (Xiaochuan, 2016). Als de afgelopen jaren een leidraad voor de toekomst zijn, betekent dit dat China tijdens gunstige economische omstandigheden financiële markten liberaliseert en opent voor het buitenland, maar in een turbulente periode de klok weer terugdraait. Internationale financiële markten blijven dus in onzekerheid, met grote kans op sterke volatiliteit.

Schuld niet-financiële private sector

FIGUUR 3

LITERATUUR

- ECB (2016) *Dealing with large and volatile capital flows and the role of the IMF*. ECB Occasional Paper, 180.
- IMF (2017) *People's Republic of China: financial system stability assessment*. IMF Country Report, 17/358.
- Johnston, R.B. (1998) *Sequencing capital account liberalizations and financial sector reform*. IMF Paper, 98/8.
- Kruger, M. en G.K. Pasricha (2016) *What to expect when China liberalizes its capital account*. Bank of Canada Staff Discussion Paper, 2016-10.
- Obstfeld, M., J.C. Shambaugh en A.M. Taylor (2005) *The trilemma in history: tradeoffs among exchange rates, monetary policies, and capital mobility*. *The Review of Economics and Statistics*, 87(3), 423-438.
- Xiaochuan, Z. (2016) *Managing multi-objective monetary policy: from the perspective of transitioning Chinese economy*. Michel Camdessus Speech. 24 juni, IMF, Washington.

In het kort

- ▶ China ervaart dat de liberalisatie van het internationale kapitaalverkeer slecht samen gaat met de wens om de wisselkoers te controleren.
- ▶ Zolang het land geen keuze maakt, kan dit zorgen voor onzekerheid en volatiliteit op financiële markten.

Hoe schokken in de Chinese economie Nederland raken

Nu de Chinese economie meer en meer vervlochten raakt met die van andere landen, ligt het voor de hand dat de ontwikkelingen in China elders ook steeds grotere financiële gevolgen hebben. Toch speelt de handel met China zich vooral af op het fysieke in plaats van op het financiële vlak. Hoe komt het dat financiële markten desondanks zo sterk reageren op gebeurtenissen in China?

THIJS KNAAP

Senior strateeg bij APG Asset Management Asia

China combineert omvang met economische groei. De productie van het land met 1,4 miljard inwoners was in 2016 meer dan negen keer zo groot als in 1992, een groeivoet van bijna tien procent. Daardoor doet de China-factor zich de laatste jaren steeds vaker gelden op de financiële markten. Op de lijst van kopzorgen van professionele beleggers staat een groeivertraging van de Chinese economie regelmatig bovenaan (Allianz, 2016). Dat beleggers reden tot zorg hebben, bleek toen de Chinese beurs in 2015 inzakte en het wisselkoersbeleid rondom de renminbi zich onverwachts wijzigde. De daaropvolgende daling van de AEX-index, met zo'n negentien procent, werd met name toegeschreven aan de onzekerheid rondom China (De Volkskrant, 2015; Bloomberg).

Maar hoe komt zo'n Chinese prijsdaling uiteindelijk in Amsterdam terecht? Er zijn grofweg twee manieren om daar meer duidelijkheid over te krijgen. De eerste is door in kaart te brengen welke economische en financiële lijnen er lopen tussen China en de rest van de wereld. Daarmee kan beredeneerd worden op welke wijze en in welke mate er een *directe* verbinding bestaat. De tweede manier is om met behulp van een econometrische analyse uit te zoeken of de Chinese schokken op een later moment elders in de wereld waarneembaar zijn. Dan gaat het dus om zowel een *directe* als *indirecte* blootstelling. Maar allereerst is het nuttig om te kijken waarom die beleggers toch zo beducht zijn voor een groeivertraging.

KAPITAALOPBOUW

De economische groei in China is op gang gebracht met buitenlandse directe investeringen (BDI). Daarbij is tegelijkertijd de financiële verstrengeling met het buitenland zo klein mogelijk gehouden. Het belangrijkste teken hiervan is de gesloten kapitaalrekening, waarbij elke vorm van kapitaalverkeer apart moet worden goedgekeurd.

Deze afkeer van buitenlands geld combineren met zeer sterke en op investeringen gebaseerde groei kan alleen maar als er binnenlands enorm wordt gespaard. De consumptie in China was in 2016 slechts zo'n 54 procent van het bbp, vergeleken met bijvoorbeeld 69 procent in Nederland en 84 procent in het VK. De rest bestond uit een overschot op de handelsbalans en uit, vooral dus, binnenlandse investeringen.

Analyse van groeischokken

KADER 1

Door met een econometrische analyse te meten hoe de groeischokken in China doorwerken op andere landen, worden alle kanalen meegenomen, inclusief die we over het hoofd gezien of onderschat hebben. Een typische analyse kijkt naar de variatie in groei van de Chinese economie die niet te verklaren is door de groei in de rest van de wereld (IMF, 2016b). Vervolgens wordt er gekeken of dat groeiresidu op een later moment doorwerkt in de groei van andere landen.

Een probleem bij deze aanpak is dat de verbondenheid tussen China en de rest van de wereld niet constant is maar toeneemt, zodat de schatting van het effect steeds achter de feiten aanloopt. Een tweede nadeel is dat men veronderstellingen moet doen om vervolgens een puur Chinese schok te kunnen identificeren. Dat brengt het risico met zich mee dat schokken die elders ontstaan op het conto van de Chinezen worden geschreven, waarmee het effect overschat wordt. Maar het kan ook zijn dat de relatief kleine schokken die we tot nog toe zagen, een milder effect hebben dan een eventuele grote toekomstige schok.

De groei op basis van snelle kapitaalopbouw is indrukwekkend, maar op een gegeven moment uitgewerkt. De toegevoegde waarde van iedere nieuwe eenheid kapitaal neemt steeds verder af, totdat het rendement te laag wordt om nog nuttig te zijn. Bovendien worden er veel investeringsbeslissingen buiten de markt om genomen, waardoor een efficiënte allocatie van kapitaal vaak ontbreekt. Daardoor is het niet ondenkbaar dat de Chinezen per ongeluk te veel kapitaal opbouwen, en plots tot de ontdekking komen dat de voorraad te groot is. Verhalen over spooksteden zonder bewoners hebben de afgelopen jaren de indruk versterkt dat het kritieke punt al gepasseerd was.

De vrees onder beleggers was dat een groeivertraging zou uitdraaien op een ‘harde landing’ – een abrupt einde van de groei doordat investeerders zich plotseling zouden kunnen realiseren dat Chinees kapitaal veel minder waard is dan gedacht. Een dergelijk scenario zou grote risico's met zich meebrengen voor de Chinese banken, bedrijven, burgers en regering. En dan zou ook de rest van de wereld een tik kunnen krijgen.

DIRECT BESMETTINGSGEVAAR

Gebeurtenissen in de Chinese economie kunnen op drie manieren gevoeld worden in andere landen, namelijk via de handel in goederen en diensten; de prijs van grondstoffen; en financiële kanalen.

Goederen en diensten

Allereerst is China met de rest van de wereld verbonden via de internationale handel in goederen en diensten. Initieel fungeerde China vooral als klassiek lagelonenland, als importeur van grondstoffen en exporteur van industriële goederen. De laatste jaren loopt het overschot op de handelsbalans terug en is de handel gediversifieerd. Het goederenoverschot van zo'n 500 miljard dollar per jaar staat tegenover een tekort in de dienstenhandel van zo'n 250 miljard dollar per jaar (SAFE-data). Doordat veranderingen in vraag en aanbod vanuit China direct bij buitenlandse tegenpartijen neerslaan, kan een groeivertraging meteen slecht uitpakken voor Nederlandse exporteurs.

Het besmettingsrisico via goederen en diensten is echter beperkt. Van de lokaal toegevoegde waarde die Nederland exporteert, komt uiteindelijk 3,6 procent terecht in China. Zelfs een forse Chinese recessie, waarbij de import met 10 procent daalt, zou een eenmalig direct effect op het Nederlands bbp hebben van zo'n 0,4 procent. De rol van de Nederlandse handel met de VS en de EU is respectievelijk 2,5 en 16 keer zo groot (tabel 1).

De prijs van grondstoffen

De tweede manier van beïnvloeding is via de grondstoffenprijs. China is een belangrijke speler op de grondstoffenmarkten. De helft van alle geïmporteerde ijzererts in de wereld gaat naar China (IMF, 2016a), en in de periode 2005–2015 kwam de helft van de vraagtoename naar olie uit China, waardoor het nu meer olie importeert dan de VS (Bloomberg, 2018). Het effect van een schok in de Chinese productiecijfers op grondstofprijzen is daardoor van dezelfde orde als dat van een verandering in de Amerikaanse productie (IMF, 2016a). Doordat Nederland

een netto-importeur van grondstoffen is, is het gevolg van een Chinese groeivertraging via dit kanaal licht positief.

Financiële kanalen

Ten slotte zijn er de financiële kanalen die een besmettingsrisico vormen: kredieten en investeringen tussen China en het buitenland. Dit is, relatief gezien, het minst ontwikkelde kanaal. Chinese bezittingen in het buitenland bestaan vooral uit officiële reserves, vaak aankopen van Amerikaanse staatsobligaties om zo de wisselkoers, ondanks het handelsoverschot, niet te veel te laten oplopen (figuur 1). De totale financiële blootstelling van de rest van de wereld aan de Chinese economie betreft minder dan de helft van het Chinese bbp (ter vergelijking: Nederland heeft verplichtingen ter grootte van vijf keer het Nederlandse bbp) (IMF International Financial Statistics). Meer dan de helft daarvan bestaat uit de BDI die de Chinese ontwikkeling op gang gebracht hebben.

Buitenlandse beleggingen in aandelen en schuld staan op ongeveer 970 miljard dollar (figuur 1). De gesloten kapitaalrekening wordt hier omzeild via noteringen van Chinese bedrijven op beurzen buiten China (vooral in Hongkong) en, sinds kort, via de *stock connect*. Dat is een regeling waarmee vanuit Hongkong gehandeld kan worden op het Chinese vasteland. Maar ondanks die mogelijk-

Aandeel toegevoegde waarde in export

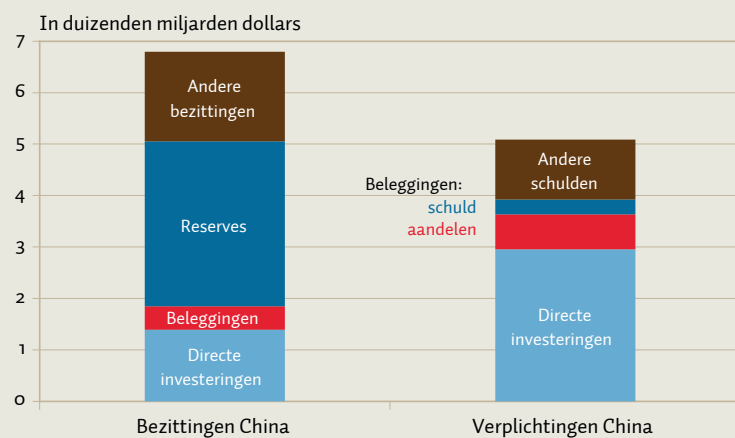
TABEL 1

		Naar				
		Nederland	EU	China + Hongkong	VS	Japan
Van	Nederland	-	57,3	3,6	8,6	2,6
	EU	-	-	8,8	21,0	4,7
	China + Hongkong	0,6	19,5	-	21,8	10,1
	VS	1,4	24,5	7,4	-	7,4
	Japan	0,5	12,5	19,1	20,3	-

Bron: OESO (2016); cijfers voor 2011, het laatst beschikbare jaar

Financiële bezittingen en verplichtingen, derde kwartaal 2017

FIGUUR 1

Bron: China SAFE, Macrobond

heden is het buitenlandse bezit van Chinese activa nog beperkt; het aandelenbezit komt overeen met minder dan twee procent van de totale marktwaarde van aandelen in ontwikkelde en opkomende landen (MSCI, 2018). Voor de gemiddelde belegger is dat de blootstelling aan Chinese bedrijven.

INDIRECTE SPILLOVERS

De grote aandacht voor ontwikkelingen in China is op grond van de directe blootstelling lastig te begrijpen, maar er zijn twee redenen waarom dit wellicht een onderschatting zou zijn.

Ten eerste spelen bij de handel ook indirecte effecten een grote rol. De uiteindelijke schok kan groter uitpakken doordat andere landen dan Nederland ook een schok in de productie zien als gevolg van een Chinese vertraging, waardoor hun import daalt en Nederland opnieuw geraakt wordt. Daar staat tegenover dat vertraging in China, door lagere grondstoffeprijzen, elders ook positieve groei-effecten kan hebben.

De tweede reden is dat schommelingen in China een eerste teken kunnen zijn van ontwikkelingen die ook elders in de wereld spelen. Door zijn positie in de internationale productieketen kan China, eerder dan andere regio's, een breder opkomende groeivertraging signaleren.

Voor groei is de beste schatting dat een Chinese vertraging van 6 procent op termijn gepaard gaat met een 1,5 procent lager bbp in andere landen (IMF 2016b, zie kader). Wat Europa betreft is dit circa 1,2 procent. Een groeivertraging van 6 procent is vergelijkbaar met een importdaling van 10 procent. De impact is sinds begin jaren negentig

behoorlijk toegenomen en is ruim drie keer zo groot als het directe effect hierboven.

Een econometrische analyse op het financiële vlak kijkt naar indirecte kanalen die verder gaan dan de beperkte directe financiële blootstelling. Zo kunnen bewegingen op Chinese markten zich via het vermogen van buitenlandse beleggers verspreiden naar andere markten, of gezien worden als voorspelling voor toekomstige groei.

Financiële markten zijn gevoeliger voor nieuws uit China dan op basis van de directe economische kanalen verwacht mag worden. Uit analyse blijkt dat aandelenmarkten in Azië ongeveer evenveel bewegen door schokken uit China als door schokken uit de VS, zowel op de korte als langere termijn (BIS, 2016). Voor markten buiten Azië is de impact van Chinese schokken op financiële markten ongeveer een vijfde van die van de Amerikaanse schokken (IMF, 2016c).

Door zijn positie in de internationale productieketen kan China een opkomende groeivertraging signaleren

CONCLUSIE

De Chinese economie raakt steeds meer met de rest van de wereld verstrengeld. Het valt op dat dit veel meer op fysiek vlak plaatsvindt dan op financieel vlak. Die trend lijkt zich ook in de toekomst te zullen voortzetten, terwijl bijvoorbeeld het internationale gebruik van de renminbi op een laag pitje staat en het kapitaalverkeer het afgelopen jaar juist minder makkelijk werd, bestaat het belangrijkste buitenlandproject uit een serie investeringen in fysieke infrastructuur (*Belt and road initiative*).

Er wordt wel veel gesproken over een grotere openstelling van Chinese financiële markten voor buitenlandse beleggers (Peterson Institute, 2018). Dat kan helpen bij innovatie en concurrentie in de Chinese financiële sector, en zorgen voor een meer efficiënte allocatie van kapitaal. Het zou ervoor kunnen zorgen dat reële schokken in China beter opgevangen worden, maar kan er ook toe leiden dat financiële schokken zich sneller verspreiden. Dat zou dan bovenop de behoorlijke invloed komen, die China nu al op de wereld heeft.

LITERATUUR

- Allianz (2016) *Allianz global investors risk monitor*. Te vinden op www.allianzglobalinvestors.de.
- BIS (2016) *Regional pull vs global push factors: China and US influence on Asia-Pacific financial markets*. BIS Working Paper, 579.
- Bloomberg (2018) *China sets new records for gobbling up the world's commodities*. Te vinden op www.bloomberg.com.
- De Volkskrant (2015) *Alle beurzen onderuit door zorg om China*. *De Volkskrant*, 24 augustus.
- IMF (2016a) *China's footprint in global commodity markets*. IMF Spillover Notes, 6.
- IMF (2016b) *New evidence from time-varying estimates*. IMF Spillover Notes, 7.
- IMF (2016c) *Financial channels*. IMF Spillover Notes, 5.
- MSCI (2018) *MSCI ACWI Index*. Te vinden op www.msci.com.
- OESO (2016) *Trade in Value Added*. Te vinden op stats.oecd.org.
- Peterson Institute (2018) *The new era of Chinese economy and China's financial opening-up*. Te vinden op piie.com.

In het kort

- ▶ China speelt een grote rol in de wereldwijde handel en productie.
- ▶ Financiële verbindingen met Nederland en de rest van de wereld zijn relatief beperkt.
- ▶ Door de centrale economische rol kunnen financiële schokken desondanks grote gevolgen hebben.

COLUMN

De terugkeer van een economische reus

In 2001 trad China toe tot de Wereldhandelsorganisatie (WTO) en richtte zijn economische agenda sterk op investeringen en export. Het resultaat was dat China een uitzonderlijk lange periode van hoge economische groei beleefde, en honderden miljoenen Chinezen de kans kregen om zich op te werken uit de armoede. China werd de fabriek van de wereld en heeft nu een dominante positie op de mondiale markt.

Nu China steeds nadrukkelijker een positie verwerft op de internationale markten, neemt ook de spanning toe tussen deze natie en haar grote handelspartners. President Trump vindt dat het enorme tekort op de handelsbalans van de Verenigde Staten aan China te wijten is. De studie van David Autor et al. (2013) over de *China shock* op de Amerikaanse arbeidsmarkt heeft veel aandacht gekregen. En de import vanuit China heeft een zeer negatief effect op de Amerikaanse werkgelegenheid gehad.

Ook binnen de Europese Unie is er groeiende kritiek op China. Chinese (staats)bedrijven kopen Europese technologiebedrijven op boven de marktprijs. En is er zowel binnen de VS als Europa grote zorg aangaande de Chinese overcapaciteit, bijvoorbeeld wat betreft de productie van staal dat China op de internationale markt zou dumpen. Verder klagen westerse bedrijven steeds vaker over de beperkingen waar ze tegenaan lopen bij het zakendoen in China.

Toch blijft de positie van China in de mondiale economie in belang toenemen, met verwachte groeicijfers van rond de zes à zeven procent. Ten grondslag hieraan ligt het grootste infrastructuurinitiatief ooit waarbij China meer dan zestig landen betreft, en ook het herstructureren van een economie gericht op investeringen, industrie en export naar een economie die sterker leunt op binnenlandse consumptie, innovatie en diensten – een verschuiving die overigens steeds duidelijker zichtbaar wordt. Zo neemt de rol van China in de kennisintensieve sectoren toe. En de Chinese R&D-uitgaven liggen met twee procent van het bnp nu al op een vergelijkbaar niveau als die van de EU15.

Grote vraag is wat de heroriëntatie en de verder toenemende dominantie van China zal gaan betekenen voor het internationale economische systeem. Die ontwikkelingen gaan immers gepaard met toenemende spanningen tussen China enerzijds en de grote handelspartners anderzijds, en dan met name de VS en de EU.

Bij deze ontwikkelingen staan er drie aspecten centraal, waarvan een gelijk speelveld voor over de grens opererende bedrijven wellicht het belangrijkste is. Zorgbarend zijn de klachten van westerse bedrij-

MARTEN VAN DEN BERG
Directeur-generaal Buitenlandse
Economische Betrekkingen bij het
Ministerie van Buitenlandse Zaken

ven over toenemende handelsbarrières op de Chinese markt, net als het gebrek aan transparantie in de governance en financiering van Chinese staatsbedrijven die internationaal zakendoen – het gaat dan om de condities waaronder zij concurreren met westerse bedrijven in Europa, in de VS en op derde markten.

Daarnaast is het van belang hoe China omgaat met overcapaciteit. Staat China een marktcorrectie toe of wordt de overcapaciteit gedumpt op internationale markten? Er zijn WTO-afspraken om de oneerlijke praktijk van dumping en overheidssubsidies aan te pakken, maar op dit moment functioneren die onvoldoende.

Tot slot zijn er nog de grote verschillen in de omgang met dataverkeer en digitale platforms. In China beheerst de overheid dat min of meer volledig, en vanwege datalokalisatie kan dit het Europese debat over databescherming en privacy op

scherp zetten en de zorg over protectionisme doen toenemen. Zullen we de grote vraagstukken rondom de digitale economie ondanks deze systeemverschillen kunnen oplossen?

Een mondiale handels- en investeringsarchitectuur zonder China is ondenkbaar, en dus moet dit land daarin verder worden geïntegreerd. Dat vraagt van alle partijen een constructieve opstelling waarvan het belang voor iedereen groot is, inclusief voor China zelf. Dat gemeenschappelijke belang is ook de sleutel om tot een gezamenlijke agenda te komen. Ondanks de verschillen tussen enerzijds het westerse economische model – met een centrale rol voor de markt en een transparant en op regels gebaseerd handels- en investeringsstelsel – waarbij er een centrale rol voor de WTO is weggelegd, en anderzijds een centraal geleid systeem waarbij de overheid de economie in belangrijke mate wil regisseren.

Binnen de WTO moet er daarom ruimte komen voor discussies over investeringen en de digitale economie. De OESO, de Unctad en de G20 kunnen en moeten belangrijke platforms bieden om dit debat voor te bereiden, en kunnen hun eigen spelregels voor markten inzetten om bij te dragen aan transparantie en een eerlijk speelveld. Laten we hopen dat de huidige dilemma's en spanningen op het mondiale toneel van handels- en investeringsvraagstukken het eind is van een nieuw begin en niet het begin van het einde.

LITERATUUR

Autor, D., D. Dorn en G. Hanson (2013) *The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States*. *American Economic Review*, 103(6), 2121–2168.

VERKENNING

Eetbare-insectensector veelbelovend, mits men elkaar niet de vliegen afvangt

Het eten van insecten zou kunnen helpen om in de toenemende vraag naar voedsel te voorzien, ook omdat de productie ervan relatief milieuvriendelijk is. Daarom richten steeds meer Nederlandse bedrijven zich op het produceren van eetbare insecten. Hoe kansrijk is deze sector?

**ANGELA
MARBERG**
Onderzoeker aan de
Radboud Universi-
teit (RU)

**HANS VAN
KRANENBURG**
Hoogleraar aan
de RU

**HUBERT
KORZILIUS**
Universitair hoofd-
docent aan de RU

Deze bijdrage is
mede gebaseerd op
Marberg et al. (2017)

Met een geschatte wereldbevolking in 2050 van negen miljard mensen staan voedselzekerheid en milieuvraagstukken bij beleidsmakers zeer hoog op de agenda. Vanwege de exponentieel groeiende wereldbevolking zal de vraag naar voedsel sterk toenemen; alleen al de vleesconsumptie zal naar verwachting met 76 procent stijgen (Alexandratos en Bruinsma, 2012). Verhoging van de vleesproductie lijkt echter geen duurzame oplossing om aan de steeds grotere vraag naar proteïnen tegemoet te komen, gezien de impact van de veeteelt op het milieu – ontbossing, bodemerosie, broeikasgasemissies en watervervuiling. Deze toenemende vraag naar proteïnen zou deels kunnen worden opgevangen door een grotere productie van soja- en vismeel. Echter, vanwege de stijgende prijzen van zowel soja- als vismeel (Van Huis, 2013), de negatieve milieueffecten van de soja-productie (Veldkamp en Bosch, 2015) en het gebruik van soja in de visteelt (Henry et al., 2015), lijkt een grotere productie noch voldoende noch wenselijk. Er is dus een dringende behoefte aan andere, duurzamere eiwitbronnen – de markt is er namelijk.

Insecten vormen hier een goed alternatief (kader 1). Anders dan vee zetten ze voedsel veel efficiënter om in eiwitten (Van Huis, 2013), geven ze lagere broeikasgas- en ammoniakemissies (Oonincx et al., 2010) en hebben ze veel minder land nodig om te worden gekweekt (Oonincx en De Boer, 2012). Insecten hebben bovendien een hoge

voedingswaarde qua eiwitten, vetten, aminozuren en microvoedingsstoffen (Rumpold en Schlüter, 2013). Dit betekent dat er een potentiële markt voor insecteneiwitten is. Experts voorspellen dat wereldwijd de markt voor eetbare insecten in het volgende decennium circa 522 miljoen dollar waard zal zijn, en de Europese markt ervan ruim 46 miljoen dollar (Global Market Insights, 2016). De belangrijkste voortrekkers in de ontwikkeling van deze sector zijn de Verenigde Staten, Brazilië, Mexico, China, Vietnam en Thailand, maar ook Europese landen zoals het Verenigd Koninkrijk, België, Frankrijk en Nederland spelen hier een rol. Wat is het potentieel van de Nederlandse eetbare-insectensector?

NEDERLANDSE INSECTENSECTOR

Naar schatting wordt er in Nederland ongeveer vijfhonderd ton insecten (nat) per jaar geproduceerd, met een totale omzet van tussen de drie en zeven miljoen euro (ABN

Eetbare insectensoorten

KADER 1

Er zijn meer dan tweeduizend eetbare insectensoorten in de wereld. Onder andere de zwarte soldatenvlieg lijkt economisch interessant voor consumptie en verwerking. Deze vlieg, die wordt geteeld op afvalstromen, gebruikt men al als vervanger van soja- en vismeel in veevoer, en de olie die uit deze insecten wordt gewonnen, kan ook in voedsel voor mensen worden verwerkt (Newton et al., 2005). Verder vormen meelwormen een duurzaam alternatief voor melk en voor het vlees van kippen, varkens en runderen, zijn krekels respectievelijk twee, vier en twaalf keer zo efficiënt in het omzetten van voedsel naar vlees dan kippen, varkens en rundvee, en zijn verschillende soorten sprinkhanen goede vervangers van vismeel in kippen- en konijnenvoer (Van Huis, 2013).

Amro, 2016). De Nederlandse insectensector is op dit moment nog kleinschalig: er zijn zo'n 25 insectenkwekerijen actief, die alle behoren tot het midden- en kleinbedrijf (kader 2). Er zijn echter volop groeikansen. Indien een klein deel van de eiwitten in diervoeders wordt vervangen door insecteneiwitten, dan levert dit een markt op met een minimale waarde van tweehonderd miljoen euro en op termijn enkele honderden arbeidsplaatsen (ABN Amro, 2016). Om te profiteren van deze marktkansen is het voor insectenkwekers zaak om hun productievolume te laten groeien; een klein aantal grotere kwekerijen heeft recent geïnvesteerd in de opschaling, mechanisering en automatisering van hun productie.

De ontwikkeling van de insectensector wordt gesteund door diverse provinciale en lokale overheden in zuidoostelijk Nederland, waar de meeste kwekers gevestigd zijn. Dit gebeurt onder andere via samenwerking op het gebied van onderzoek en kennisontwikkeling. Een voorbeeld is het *Insect Protein Innovation Platform*, dat als doel heeft om een Europees innovatiecentrum voor de insectensector te ontwikkelen. Andere initiatieven betreffen het Insectlab, dat is opgezet door de HAS Hogeschool in Den Bosch, het onderzoekscentrum Insectpoint, opgericht door Wageningen University & Research, en het International Insect-Centre, dat een initiatief is van vijftien organisaties – waaronder Venik (Verenigde Nederlandse Insectenkwekers), de Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie en HAS – om alle belanghebbenden in de insectensector met elkaar te verbinden. Bovendien hebben het kabinet, het bedrijfsleven en de onderzoekswereld de wens geformuleerd om verdere innovaties te realiseren (Rijksoverheid, 2015).

Nederland heeft daarmee een goede positie om een wereldspeler te worden. Dit blijkt ook uit de erkenning, in 2015, door het Wereld Economisch Forum van het Nederlandse bedrijf Protix als een technologiepionier, gespecialiseerd in eiwitextractie uit de zwarte soldatenvlieg. In juni 2017 heeft Protix 45 miljoen euro aan fondsen toegekend gekregen van publieke en private investeerders.

Tegenover deze goede uitgangspositie staan een aantal factoren die de groei van de Nederlandse eetbare-insectensector potentieel kunnen belemmeren. Dit betreft met name de Europese regelgeving en de maatschappelijke acceptatie van het eten van insecten in Nederland.

EUROPESE REGELGEVING

De productie en verwerking van insecten als voedsel op commerciële schaal wordt onder andere belemmerd door

de terughoudende Europese regelgeving op dit gebied – in het bijzonder de Europese verordening inzake nieuwe voedingsmiddelen. Op dit moment mogen insecten slechts in kleine hoeveelheden worden verkocht voor menselijke consumptie, maar mogen ze niet worden verwerkt tot voedsel ingrediënten. Ook is het gebruik van insecten in diervoeding uitsluitend toegestaan voor huisdieren, terwijl het verboden is in voeding voor dieren die voor de menselijke consumptie worden gefokt.

Die regelgeving is ingegeven door voedselveiligheid, met name het tegengaan van zware metalen, toxische chemicaliën, allergenen en pathogenen in consumentenproducten (Van Huis, 2015; Van der Spiegel et al., 2013). Deze strenge Europese regelgeving is mede een gevolg van de gekkekoeienziekte (BSE) aan het eind van de vorige eeuw. Het overdragen van BSE is nog steeds een bron van zorg bij het gebruik van insecten als voedsel voor kippen en varkens. Zo plaatsen De-Magistris et al. (2015) kanttekeningen bij het gebruiken van insecten als nieuw voedsel, onder meer vanwege het veiligheidsrisico voor consumenten. Er is echter ook onderzoek dat aantoont dat er, wat betreft BSE, geen of slechts een minieme kans is van overdracht via niet-herkauwers en insecten naar andere niet-herkauwers (Van der Spiegel et al., 2013). Ook laat onderzoek naar vliegenlarven in diervoeding zien dat het haalbaar is om larven te produceren die geen voor de diervoedersector schadelijke chemicaliën bevatten (Charlton et al., 2015).

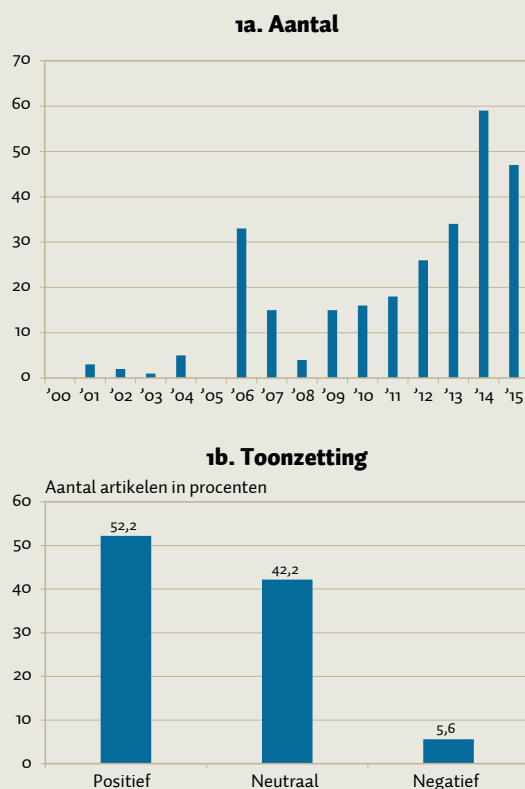
Nederlandse insectenkwekerijen

KADER 2

Belangrijke insectenkwekerijen in Nederland zijn Protix, Kreca/Proti-Farm, Van de Ven, Meertens en Vivara. Daarnaast zijn er enkele andere, kleine kwekerijen die onder de radar opereren, maar niettemin belangrijke onderzoeks- en ontwikkelingswerkzaamheden uitvoeren voor de sector. De meeste bedrijven kweken één soort insect, zoals meelwormen, sprinkhanen, krekels of zwarte soldatenvliegen.

Artikelen over de eetbare-insectensector in Nederlandse kranten

FIGUUR 1

Positief voor het perspectief van de eetbare-insectensector is dat de EU-regelgeving in ontwikkeling lijkt. Zo is het bij de visteelt vanaf oktober 2013 toegestaan om eiwitten afkomstig van niet-herkauwers te gebruiken als voedsel (Van der Spiegel et al., 2013). Mede door lobbyactiviteiten van het *International Platform of Insects for Food and Feed* (IPIFF), dat bij de EU het belang van de insectensector behartigt, is er per 1 juli 2017 wetgeving van kracht geworden die het toestaat om ook eiwitten van insecten bij de visteelt te gebruiken (EU, 2017).

MAATSCHAPPELIJKE ACCEPTATIE

Een andere factor die de ontwikkeling van de insectensector zou kunnen afremmen, is het feit dat de gemiddelde bevolking in Nederland, evenals in andere westerse landen, het eten van insecten nog niet heeft omarmd. Dit in tegenstelling tot grote delen van de wereld waar het eten van insecten onderdeel is van de dagelijkse voedselvoorziening.

Een analyse van Nederlandse krantenartikelen uit de periode 2000–2015 laat echter een positieve ontwikkeling zien. Zo blijkt het aantal krantenartikelen over insecten als voedsel te zijn gestegen (figuur 1a), en is de toonzetting van de meeste van deze artikelen overwegend positief of neutraal (figuur 1b; zie Marberg et al. (2017) voor meer details). Deze media-aandacht wijst op een toenemende kennis en bewustwording bij het grote publiek wat betreft het eten van insecten. Er valt niettemin nog veel vooruitgang te boeken in dit opzicht.

Een aantal gezamenlijke strategische acties kunnen mogelijk helpen om de maatschappelijke acceptatie van de sector te vergroten (Marberg et al., 2017). Ten eerste kan de sector zowel een gemeenschappelijke visie als standaarden ontwikkelen en daarmee collectief een verhaal uitdragen, onder andere over de potentiële (milieu)voordelen en de beperking van eventuele risico's. Ten tweede kan de sector meer gaan samenwerken bij het onderzoek naar de voedselzekerheid, -veiligheid en -duurzaamheid om de kennis en het vertrouwen te vergroten. Hierbij kan het intensiever samenwerken met onderzoeksinstituten wereldwijd behulpzaam zijn. Ten derde zou, via individuele projecten en het organiseren van conferenties, de reeds bestaande samenwerking met onderwijsinstituten verder kunnen worden onderbouwd door een onderwijscurriculum te ontwikkelen, gespecialiseerd in insectenteelt en verwerkingsprocessen. Tot slot is het nodig om na te denken over de vraag in welk wetgevend EU-kader eetbare insecten het beste kunnen worden gepositioneerd om te komen tot een coherente regelgeving. Een universele aanpak van een nieuwe voedingsmiddelenregelgeving lijkt noch effectief

noch wenselijk, gegeven de noodzaak om op korte termijn in alternatieve eiwitbronnen te kunnen voorzien.

Al met al is er een veelbelovend economisch perspectief voor de Nederlandse eetbare-insectensector, mits de betrokkenen samenwerken en elkaar niet de vliegen afvangen.

LITERATUUR

- ABN Amro (2016) *Insectenweek: kleine sector, grote kansen*. Rapport te vinden op www.bom.nl.
- Alexandratos, N. en J. Bruinsma (2012) *World agriculture towards 2030/2050: the 2012 revision*. ESA Working Paper 12-03, te vinden op www.fao.org.
- Charlton, A.J., M. Dickinson, M.E. Wakefield et al. (2015) Exploring the chemical safety of fly larvae as a source of protein for animal feed. *Journal of Insects as Food and Feed*, 1(1), 7–16.
- De-Magistris, T., S. Pascucci en D. Mitsopoulos (2015) Paying to see a bug on my food: how regulations and information can hamper radical innovations in the European Union. *British Food Journal*, 117(6), 1777–1792.
- EU (2017) Verordening (EU) 2017/893 van de Commissie van 24 mei 2017 wat de bepalingen inzake verwerkte dierlijke eiwitten betreft. *Publicatieblad van de Europese Unie*, L138/92.
- Global Market Insights (2016) *Global edible insects market size worth \$522mn by 2023*. Publicatie te vinden op www.gminsights.com.
- Henry, M., L. Gasco, G. Piccolo en E. Fountoulaki (2015) Review on the use of insects in the diet of farmed fish: past and future. *Animal Feed Science and Technology*, 203, 1–22.
- Huis, A. van (2013) Potential of insects as food and feed in assuring food security. *Annual Review of Entomology*, 58, 563–583.
- Huis, A. van (2015) Edible insects contributing to food security? *Agriculture & Food Security*, 4(20), 1–9.
- Huis, A. van, J. van Itterbeeck, H. Klunder et al. (2013) *Edible insects: future prospects for food and feed security*. FAO Forestry Paper, 171.
- Marberg, A., H. van Kranenburg en H. Korzilius (2017) The big bug: the legitimization of the edible insect sector in the Netherlands. *Food Policy*, 71, 111–123.
- Newton, L., C. Sheppard, D.W. Watson et al. (2005) *Using the black soldier fly, Hermetia illucens, as a value-added tool for the management of swine manure*. Rapport North Carolina State University.
- Oonincx, D.G.A.B., en I.J.M. de Boer (2012) Environmental impact of the production of mealworms as a protein source for humans – a life cycle assessment. *PLoS ONE*, 7(12), e51145.
- Oonincx, D.G.A.G., J. van Itterbeeck, M.J.W. Heetkamp et al. (2010) An exploration on greenhouse gas and ammonia production by insect species suitable for animal or human consumption. *PLoS ONE*, 5(12), e14445.
- Rijksoverheid (2015) *Kabinet wil veilig, gezond en duurzaam voedsel*. Nieuwsbericht 30 oktober, te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Rumpold, B.A. en O.K. Schlüter (2013) Potential and challenges of insects as an innovative source for food and feed production. *Innovative Food Science & Emerging Technologies*, 17, 1–11.
- Spiegel, M. van der, M.Y. Noordam en H.J. van der Fels-Klerx (2013) Safety of novel protein sources (insects, microalgae, seaweed, duckweed, and rapeseed) and legislative aspects for their application in food and feed production. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 12(6), 662–678.
- Veldkamp, T. en G. Bosch (2015) Insects: a protein-rich feed ingredient in pig and poultry diets. *Animal Frontiers*, 5(2), 45–50.

In het kort

- ▶ De Nederlandse insectensector heeft de potentie om uit te groeien tot een wereldspeler.
- ▶ Wetgeving en het maatschappelijke draagvlak beperken het gebruik van insecten als voedselbron op commerciële schaal.
- ▶ Met behulp van een aantal gezamenlijke strategische acties kan de eetbare-insectensector zijn bestaansrecht versterken.

Vroegpensioenregelingen voor zware beroepen

De verhoging van de AOW-leeftijd treft werkenden met fysiek zware beroepen zwaarder dan anderen. Zij beginnen immers eerder met werken en ze leven ook korter. Zijn er oplossingen te vinden voor deze specifieke groep?

LUCY KOK

Hoofd cluster Zorg en Sociale zekerheid bij SEO Economisch Onderzoek

MARLOES LAMMERS

Senior onderzoeker SEO Economisch Onderzoek

ARTHUR VAN SOEST

Hoogleraar aan Tilburg University

BAS TER WEEL

Algemeen directeur van SEO Economisch Onderzoek

Sinds 2013 stijgt de AOW-leeftijd. De afschaffing van VUT en het prepensioen en de stijging van de AOW-leeftijd treft voornamelijk personen met een lage opleiding en/of een laag inkomen. In 2003 gingen zowel laagopgeleide als hoogopgeleide werknemers die op hun 55e nog werkten gemiddeld op 61-jarige leeftijd met pensioen. In 2016 is de gemiddelde pensioenleeftijd opgelopen naar 65 voor laagopgeleiden en 64 voor hoogopgeleiden (CBS statline). Laagopgeleiden treden echter vaker uit via een uitkering (voornamelijk WW en WIA): zo was in 2016 de gemiddelde uittredleeftijd van werknemers van 55 jaar en ouder 63 jaar, zowel voor laagopgeleide als hoogopgeleide werknemers.

Een vergelijking tussen personen met hoge en lage inkomens levert eenzelfde beeld op als tussen hoog- en laagopgeleiden: werknemers met een hoog inkomen gaan vaker al vóór de AOW-leeftijd met pensioen dan werknemers met een laag inkomen (Willemsen en Kortleve, 2016; Van Ewijk et al., 2017). Financiële middelen spelen hierbij een belangrijke rol. Eén jaar eerder met pensioen zorgt voor een korting op de pensioenuitkering van zes tot acht procent. Hierdoor kan slechts de helft van de werkenden met een inkomen tot modaal twee jaar voor de AOW-leeftijd met pensioen zonder onder het bestaansminimum te komen. Van de werknemers met een inkomen boven modaal is dit meer dan negentig procent (Kok et al., 2017).

De stijging van de pensioenleeftijd treft personen met een laag inkomen en/of een lage opleiding dus extra zwaar. Niet alleen is hun inkomen vaak te laag om voor de AOW-leeftijd met pensioen te gaan, maar ook is hun levensverwachting een stuk lager dan die van een goedbetaalde, hoogopgeleide werknemer. Voordat de AOW-leeftijd werd verhoogd, ontvingen zij gemiddeld al minder lang AOW, en de verhoging van de AOW-leeftijd versterkt dit alleen maar. Ook worden oudere werknemers in toenemende mate

arbeidsongeschikt (Berendsen en Rijsburger, 2017). De stijgende AOW-leeftijd en de toenemende uitval van oudere werknemers zorgt nu voor discussie over het pensioenstelsel.

Om voor de pensioenleeftijd de verhoogde uitval van werkenden in fysiek zware beroepen te verminderen, zijn er ten minste twee routes. De eerste route is bevorderen dat mensen langer gezond doorwerken, en niet voortijdig arbeidsongeschikt afhaken, zie kader 1. Voor de huidige generatie ouderen is dit vaak niet meer mogelijk, maar voor hen kan de tweede route soelaas bieden: het verlagen van de pensioenleeftijd van werkenden in fysiek zware beroepen.

Een in het debat gesuggereerde maatregel die snel kan worden ingevoerd en daarom een mogelijke oplossing biedt voor de korte termijn, is het verlagen van de pensioenleeftijd voor werkenden in fysiek zware beroepen. Maar er zijn meer mogelijke oplossingen gesuggereerd, die allemaal hun eigen voor- en nadelen hebben. Dit artikel behandelt zes aanpassingen in ons pensioenstelsel die het mogelijk maken om eerder met pensioen te gaan, vier binnen de AOW en twee in het aanvullend pensioen. Van elk van deze maatregelen evalueren we de uitvoerbaarheid op korte en op lange termijn, de mogelijk onbedoelde gedragseffecten, de kosten en baten, en andere bezwaren of voordelen. Tabel 1 geeft een overzicht.

FLEXIBELE AOW

Flexibilisering van de AOW wordt vaak genoemd als een instrument om oudere werknemers met een laag inkomen, een lage opleiding en/of een zwaar beroep te ontlasten. Bij een flexibele AOW-leeftijd kunnen mensen ervoor kiezen om de AOW eerder of later in te laten gaan, tegen een actueel neutrale korting of toeslag. Voorwaarde is wel dat hun inkomen niet onder het bestaansminimum zakt, zodat het beroep op de bijstand niet toeneemt. Het idee achter de flexibele AOW is dat grotere keuzevrijheid de welvaart verhoogt. Mensen kunnen dan immers een AOW-leeftijd kiezen die aansluit bij hun persoonlijke voorkeuren.

De flexibele AOW is op korte termijn uitvoerbaar. De uitvoering van de AOW en van het aanvullend pensioen worden wel complexer en daarom duurder. Bovendien zullen dan ook de kosten van pensioenadvies toenemen. Tegenover deze kosten staan geen noemenswaardige baten. Kok et al. (2017) laten met behulp van een vignetten-

analyse zien dat mensen de flexibele AOW niet of nauwelijks zullen inzetten om eerder te kunnen stoppen met werken. Dat is niet verwonderlijk, want werknemers die een tweedepijlerpensioen opbouwen, kennen al een flexibele pensioendatum: vrijwel alle pensioenregelingen bieden de mogelijkheid om eerder dan de AOW-leeftijd met pensioen te gaan. Voor mensen zonder aanvullend pensioen zijn de mogelijkheden van een flexibele AOW beperkt. Ze kunnen daarmee slechts vier maanden eerder stoppen met werken, omdat het schuiven met de AOW niet mag leiden tot een inkomen onder het bestaansminimum, en de AOW niet veel hoger is dan dat bestaansminimum.

Werknemers kunnen de flexibele AOW wel gaan inzetten om er financieel van te profiteren. Het kortingspercentage op de AOW kan nooit gelijk zijn aan het kortingspercentage van *alle* pensioenfondsen. Ieder pensioenfonds hanteert zijn eigen kortingspercentage, afhankelijk van de levensverwachting van de verzekerde populatie. Werknemers die pensioen opbouwen bij een fonds waar het actuarieel neutrale kortingspercentage hoger is dan het kortingspercentage op de AOW, hebben een prikkel om de AOW vervroegd op te nemen en het tweedepijlerpensioen juist later. Hun pensioeninkomen neemt dan per saldo toe.

AOW-INGANGSDATUM GEBASEERD OP ARBEIDSVERLEDEN

Een tweede veelgehoorde oplossing voor werknemers in zware beroepen is om de AOW-ingangsdatum afhankelijk te maken van het arbeidsverleden. Een werknemer zou dan, na 40 of 45 jaar werken (en betalen van de AOW-premie), AOW kunnen ontvangen. Dit zorgt ervoor dat het aantal jaren waarin men AOW-premie betaalt gelijk verdeeld wordt. Bovendien zou een arbeidsverledeneis ervoor zorgen dat juist veel werknemers in zware beroepen eerder met pensioen kunnen omdat zij vaak eerder zijn begonnen met werken.

Dit idee is op de korte termijn niet uitvoerbaar. Een kwalitatief goede integrale banenregistratie en registratie van zelfstandigen is pas beschikbaar vanaf 1999. Dit betekent dat de eerste personen met een geregistreerd arbeidsverleden van 45 jaar pas over 25 jaar met pensioen gaan.

Een AOW-ingangsdatum op basis van het aantal opbouwjaren in een pensioenregeling is ook niet uitvoerbaar, omdat werkenden die nu met pensioen willen, vaak pas vanaf 25-jarige leeftijd pensioen op hebben gebouwd. En juist de gewerkte jaren vóór de 25e verjaardag zorgen voor verschil in arbeidsverleden tussen werknemers.

Maar op de lange termijn is deze optie wel uitvoerbaar. Er zullen dan wel nog keuzes moeten worden gemaakt over hoe om te gaan met bijvoorbeeld deeltijdwerk en periodes van niet werken door werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, ouderschapsverlof, mantelzorg et cetera. Deze periodes zijn voor laagopgeleiden over het algemeen langer dan voor hoogopgeleiden, waardoor deze optie voor laagopgeleiden met een fysiek zwaar beroep toch slecht uit kan pakken (Bolhaar et al., 2017).

Een verlaging van de AOW-leeftijd voor deze specifieke groep kost geld. Aan de andere kant levert een

Bevorderen van langer doorwerken

KADER 1

Dat mensen langer doorwerken, kan bevorderd worden door het werk aan te passen of door omscholing. Het werk kan lichter worden gemaakt door mechanisering en robotisering. Nu al wordt een steeds groter deel van het productiewerk uitgevoerd door robots. Het is een kwestie van tijd totdat alle zware repetitieve taken door machines kunnen worden uitgevoerd. Door werknemers tijdig bij en om te scholen, blijven zij inzetbaar op de arbeidsmarkt. Scholing vergroot de kans op een (eventueel nieuwe) baan en maakt werknemers veelzijdig inzetbaar, waardoor het beter mogelijk wordt om werkomstandigheden aan te passen aan de individuele belastbaarheid. Onderzoek van Montizaan et al. (2014) laat zien dat een intensief

trainingsbeleid ertoe leidt dat werknemers naar verwachting 2,2 maanden later met pensioen gaan. HR-beleid om uitval te voorkomen is momenteel echter nog te veel gericht op het ontzien van oudere werknemers, bijvoorbeeld door ze geen nachtdiensten meer te laten draaien (De Grip et al., 2015). Dat maakt oudere werknemers duurder, wat niet bevorderlijk is voor hun arbeidsmarktpositie. Om uitval te voorkomen zou verlichting van fysiek zwaar werk voor alle leeftijden moeten gelden, zodat mensen minder slijten. Het verminderen van uitval door mechanisering en scholing is echter een kwestie van lange adem en is geen oplossing voor de korte termijn (Borghans en Ter Weel 2012).

Overzicht opties korte termijn

TABEL 1

Voorstel aanpassing	Idee erachter	Uitvoerbaarheid	Bezwaren	Gedragseffecten
AOW				
1. Flexibele AOW	Meer keuzevrijheid leidt tot hogere welvaart	Ja	Leidt niet tot eerder stoppen met werken	Strategisch gedrag door pensioendeelnemers
2. AOW afhankelijk van arbeidsverleden	Gelijkere verdeling premiejaren en pensioenjaren	Alleen op lange termijn	Ontlast niet alle oudere werknemers in zware beroepen	Vergroot prikkel om te werken
3. AOW afhankelijk van opleidingsniveau	Gelijke verdeling pensioenjaren	Alleen op lange termijn	Ontlast niet alle oudere werknemers in zware beroepen; beloont ook niet-werkende laagopgeleiden	Ontmoedigt bijscholing
4. AOW afhankelijk van zwaar beroep	Voortijdige uitval voorkomen	Twijfelachtig	Definitie zwaar beroep arbitrair	
Aanvullend pensioen				
5. Werkenden in sector met hoge WIA-instream	Voortijdige uitval voorkomen	Ja	Sectoren zijn heterogeen	Betaling door sector verhoogt prikkels om te investeren in langer doorwerken
6. Deeltijdpensioen	Voortijdige uitval voorkomen; aansluiten bij voorkeuren	Ja	Geen	Langer doorwerken

arbeidsverledeneis wat op: het vergroot de prikkel om te werken, in tegenstelling tot een algemene verlaging van de AOW-leeftijd.

AOW-INGANGSDATUM GEBASEERD OP OPLEIDINGSNIVEAU

Een derde mogelijke oplossing is om de AOW-ingangsdatum afhankelijk te maken van het opleidingsniveau. Laagopgeleiden leven korter dan hoogopgeleiden en kunnen dus minder lang van hun AOW genieten. Overigens is het niet zo dat hoogopgeleiden per saldo meer profiteren van de AOW dan laagopgeleiden: laagopgeleiden betalen per saldo minder mee aan de AOW dan ze aan AOW-uitkering ontvangen, terwijl voor hoogopgeleiden het omgekeerde geldt (Waaijers en Lever, 2013).

Ook dit idee is op korte termijn niet uitvoerbaar. Voor veel vijftigplussers is het opleidingsniveau niet geregistreerd, want diploma's behaald aan het hbo of wo worden pas vanaf studiejaar 1990/1991 geadmistreerd, dus het opleidingsniveau is alleen bekend bij personen onder de 50. Een voor de AOW relevant onderscheid tussen hoogopgeleide (hbo/wo) en middelbaar- of laagopgeleide ouderen kan dus pas over vijftien tot twintig jaar gemaakt worden. Vanaf schooljaar 2009 worden ook mbo-opleidingen geadmistreerd, zodat het onderscheid tussen laag en middelbaar opgeleid pas over 35 jaar gemaakt kan worden.

Deze oplossing zorgt niet direct voor verlichting van fysiek zware beroepen omdat zulke beroepen soms ook door hoogopgeleiden worden uitgeoefend (denk aan hbo-verpleegkundige), of door personen met een mbo-opleiding (zoals timmerman of bakker). Anderzijds krijgen hierdoor ook laagopgeleiden die niet werken eerder AOW, terwijl dit niet de intentie is.

Tot slot verlaagt een AOW-ingangsdatum op basis van opleidingsniveau de prikkel voor laagopgeleiden om op middelbare leeftijd nog bij te leren, waardoor zij naar verwachting minder productief zijn. Hierdoor zijn de kosten voor de overheid (gederfde belastinginkomsten) naar verwachting groter dan bij een AOW-leeftijd op basis van arbeidsverleden.

AOW AFHANKELIJK VAN FYSIEK ZWAAR BEROEP

De op het oog eenvoudigste oplossing om het aantal arbeidsongeschikten in fysiek zware beroepen terug te dringen, is om juist personen in zulke beroepen een vervroegde AOW aan te bieden. Het probleem van deze vierde oplossing is

dat het moeilijk is om objectief vast te stellen wat een zwaar beroep is. Bovendien ontbreekt een registratie die bijhoudt wie welk beroep uitoefent. Op korte termijn is deze optie daarom zeker niet uitvoerbaar, maar ook op lange termijn is het de vraag of deze optie haalbaar is. In het buitenland wordt vaak wel gewerkt met een lijst van zware beroepen, maar de lijst is meestal kort en beperkt zich tot enkele procenten van de beroepsbevolking (Europese Commissie, 2016). Verder is het voor de uitvoerbaarheid noodzakelijk dat geregistreerd wordt wie welk beroep uitoefent.

VROEGPENSIOEN VOOR SECTOREN MET HOGE WIA-INSTROOM

In tegenstelling tot het beroep is van iedereen wel bekend in welke sector hij werkt. Het Economisch Instituut voor de Bouw stelt daarom voor om in plaats van zware beroepen zware sectoren te belonen met een vervroegde AOW (Koning en Meuwese, 2017). Dit zijn sectoren waarin instroom in een arbeidsongeschiktheidsuitkering (WIA) minstens tweemaal zo hoog is als gemiddeld: afbouw- en natuursteenbranche, visserij, dakdekkersbedrijf, schildersbedrijf, reiniging en taxi- en ambulancevervoer.

Dit vijfde idee is uitvoerbaar op korte termijn. Er is wel een bezwaar: sectoren zijn niet heel gedetailleerd. Bijvoorbeeld taxi- en ambulancevervoer zijn samengenomen, terwijl ambulancevervoer juist een lage WIA-instroom heeft (Ambulancezorg Nederland, 2015). En verpleegkundigen (een zwaar beroep volgens Ravesteijn (2016)) krijgen in deze variant geen vroegpensioenregeling omdat de hele zorgsector is samengenomen.

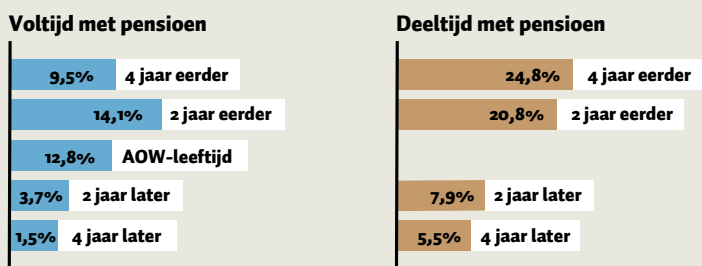
Door een vervroegd pensioen daalt de naar werkgever gedifferentieerde premie voor de WIA. Daardoor nemen de prikkels voor werkgevers af om te investeren in omscholing en mechanisering. Om dit te voorkomen zouden de kosten grotendeels door de sector zelf betaald moeten worden, in de vorm van een vroegpensioen. Om ook strategisch gedrag aan de kant van de werknemer te voorkomen, dient de regeling gecombineerd te worden met een arbeidsverledeneis. Het is dan niet aantrekkelijk om vlak voor de vroegpensioenleeftijd te switchen naar een 'zware sector'. Bovendien ligt een inkomensgrens voor de hand, omdat werknemers met een hoog inkomen goed in staat zijn om voor hun eigen pensioenregeling te betalen.

Om ook zzp'ers in zware sectoren de gelegenheid te geven om eerder met pensioen te gaan, kunnen zij verplicht worden om deel te nemen in het pensioenfonds van hun branche. In de afbouw- en natuursteenbranche is dit al het geval. Dit voorkomt ook dat werkgevers zzp'ers inhuren om de hoge pensioenlasten te vermijden (Bolhaar et al., 2017).

Werkgevers en werknemers/zzp'ers betalen op deze manier de kosten van het vroegpensioen. De overheid zou kunnen bijdragen, door bijvoorbeeld de fiscale aftrekbaarheid van ingelegde pensioenpremies te verruimen voor deze sectoren. Daar is ook maatschappelijk draagvlak voor: in een enquête onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking geeft 50 procent van de geënquêteerden aan dat zij bereid zijn om een vroegpensioen te betalen voor bouwvakkers, nog eens 25 procent is 'mischien' bereid dit te doen (Vermeer et al., 2014).

De kosten van dit plan zijn naar verwachting beschei-

Werkenden hebben een voorkeur voor deeltijdpensioen FIGUUR 1

Bron: Kok et al. (2017)

den, omdat tachtig procent van de kosten wordt terugverdiend door de lagere WIA-instroom (Koning en Meuwese, 2017). Omdat direct aangesloten wordt bij de zware beroepen, is de gezondheidswinst voor mensen in zware beroepen groter dan bij de eerder besproken opties. Juist voor 55-plussers in fysiek zware beroepen is een jaar werken extra schadelijk voor de gezondheid (Ravesteijn, 2016).

DEELTIJDPENSIOEN

Werknemers met een laag inkomen en een fysiek zwaar beroep hebben niet de financiële mogelijkheid om in de jaren vóór de AOW-leeftijd al volledig te stoppen met werken. Zij kunnen het zich echter wél vaak veroorloven om alvast in deeltijd met pensioen te gaan. Deeltijdpensioen zorgt ook voor een korting op de uitkering, maar dit kunnen zij compenseren door langer in deeltijd door te werken. Per saldo zorgt de mogelijkheid van deeltijdpensioen ervoor dat werknemers gemiddeld ongeveer een half jaar (in fe) korter werken (Van Soest en Vonkova, 2014; Elsayed et al., 2015). Deeltijdpensioen is mogelijk bij de grootste bedrijfstakpensioenfondsen (Kok et al., 2017).

Werknemers hebben een sterke voorkeur voor deeltijdpensioen, zie figuur 1. In de praktijk wordt er echter niet vaak gebruik van gemaakt. Slechts vier procent van deelnemers van PGGM-regelingen ging in 2015 al vóór de AOW-leeftijd met deeltijdpensioen (Willemsen en Kortleve, 2016). Bij ABP-deelnemers is dat dertien procent.

De belangrijkste belemmering om met deeltijdpensioen te gaan, lijkt te liggen in een gebrek aan kennis van de mogelijkheden en consequenties: vijftig procent van de werknemers weet niet of hun pensioenregeling een mogelijkheid voor deeltijdpensioen kent (Dietvorst en Visser, 2012). Een andere reden is dat niet al het werk in deeltijd kan worden uitgevoerd. Ten slotte handelen mensen niet altijd rationeel: zij volgen de heersende sociale norm, gaan op standaardopties af en nemen de AOW-leeftijd als referentiepunt bij de uittreedbeslissing.

CONCLUSIES

Op lange termijn moeten werkgevers en werknemers zoeken naar oplossingen voor werkenden met een fysiek zwaar beroep, dus het werk minder zwaar maken of mogelijkheden creëren voor werknemers om van baan of functie te veranderen, waardoor zij langer gezond door kunnen werken, zie kader 1. Voor de korte termijn is dit geen oplossing. Maar voor de korte termijn kunnen werkgevers en werknemers wel op sectorniveau afspraken maken over vroegpensioen. De overheid zou daaraan kunnen bijdragen in de vorm van verruiming van de fiscale regels. Door de kosten van vroegpensioen grotendeels bij

de sector te leggen, blijft de prikkel in stand om te investeren in oplossingen voor langer doorwerken in fysiek zware beroepen.

Daarnaast zou er veel meer bekendheid moeten worden gegeven aan de mogelijkheden voor deeltijdpensioen. Hier is veel animo voor, terwijl er nauwelijks gebruik van wordt gemaakt. Opties binnen de AOW om de pensioenleeftijd voor werknemers in zware beroepen te vervroegen (flexibele AOW, AOW op basis van arbeidsverleden of AOW op basis van opleidingsniveau) leveren te weinig op en/of zijn op korte termijn niet uitvoerbaar.

LITERATUUR

- Ambulancezorg Nederland (2015) *Ambulances in-zicht 2015*. Rapport te vinden op www.ambulancezorg.nl.
- Berendsen, E. en P. Rijnsburger (2017) *Volumeontwikkelingen*. UWV Kennisverslag 2017-8.
- Bolhaar, J., R. Dillingh en D. van Vuuren (2017) *Langer doorwerken: keuzes voor nu en later*. CPB Policy Brief 2017/10.
- Borghans, L. en B. ter Weel (2012) Zware dilemma's voor zware beroepen. *Demos*, 28(10), 5-8.
- Dietvorst, G. en M. Visser (2012) *Keuzemogelijkheden en pensioen: een onderzoek naar keuzemogelijkheden rond de uitkeringsfase van pensioen*. CompetenceCentre for Pension research. Tilburg University.
- Elsayed A., A. de Grip, D. Fouarge en R. Montizaan (2015) *Gradual retirement, financial incentives, and labour supply of older workers: evidence from a stated preference analysis*. Netspar, DP 09/2015-031.
- Europese Commissie (2016) *Retirement regimes for workers in arduous or hazardous jobs in Europe*. Brussel: Europese Commissie.
- Ewijk C. van, R. Mehlkopf, S. van den Bleeken en C. Hoets (2017) *Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer?* Netspar Design Paper, 71.
- Grip, A. de, D. Fouarge en R. Montizaan (2015) *Goede inzetbaarheid oudere medewerkers vereist beter HR-beleid*. Netspar, Brief 4, september.
- Kok L., L. Kroon, M. Lammers, A. van Soest en B. ter Weel (2017) *Gevolgen flexibele AOW-leeftijd*. SEO-rapport, 2017-48.
- Koning M. en B. Meuwese (2017) *Eerder stoppen met werken voor zware beroepen*. Rapportage, Economisch Instituut voor de Bouw. Te vinden op www.eib.nl.
- Montizaan, R., A. de Grip en D. Fouarge (2014) *Training access, reciprocity and expected retirement age*. Netspar, DP 12/2014-059.
- Ravesteijn, B. (2016) *Measuring the impact of public policy on socioeconomic disparities in health*. Proefschrift. Tinbergen Institute Research Series, 656.
- Soest, A. van, en H. Vonkova (2014) How sensitive are retirement decisions to financial incentives? A stated preference analysis. *Journal of Applied Econometrics*, 29(2). 246-264.
- Vermeer, N., M. Mastrogiacomo en A. van Soest (2014) *Demanding occupations and the retirement age in the Netherlands*. CPB Discussion Paper, 291.
- Waaaijers, R. en M. Lever (2013) *Inkomen en netto profijt van sociale zekerheid gedurende de levensloop*. CPB Achtergronddocument, 16 april 2013.
- Willemsen, M. en N. Kortleve (2016) *Behoeft aan meer flexibiliteit bij pensionering*. *Tijdschrift voor Pensioenvraagstukken*, 2016(3), 22-25.

In het kort

- ▶ Er zijn oplossingen nodig zodat werkenden met een zwaar beroep langer gezond kunnen werken.
- ▶ Er zijn geen uitvoerbare mogelijkheden voor een vervroegde AOW voor zware beroepen.
- ▶ Binnen sectoren kunnen werkgevers en werknemers, medegefinancierd door de overheid, afspraken maken.

Medaillevoorspelling Pyeongchang

Van 9 tot en met 25 februari 2018 worden in Pyeongchang de 23^e Olympische Winterspelen gehouden. In 61 sneeuwevenementen en 41 evenementen op ijs wordt om 102 gouden medailles gestreden. NOC*NSF wil geen voorspelling doen, maar verwacht minimaal 13 Nederlandse medailles. Lukt dat? En wordt Noorwegen, net als vier jaar geleden, eerste in het klassement?

FABIAN TEN KATE

*Promovendus aan
de Rijksuniversiteit
Groningen (RUG)*

GERARD KUPER
*Universitair hoofd-
docent aan de RUG*

ELMER STERKEN
*Rector magnificus
en hoogleraar aan
de RUG*

Sinds de Winterspelen van Salt Lake City in 2002 publiceren wij een voorspelling van de medaillewinst per land. In eerdere voorspellingen is de nadruk gelegd op economische en demografische factoren ter verklaring van de medaillewinst. Het belang van deze factoren neemt af, waardoor we ons in deze voorspelronde op de uitslagen van recente wereldkampioenschappen baseren, aangevuld met het thuisvoordeel.

Alvorens de voorspellingen voor de Olympische Winterspelen van 2018 te presenteren, blikken we terug op de nauwkeurigheid van de voorspellingen van de Winterspelen van Sotsji in 2014. Er bestaan twee typen voorspellingen. Het eerste type is de journalistieke benadering, waarbij de meest actuele informatie – zoals de positie van atleten op een wereldranglijst, de recente wereldbekercompetities, en blessures en schorsingen – gebruikt wordt. Dit geeft een goed beeld van hoe sporters er vlak voor de Olympische Spelen voor staan, en wordt bijvoorbeeld gehanteerd door Associated Press, Sports Illustrated en Gracenote (voorheen Infostrada).

Het tweede type voorspelling is gebaseerd op statistische modellen, zoals Andreff en Andreff (2014) en Ten

Kate et al. (2014). De statistische modellen baseren zich meer op informatie uit een verder verleden, zoals uitslagen tijdens eerdere edities van de Spelen. Hierdoor kan bijvoorbeeld de strategie om de sportieve piek tijdens de Olympische Spelen te bereiken – en dus niet tijdens evenementen vlak voor de Spelen – beter in beeld gebracht worden.

In Ten Kate et al. (2014) is betoogd dat de journalistieke voorspellingen het iets beter doen. Dit geldt ook weer voor de editie van de Winterspelen van 2014. Doordat het belang van economische en demografische factoren ter verklaring van de medaillewinst afneemt, baseren we ons in deze voorspelronde op de uitslagen van recente wereldkampioenschappen, aangevuld met het thuisvoordeel.

METHODE

In totaal zullen 88 landen deelnemen aan de Olympische Spelen. Er zijn vier nieuwe onderdelen aan het programma toegevoegd: 'big air' bij het snowboarden, het gemengd dubbel bij curling, de massastart bij het schaatsen en het onderdeel gemengd team bij het alpineskiën.

Wij gebruiken een econometrisch model waarbij de afhankelijke variabele het aantal gouden, zilveren of bronzen medailles is, aangevuld met het aantal sporters dat net buiten de prijzen valt en een vierde plaats behaalt. Deze aantallen zijn in alle gevallen uitgedrukt als aandeel van het totaal, aangezien het aantal medailles dat verdeeld wordt per editie verschilt.

Als onafhankelijke variabelen gebruiken we de medaille-aandelen per land voor de posities 1 tot en met 8 die tijdens de corresponderende wereldkampioenschappen behaald zijn. In de analyse zijn alle 92 landen opgenomen met sporters die op een olympisch nummer een top-acht-positie op een wereldkampioenschap voorafgaand aan een Olympische Spelen bereikt hebben. Daarbij nemen we de wereldkampioenschappen vanaf het jaar voor de Olympische

Winterspelen van Salt Lake City in 2002 mee. Voor het schaatsen kijken we dus naar de resultaten van Nederland op de wereldkampioenschappen van 2001, 2005, 2009 en 2013, en vormen de resultaten van 2017 de basis van de voorspelling. Tevens is rekening gehouden met het thuisvoordeel, door middel van een dummyvariabele die gelijk is aan 1 voor het organiserende land, bij de Olympische Winterspelen.

Niet alleen de eerste drie posities worden beschouwd, maar de gehele top acht tijdens de wereldkampioenschappen telt mee. De eerste vier posities worden als aparte determinanten meegenomen, terwijl de posities 5 tot en met 8 als een gemiddelde meegenomen worden. Bij het presenteren van de voorspellingen geven we ook het aantal verwachte vierde posities weer, wat een indicatie is van de mogelijkheid dat een land beter gaat presteren dan door ons wordt verwacht.

Door middel van twee deelmodellen maken we onderscheid tussen de 61 evenementen in de sneeuw en de overige 41 op het ijs. In het verleden is gebleken dat dit onderscheid, meer dan het onderscheid tussen vrouwen en mannen, de voorspelkwaliteit ten goede komt. Het is voorts bekend dat grotere en rijkere landen meer kans op het winnen van medailles hebben. Dit effect is in ons model opgesloten in de uitslagen van de wereldkampioenschappen. Andere landspecifieke effecten, zoals de geografische ligging en de sportcultuur, zijn niet of nauwelijks aan verandering onderhevig en worden als vaste landspecifieke constanten in het model opgenomen.

RUSLAND

Alvorens de voorspellingen te bespreken, verdient Rusland enige speciale aandacht. Op 5 december 2017 heeft het Internationaal Olympisch Comité bekendgemaakt dat Rusland als land uitgesloten wordt van de Winterspelen in 2018, vanwege het door de Russische overheid geleide

dopingsysteem tijdens de Winterspelen van Sotsji in 2014. Hierdoor is Rusland vier gouden, zes zilveren en één bronzen medaille in de uitslag van Sotsji ontnomen. Individuele sporters uit Rusland die kunnen aantonen geen dopingverleden te hebben, kunnen individueel of in teams deelnemen onder een onafhankelijke status als Olympische Atleet uit Rusland (OAR).

Het is spannend welk land het medailleklassement zal winnen, want de verschillen zijn klein

Dit heeft uiteraard invloed op de voorspellingen. Gracenote simuleert de situatie waarin Rusland in het geheel niet participeert, en veronderstelt dat de 21 Russische medailles over een tiental landen verdeeld worden, waarbij Duitsland (+5) en Noorwegen (+4) de grootste winnaars zijn.

Wij gaan er in onze voorspelling van uit dat het team OAR bij benadering de Russische medaillewinst zal opeisen. Van de uitslagen van de relevante onderdelen van wereldkampioenschappen in 2017 zijn slechts vijf Russische medailles behaald door achteraf van doping verdachte sporters. Deze medailles zouden dan tijdens de Winterspelen van 2018 aan de overige toplanden kunnen toevallen. De verwachte fout valt evenwel voor deze landen binnen de onzekerheidsmarge.

RESULTATEN

De strijd om de winst van het klassement gaat duidelijk tussen de grootmachten Canada, Duitsland, de Verenigde Staten en Noorwegen (tabel 1). Gezamenlijk behaalt de top vier ongeveer dertig procent van de medailles. Zuid-Korea, dat naar verwachting profiteert van het thuisvoordeel, completeert de top vijf. De delegatie uit Rusland en Oostenrijk, Frankrijk, Nederland en Zwitserland maken de top tien van het klassement vol. De toptien-landen behalen gezamenlijk bijna 75 procent van de medailles.

Opvallend is dat Canada de ranglijst aanvoert, wat men op basis van uitslagen van de diverse wereldkampioenschappen het afgelopen jaar niet zou verwachten. Dit komt doordat Canada al jaren beter presteert op de Olympische Spelen dan op wereldkampioenschappen. Schijnbaar wordt er goed gepiekt op het belangrijkste moment. De strijd om de eerste plaats met Duitsland zal echter zeer spannend zijn, gezien het minimale verschil in het aantal voorspelde gouden medailles. Het risico dat Canada hierbij loopt is dat wij voor dit land minder zilveren medailles voorspellen, waardoor de strijd om de toppositie bij een gelijk aantal gouden medailles in het voordeel van Duitsland wordt beslecht.

Nederland gaat naar verwachting een vrij succesvolle editie van de Winterspelen beleven. Met vijf maal goud, zes maal zilver en zeven bronzen medailles wordt weliswaar het succes van Sotsji niet herhaald (acht goud, zeven zilver, negen brons), maar is een top-acht-notering binnen handbereik. Ook wordt de verwachting van minimaal dertien medailles ruimschoots gehaald. Duidelijk is ook dat de verschillen onderin de top tien bijzonder klein zijn, waarbij één gouden medaille meer of minder grote effecten kan hebben op de rangorde.

Ook de delegatie uit Russische zal het, zij het niet onder de Russische vlag, naar verwachting goed gaan doen. Dit is het resultaat van sterke Russische prestaties op de verschillende wereldkampioenschappen in 2017. Maar hier moet nogmaals worden opgemerkt dat het vooralsnog onduidelijk is hoeveel en welke atleten worden uitgesloten van deelname. Voor zover hier ook medaillekandidaten tussen zitten, zal het Russische resultaat minder zijn dan hier wordt voorspeld.

Sport blijft fundamenteel onzeker: het verschil tussen een gouden of zilveren medaille, of tussen een plaats op het podium of ernaast is dikwijls minimaal. Voor een aantal landen in onze voorspelling is het risico dat het kwartje net de verkeerde kant op valt groter dan voor andere. Dit geldt niet alleen voor Canada, maar bijvoorbeeld ook voor het organiserende land Zuid-Korea. Profiterende van het thuis-

Voorspelling medailleklassement **TABEL 1**

	Land	Goud	Zilver	Brons	Vierde
1	Canada	12	8	5	8
2	Duitsland	11	12	5	9
3	Verenigde Staten	9	12	13	11
4	Noorwegen	9	9	10	11
5	Zuid-Korea	9	4	3	4
6	Rusland / OAR	7	8	6	6
7	Oostenrijk	6	6	7	8
8	Frankrijk	6	4	7	4
9	Nederland	5	6	7	6
10	Zwitserland	5	3	7	5
11	Zweden	4	3	6	4
12	Japan	3	4	4	3
13	China	3	3	4	4
14	Tsjechië	2	3	3	2
15	Polen	2	2	2	1
16	Wit-Rusland	2	1	1	1
17	Australië	2	1	1	0
18	Finland	1	4	2	3
19	Kroatië	1	2	0	0
20	Nieuw-Zeeland	1	1	1	1
21	Hongarije	1	1	0	0
22	Estland	1	1	0	0
23	Italië	0	1	4	5
24	Slovenië	0	1	1	1
25	Litouwen	0	1	1	1
26	Ver. Koninkrijk	0	1	1	1
27	Bulgarije	0	0	1	1
28	Spanje	0	0	0	1
29	België	0	0	0	1

voordeel zal Zuid-Korea naar verwachting veel gouden medailles halen, maar relatief weinig tweede, derde, of vierde plaatsen. Dit biedt vooral ruimte voor tegenvallers. Het beloven dus spannende Winterspelen te worden.

In het kort

- ▶ Volgens ons model wint Canada de meeste gouden medailles en de Verenigde Staten de meeste medailles.
- ▶ Nederland wordt negende met achttien medailles waaronder vijf gouden.

LITERATUUR

- Andreff, M. en W. Andreff (2014) *Economic prediction of medal wins at the 2014 Winter Olympics*. Artikel te vinden op ideas.repec.org.
- Kate, F. ten, G.H. Kuper en E. Sterken (2014) *De winnaars van Sotsji*. ESB, 99(4677), 55–57.

Bedrijfsinvesteringen sinds crisis sterker beïnvloed door schuldpositie bedrijf

De investeringsquote van bedrijven is sinds de financiële crisis flink gedaald. Wat is de rol van de financiële positie van het bedrijf hierbij? Volgens de economische schoolboekjes zou de schuldpositie van het bedrijf geen verschil moeten maken, maar is dat ook zo in de praktijk? Een analyse op basis van Nederlandse data.

JASPER DE WINTER
Senior-econoom bij
De Nederlandsche
Bank (DNB)

MAIKEL VOLKERINK
Econoom bij DNB

CARLIJN EIJKING
Econoom bij DNB

Met het uitbreken van de financiële crisis is de investeringsquote van bedrijven flink gedaald (figuur 1a). De meeste economen zijn het erover eens dat de sterke vraaguitval en de toename van onzekerheid hierbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Recent onderzoek laat zien dat ook de kwaliteit van de bedrijfsbalans een rol kan spelen (Barbiero et al., 2016; Hernando en Martínez-Carrascal, 2008). Hierbij krijgt met name de schuldpositie van bedrijven veel aandacht.

Volgens Modigliani en Miller (1958) zou de schuldpositie van een bedrijf geen invloed moeten hebben op de investeringen, indien fricties, zoals belastingen en asymmetrische informatie tussen bedrijven en vermogensverschaffers, afwezig zijn. In de praktijk zijn er echter wel degelijk fricties. Zo kan een hoge schuld leiden tot afstel van winstgevendende investeringsprojecten als een bedrijf alleen tegen hoge kosten geld kan lenen (Myers, 1977). Aan de andere kant disciplineert schuld de bedrijfsleiding, zodat zij meer investeert in projecten die waarde toevoegen (Grossman en Hart, 1982). Het is de vraag welk effect dominant is. Deze bijdrage analyseert het effect van de schuldpositie op de investeringen van Nederlandse bedrijven.

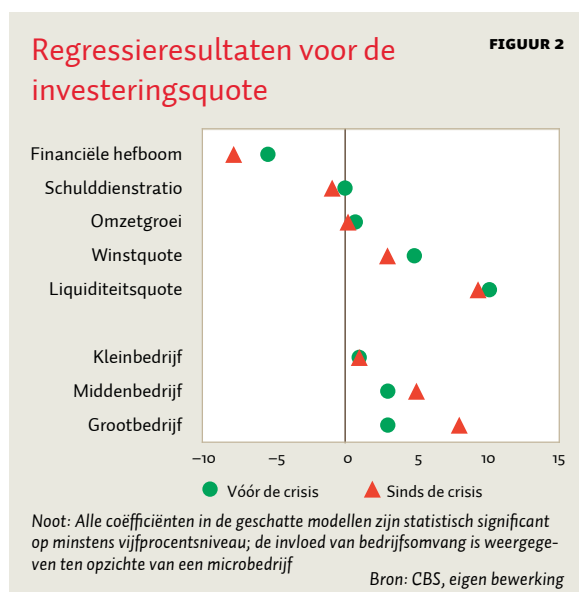
DATA EN METHODE

Om de relatie tussen de schulden en investeringen van bedrijven te onderzoeken, maken we gebruik van de CBS-

statistieken *Financiën van niet-financiële ondernemingen*, verrijkt met informatie uit het *Algemeen bedrijvenregister*. Het samengestelde bestand bevat de bedrijfsomvang, balansen en verlies-en-winstrekeningen van nagenoeg alle in Nederland actieve ondernemingen die aangifte doen voor vennootschapsbelasting. In de geanalyseerde periode, 2001–2013, betreft dit jaarlijks zo'n 200.000 tot 300.000 observaties.

Als determinanten van de investeringsquote (investeringen / totaal vaste activa) nemen we in de vergelijking de financiële hefboom (vreemd vermogen / balanstotaal) op als indicator van de schuldenlast en operationaliseren we de betaalbaarheid van de schuldenlast via de schuld-dienstratio (winst / bedrijfsschuld). Daarnaast controleren we voor de liquiditeitsquote van een bedrijf (liquide middelen / balanstotaal) omdat liquide middelen de geprefereerde bron zijn van investeringen voor bedrijven (Myers en Majluf, 1984). Er bestaat een duidelijke rangorde in de voorkeur voor financieringsbronnen, te weten: interne financiering, vreemd vermogen, eigen vermogen (De Haan en Hinloopen, 2003). Ook controleren we voor de winstquote (winst / balanstotaal) en de omzetgroei als benadering van de toekomstige productiviteitsontwikkeling en groeikansen van een bedrijf (Fazzari et al., 1988; Hernando en Martínez-Carrascal, 2008). Tot slot controleren we voor de bedrijfsomvang, de bedrijfstak waarbinnen het bedrijf actief is en de stand van de conjunctuur. Bij de bedrijfsomvang maken we een onderscheid tussen het micro-, klein-, midden- en grootbedrijf. Daarbij hanteren we de definitie van de Europese Commissie (microbedrijf: minder dan 10 werknemers en een jaaromzet kleiner of gelijk aan twee miljoen euro; kleinbedrijf: minder dan 50 werknemers en een jaaromzet kleiner of gelijk aan tien miljoen euro; middenbedrijf: minder dan 250 werknemers en een jaaromzet kleiner of gelijk aan vijftig miljoen euro; grootbedrijf: meer dan 250 werknemers of een jaaromzet meer dan vijftig miljoen euro).

Figuur 1 geeft weer hoe de investeringsquote en de besproken financiële kengetallen zich sinds 2001 hebben

ontwikkeld. De mediane investeringsquote blijkt net als de schulddienstratio, de winstquote en de omzetgroei sterk samen te hangen met de conjunctuur. Tijdens de drie meest recente recessies (gemarkeerde vlakken) namen deze maatstaven flink af. De financiële hefboom daalde tijdens en na de financiële crisis sterk. Per saldo lag de mediane financiële hefboom in 2013 circa tien procentpunt lager dan in 2001. De liquiditeitsquote blijkt minder gevoelig voor de stand van de conjunctuur en is in de door ons beschouwde periode relatief stabiel (tussen de elf en twaalf procent).

We schatten de relatie tussen de investeringsquote, de financiële kengetallen en de bedrijfsomvang met een multivariaat lineair regressiemodel (OLS). Om te zien of de effecten vóór de financiële crisis van 2008–2009 anders zijn dan erna, zijn de financiële onafhankelijke variabelen geïnteractueerd met een crisis-dummy, die gelijk is aan 0 in de periode 2001–2007 en 1 in de periode 2008–2013. De financiële variabelen zijn vertraagd opgenomen, om mogelijke endogeniteit te reduceren. We corrigeren voor residuele autocorrelatie door te schatten met robuuste standaardfouten, en voor heterogeniteit en de bedrijfstakspecifieke stand van de conjunctuur door bedrijfsspecifieke en bedrijfstak-jaar-specifieke fixed-effects in het regressiemodel op te nemen (Barbiero et al., 2016; Kalemlı-Özcan et al., 2015).

RESULTATEN

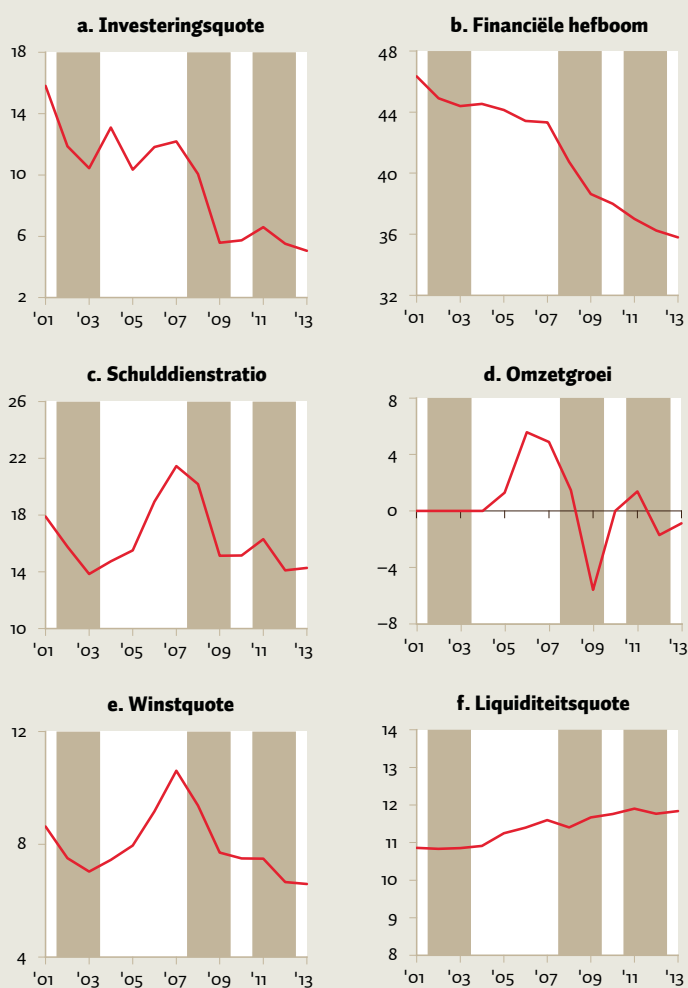
Figuur 2 geeft een grafische weergave van de schattingsuitkomsten van ons basismodel. Om het belang van de effecten van de verschillende variabelen te kunnen vergelijken, geven we van iedere variabele het effect op de bedrijfsinvesteringen weer als deze variabele met één standaarddeviatie toeneemt ten opzichte van de mediaan van het kengetal. We onderscheiden de resultaten voorafgaande aan de financiële crisis en die sinds de crisis. Gevoeligheidsanalyses wijzen uit dat de getoonde effecten robuust zijn voor – onder meer – het verwijderen van de crisisjaren 2008–2009 en het verwijderen van een of meerdere variabelen.

Vóór de crisis

De groene cirkels in figuur 2 geven de resultaten weer in de periode vóór de crisis, de jaren 2001–2007. In deze periode blijkt, in lijn met de literatuur (Myers en Majluf, 1984), van alle financiële variabelen de liquiditeitspositie het meest bepalend voor de investeringsquote; die lag bij een hoge liquiditeitsquote gemiddeld tien procentpunt hoger. Bedrijven met een hoge winstquote hadden gemiddeld een vijf procentpunt hogere investeringsquote. De invloed van de bedrijfsomvang op de investeringsquote was voorafgaand aan de crisis relatief beperkt. De quote in het kleinbedrijf lag gemiddeld 'slechts' één procentpunt hoger dan in het microbedrijf, terwijl in het midden- en grootbedrijf de investeringsquote circa drie procentpunt hoger was dan in het microbedrijf. De omzetgroei had vóór de crisis nauwelijks invloed op het niveau van de investeringsquote. Als we kijken naar de schuldpositie dan zien we dat de financiële hefboom een duidelijk negatief effect had op de investeringen: de investeringsquote lag bij een hoge financiële hefboom gemiddeld zeven procentpunt lager. Een relatief hoge schulddienstratio had echter nauwelijks invloed.

Ontwikkeling bedrijfsinvesteringen en financiële kengetallen

FIGUUR 1

Mediane ontwikkeling, in procenten

Bron: CBS, eigen bewerking

Effect financiële hefboom op investeringsquote naar looptijd schuld

FIGUUR 3

Bron: CBS, bewerking

Sinds de crisis

Sinds de crisis veranderde de invloed van de financiële kengetallen en de bedrijfsomvang. De rode driehoeken geven het effect weer sinds de crisis. Het negatieve effect op de investeringsquote van een hoge financiële hefboom is in de crisisjaren circa 2,5 procentpunt hoger dan ervoor. Dit zou erop kunnen duiden dat externe (vreemd)vermogensverschaffers scherper zijn gaan letten op de gezondheid van de bedrijfsbalans. In deze periode neemt ook de invloed van de bedrijfsomvang op de investeringsquote sterk toe. De investeringsquote van een groot bedrijf was na de crisis, ceteris paribus, circa acht procentpunt hoger dan van een microbedrijf. In de jaren voor de crisis was dit verschil 'slechts' drie procentpunt. Dit kan erop wijzen dat grote bedrijven minder knelpunten ervoeren bij het financieren van hun investeringen. Het positieve effect van een hoge omzetgroei, winstquote en liquiditeitsquote nam (soms licht) af. Dit suggereert dat bedrijven vanwege de toegenomen onzekerheid terughoudender werden met nieuwe investeringen.

Termijnstructuur van de schuldenlast

Om de opvallende toename van de rol van de financiële hefboom nader te analyseren, splitsen we de leningen in het regressiemodel op naar kort- en langlopend (figuur 3). Hieruit blijkt dat het effect van een hoge lang gefinancierde schuld zowel voor als sinds de crisis negatief is (Kalemli-Özcan et al., 2015). De kortlopende leningen laten echter een opvallend verschil zien: terwijl het effect van deze leningen op de investeringsquote voor de crisis wél positief was, is dit effect sinds de crisis negatief. Dit betekent dat het sterkere negatieve effect van de financiële hefboom sinds de crisis met name het gevolg is van een veranderd effect van de kortlopende leningen. Dit duidt erop dat banken sinds de crisis terughoudender zijn geworden

in het verlenen van kortlopende leningen, waardoor het lastiger is geworden kredietlijnen door te rollen (Acharya et al., 2011; Diamond en He, 2014). Bedrijven die voor de crisis relatief veel kortlopende schuld op de balans hadden, kunnen hierdoor sinds de crisis in financiële problemen zijn gekomen, wat kan hebben geleid tot uit- of afstel van investeringen.

CONCLUSIE

Onze analyse laat zien dat een hoge schuldenlast de investeringsquote drukt en dat dit effect is toegenomen sinds de crisis. Dit betekent dat de schuldpositie van Nederlandse bedrijven van invloed is op hun investeringsbeslissingen. Onze bevindingen duiden erop dat bedrijven terughoudender werden met het financieren van investeringen uit eigen middelen, en dat externe vermogensverschaffers scherper zijn gaan letten op de gezondheid van de bedrijfsbalans bij het verstrekken van krediet. Daarmee beschrijft het artikel een ander kanaal, naast vraaguitval en balansproblemen bij banken, om de daling van de investeringsquote in de crisisjaren te verklaren.

LITERATUUR

- Acharya, V., I. Drechsler en P. Schnabl (2014) A Pyrrhic victory? Bank bailouts and sovereign credit risk. *The Journal of Finance*, 69(6), 2689–2739.
- Barbiero, F., P.-B. Brutscher, A. Kolov et al. (2016) *Misallocation of investment in Europe: debt overhang, credit market distress, or weak demand?* Working Paper, te vinden op cepr.org.
- Diamond, D.W. en Z. He (2014) A theory of debt maturity: the long and short of debt overhang. *The Journal of Finance*, 69(2), 719–762.
- Fazzari, S., G. Hubbard en B. Petersen (1988) Financing constraints and corporate investment. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1988(1), 141–195.
- Grossman, S.J. en O.D. Hart (1982) Corporate financial structure and managerial incentives. In: J. McCall (red.), *The economics of information and uncertainty*. Chicago: University of Chicago Press, 107–140.
- Haan, L. de, en J. Hinloopen (2003) Preference hierarchies for internal finance, bank loans, bond, and share issues: evidence for Dutch firms. *Journal of Empirical Finance*, 10(5), 661–681.
- Hernando, I. en C. Martínez-Carrascal (2008) The impact of financial variables on firms' real decisions: evidence from Spanish firm-level data. *Journal of Macroeconomics*, 30(1), 543–561.
- Kalemli-Özcan, Ş., L. Laeven en D. Moreno (2015) *Debt overhang, rollover risk and investment in Europe*. Working Paper, te vinden op npl.vienna-initiative.com.
- Modigliani, F. en M. Miller (1958) The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *The American Economic Review*, 48(3), 261–297.
- Myers, S.C. (1977) Determinants of corporate borrowing. *Journal of Financial Economics*, 5(2), 147–175.
- Myers, S.C. en N.S. Majluf (1984) Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 187–221.

In het kort

- ▶ Bedrijven met een relatief hoge schuld investeren minder.
- ▶ Sinds de crisis drukken ook kortlopende schulden de investeringsquote.
- ▶ Investeringsquote wordt sinds de crisis sterker bepaald door de bedrijfsomvang: grote bedrijven investeren meer.

Toekomst van de huurtoeslag

Eind 2016 presenteerde de interdepartementale werkgroep Sociale Huur beleidsopties om de kosten van de huurtoeslag terug te dringen. Met name de opties voor de lange termijn kennen echter zwaarwegende nadelen. Gelukkig is er een alternatief.

HUGO PRIEMUS
Emeritus hoogleraar
aan de Technische
Universiteit Delft
(TU Delft)

**PETER
BOELHOUWER**
Hoogleraar aan de
TU Delft

Tussen 2006 en 2015 namen de uitgaven aan huurtoeslag toe van 1,9 tot 3 miljard euro. Dat was de aanleiding voor het rapport *De prijs voor betaalbaarheid*, een Interdepartementaal Beleidsonderzoek dat de sociale huur en de huurtoeslag analyseert en opties presenteert om de doelmatigheid van beide te vergroten (IBO, 2016). In deze bijdrage focussen we op de beleidsopties voor de huurtoeslag, om vervolgens een alternatief perspectief op de toekomst van de huurtoeslag te presenteren.

ONDOELMATIGHEDEN

In 2015 ontving achttien procent van de huishoudens huurtoeslag (Bos, 2017); de hoogte van de toeslag hangt af van de huurprijs van de woning en het inkomen, de leeftijd en de woonsituatie van de huurder. Volgens het IBO is er, mede door het huurtoeslagsysteem, een misallocatie van gereguleerde huurwoningen ontstaan, doordat ongeveer de helft van de bewoners te goedkoop, te duur en/of te groot woont. In zijn analyse benoemt het IBO vijf ondoelmatigheden van het huurtoeslagsysteem. Ten eerste nodigt de vormgeving van de huurtoeslag uit tot het 'optimaliseren' van het huurniveau: de huur wordt zodanig bepaald dat er zo veel mogelijk huurtoeslag wordt ontvangen, en er niet zozeer een marktconform huurniveau wordt gerealiseerd. Ten tweede compenseert de huurtoeslag, tot een bepaald huurniveau (de zogenaamde kwaliteitskortingsgrens), een hogere huur voor honderd procent. Hierdoor treedt deels vermijdbare 'overconsumptie' van woondiensten op. Ten

derde veroorzaakt de harde inkomensgrens voor de toeslag een extra marginale belastingdruk van 27 tot 43 procent als mensen (meer) gaan werken, wat de arbeidsparticipatie kan remmen. Ten vierde is het onzeker of de huurtoeslag voor alle huishoudens met een laag inkomen noodzakelijk is; men zou bijvoorbeeld kunnen veronderstellen dat de toeslag voor jongeren aan het begin van hun wooncarrière niet noodzakelijk is. Ten vijfde lopen inkomens- en huurbeleid steeds meer door elkaar. De toeslag is in de loop der jaren uitgebouwd tot een relatief complexe regeling en bijvoorbeeld het feit dat de huurtoeslag gunstiger uitpakt voor AOW-gerechtigden, valt op basis van huurbeleid alleen niet te verklaren.

Als gevolg van deze ondoelmatigheden raakt het oorspronkelijke doel van de huurtoeslag – het betaalbaar maken van wonen – uit beeld. Dit impliceert volgens het IBO niet dat de huurtoeslag geen toekomst heeft, maar wel dat er hervormingen in het huurtoeslagsysteem moeten worden doorgevoerd ten behoeve van de houdbaarheid ervan op de lange termijn.

AANPASSINGEN

Het IBO stelt een aantal opties voor om de ondoelmatigheden in de huurtoeslag op relatief korte termijn aan te pakken (kader 1). Volgens het IBO zal er door deze aanpassingen op middellange termijn een versnelling van de doorstroming uit de gereguleerde sector plaatsvinden, waardoor het voor woningzoekenden makkelijker wordt om een woning te vinden. Op de lange termijn zal hierdoor volgens het IBO een betere match tussen de woningvoorraad en de vraag in de sociale huursector ontstaan, waarbij de doelgroep in kleinere, meer sobere woningen gehuisvest zal zijn. Het Regeerakkoord (2017) lijkt deze koers te kiezen.

Per saldo stelt het IBO met deze opties een star toevoeringsbeleid voor, om te vermijden dat huishoudens te duur, te goedkoop en/of te ruim wonen. Het is echter bekend dat vele huishoudensinkomens snel wisselen,

waardoor er binnen een tijdsbestek van enkele jaren steeds minder sprake is van passendheid (Poulus en Blijie, 2015). Het IBO overschat bovendien de aanpasbaarheid van de gereguleerde huurwoningvoorraad en de residentiele mobiliteit van de huurders. Het is zeer de vraag of de voorraad gereguleerde huurwoningen per woningmarktgebied matcht met de eisen die het IBO stelt. Daarbij kan de vraag worden opgeworpen waarom te duur, te goedkoop en te ruim wonen in de gereguleerde huursector een probleem zou zijn, en elders niet. Het IBO-idee van een vermogensinkomensbijtelling verdient overigens wel steun.

DENKRICHTINGEN VOOR DE LANGERE TERMIJN

Naast deze opties voor de korte termijn, presenteert het IBO drie denkrichtingen voor de langere termijn: de introductie van marktconforme huren, het overhevelen van huurtoeslag naar gemeenten en het overnemen van huurtoeslag door corporaties. Deze opties komen ofwel neer op het de facto afschaffen van het sociale huurstelsel, ofwel op het verplaatsen van de problematiek naar andere instanties.

Marktconforme huren

Door marktconforme huren in te voeren, en dus de huurprijsregulering af te schaffen, wordt het stelsel van impliciete subsidies volledig afgebouwd. Alle huurwoningen krijgen op termijn een markthuurlaag van 5,5 procent van de WOZ-waarde. Hiermee worden vermeende ondoelmatigheden als goedkoop en duur scheefwonen aangepakt. De goedkope scheefwoners gaan de marktconforme huur betalen en dure scheefwoners krijgen een sterke prikkel om een meer bij het inkomen passende woning te zoeken.

In deze optie zal de geweldigheid van de woning voluit doorwerken in de huurprijzen, waardoor het voor de doelgroep van het beleid nagenoeg onmogelijk wordt om op dure locaties te wonen. Als gevolg van hogere huurprijzen neemt de totale huursom met 4,5 miljard euro toe. Dit bedrag wordt

via verhoging van de verhuurderheffing afgeroomd. Zonder compensatie treden er substantiële negatieve effecten op, met toenemende betaalrisico's. Deze optie vraagt daarom ook om een hervorming van de huurtoeslag. Het IBO acht het logisch om de budgettaire opbrengst van de verhuurderheffing te gebruiken voor een gerichte compensatie van groepen die negatieve koopkrachteffecten ervaren.

Hervorming van de huurtoeslag is nodig voor de houdbaarheid van het systeem op de lange termijn

De introductie van marktconforme huren kent echter ook een aantal zwaarwegende nadelen. Zo is het de vraag hoe segregatie kan worden voorkomen. Dit stipt het IBO ook aan, maar de Werkgroep gaat hierbij voorbij aan de voordelen van een zekere ruimtelijke integratie van bevolkingsgroepen. Daarnaast groeit de woningmarkt, door de introductie van marktconforme huren, toe naar een situatie waarin wonen voor de doelgroep van beleid duurder wordt. Dit zal ertoe leiden dat deze huishoudens zullen proberen kleiner te gaan wonen of in te leveren op de kwaliteit van het wonen en van de woonomgeving. Het is de vraag of de bestaande woningvoorraad de gevraagde woningdifferentiatie kan bieden en of de huurquoten voor vele huishoudens niet te ver oplopen. Volgens het IBO zullen marktconforme huren corporaties prikkelen om niet te duur te bouwen, waardoor effectieve zoekduren op termijn zullen dalen. Ook hierbij is het echter de vraag in hoeverre

Beleidsopties voor de korte termijn

KADER 1

Het IBO stelt vijf opties voor om de ondoelmatigheden in de huurtoeslag op de korte termijn op te lossen. Het gaat hierbij uit van continuering van de in 2013 ingevoerde verhuurderheffing en de in 2016 ingevoerde passendheidstoets.

De eerste twee beleidsopties leggen het accent op het terugdringen van de zogeheten overconsumptie en op vereenvoudiging van de regeling. In de eerste optie wordt voor huren onder de kwaliteitskortingsgrens de afweging voor huurders om goedkoper te gaan wonen versterkt. In de tweede optie gaat het IBO een stap verder door introductie van een genormeerde huur, waardoor huishoudens bij een hogere huur geen extra vergoeding meer krijgen via de huurtoeslag en de eigen afweging dus maximaal wordt (Priemus en Haffner, 2017). In de derde optie wordt de harde vermogens-

grens in de huurtoeslag (en andere toeslagen) vervangen door een vermogensinkomensbijtelling. Deze optie leidt tot het niet direct volledig vervallen van de huurtoeslag als het vermogen een bepaalde grens overschrijdt.

In de vierde optie worden een aantal knelpunten – de beperkte prikkelwerking, vooral onder de kwaliteitskortingsgrens, de hoge marginale druk waaraan de huurtoeslag bijdraagt en de scherpe inkomensgrenzen – gecombineerd aangepakt door introductie van een vaste toeslag in combinatie met een inkomensafhankelijk subsidiepercentage. In deze optie kan ook de vermenging van huur- en inkomensbeleid worden tegengegaan. Voor de overheid leidt dit gecombineerde pakket tot een structurele besparing op de huurtoeslag van 0,6 miljard euro (circa twintig procent van het totaal) die via

de verhuurderheffing door de corporaties wordt opgebracht. De gemiddelde marginale druk voor de ontvangers van huurtoeslag blijft ongewijzigd, maar voor de huishoudens die meer dan het wettelijk minimumloon verdienen, daalt de marginale druk met 4 tot 76 procent, terwijl voor de huishoudens onder het minimumloon de gemiddelde marginale druk met twee procentpunt toeneemt tot 35 procent.

In de vijfde optie ligt het accent op versterking van de budgettaire beheersing van de huurtoeslag. De afgelopen jaren is de eigen bijdrage binnen de huurtoeslag niet geïndexeerd met de huurontwikkeling, maar met de (lagere) bijstandontwikkeling. Door de optie te schrappen om van deze indexering af te zien, zal de eigen bijdrage hoger zijn, waardoor het beroep op de huurtoeslag zal afnemen.

het woningaanbod kan worden aangepast aan de vraag.

Een belangrijk nadeel is bovendien dat de combinatie van huurtoeslag en markthuren een giftig mengsel vormt. De combinatie leidt immers bijna automatisch tot een hogere huur, en komt daarmee vooral de verhuurder ten goede, en niet de huurder. Huurtoeslag moet daarom altijd met huurprijsregulering worden gecombineerd. Een maximum gereguleerde huuraanpassing per jaar (van bijvoorbeeld een à twee procent boven de inflatie per bewoonde huurwoning) kan voor de hele huursector nuttig zijn.

De combinatie van huurtoeslag en markthuren vormt een giftig mengsel

Overigens is het überhaupt de vraag wat er aan marktwerking resteert als de verhuurderheffing wordt gehandhaafd. De afroaming van extra huurinkomsten van gereguleerde huurwoningen tast de marktwerking immers flink aan. Dit wordt door het IBO wel onderkend (“Het feit dat de verhuurderheffing alleen geldt voor gereguleerde huurwoningen leidt wel weer tot een nieuwe verstoring op de woningmarkt”), maar hieraan worden helaas geen conclusies verbonden. Wel meldt het IBO dat marktpartijen positief zijn over het *level playing field* in relatie tot de woningcorporaties; dit gelijke speelveld is door de verhuurderheffing echter juist verstoord.

Overheveling naar gemeenten

In de tweede IBO-optie voor de lange termijn wordt de huurtoeslag overgeheveld naar de gemeenten. Zo krijgen zij een prikkel om actief te sturen op het beperken van de uitgaven aan huurtoeslag. Besparingen mogen de gemeenten zelf houden, tekorten dienen ze echter zelf te dekken. Volgens het IBO, dat de uitvoering van de huurtoeslag door gemeenten als een serieuze optie lanceert, is een belangrijk voordeel dat “gemeenten het beleid rond huurtoeslag, werkgelegenheid en inkomen kunnen integreren”. Dit is naar onze mening te hoog gegrepen. Overheveling van de huurtoeslag naar gemeenten kent vooral nadelen. Zo gaan schaalvoordelen in de uitvoering verloren: gemeenten moeten ieder afzonderlijk of in samenwerkingsverbanden de uitvoering regelen, waardoor de uitvoeringskosten stijgen. Daarnaast wordt de relatie tussen gemeente en corporatie ambigu, en worden burgers geconfronteerd met onbegrijpelijke interlokale verschillen in de huurtoeslag.

Overname door corporaties

Een derde optie die het IBO verkent, is om de huurtoeslag door corporaties te laten overnemen. Deze variant stimuleert corporaties om de woningvoorraad en de doelgroep beter te matchen, doordat, al dan niet gedeeltelijke, afwenteling op de huurtoeslag niet meer mogelijk is. De hoog-

te van de huur wordt in principe bepaald op basis van de bestaande huurprijsregulering. Bij huishoudens die recht hebben op huurtoeslag, ontvangt de corporatie van de huurder de nettohuur; de corporatie neemt de huurtoeslag voor eigen rekening.

In deze optie ligt het voor de hand dat er een uitruil plaatsvindt van de verhuurderheffing tegen de eigen bekostiging van de huurtoeslag. Omdat de uitgaven voor de huurtoeslag hoger zijn dan de verhuurderheffing, ontvangen de corporaties van het rijk een bijdrage voor het realiseren van de betaalbaarheid. Omdat het toegekende bedrag vooraf vaststaat, heeft de corporatie een prikkel om bij haar investerings- en toewijzingsbeleid rekening te houden met het (impliciete) beslag op het budget voor betaalbaarheid.

Het risico is echter – zoals het IBO zelf ook noemt – dat corporaties huurders met een hoge huurtoeslag op subtiële of minder subtiële wijze weren. Het is onzeker of de intrinsieke motivatie van corporaties sterk genoeg is om deze externe prikkel in te dammen. Dit vraagt om extra monitoring, bijvoorbeeld door de Autoriteit woningcorporaties of door de gemeente, die hierover afspraken maakt met de corporaties. Een alternatief kan een objectief verdeelmodel zijn, aldus het IBO. Een ander nadeel van een overheveling van huurtoeslagen naar corporaties is dat corporaties al gauw in inkomensbeleid verstrikt raken (IBO, 2016).

EEN ALTERNATIEF PERSPECTIEF

Alle opties die het IBO voor de lange termijn schetst, kennen ons inziens dus zwaarwegende nadelen. Het is ook goed mogelijk om de ondoelmatigheden effectiever aan te pakken. Ondoelmatigheden kunnen worden beperkt door de doelstelling van de toeslag helder te definiëren, door onderscheid te maken tussen het huisvestings- en het inkomensprobleem en door de hoogte van de toeslag te differentiëren in relatie tot verschillen in huishoudensgrootte, conform de Nibud-methodiek.

Doelstelling

Het hoofddoel van huurtoeslag is het betaalbaar maken van ‘kwalitatief toereikend wonen’ voor ‘huishoudens met een bescheiden inkomen’. Het is van belang de definitie van beide begrippen scherp in het oog te houden.

Het kwalitatief toereikend wonen wordt gedefinieerd in het Bouwbesluit voor nieuwe, respectievelijk bestaande zelfstandige woningen: kwalitatief toereikend wonen is gerelateerd aan de grootte van het huishouden. In de loop van de jaren zijn de functionele eisen inzake indeelbaarheid van de woning beperkt, om zo meer vrijheid aan bewoners te gunnen. Het is nu tijd om de milieu-eisen aan te scherpen, ook gezien de brede politieke en maatschappelijke stroming die het wonen duurzamer en energiezuiniger wil maken. Dit kan door de huurtoeslag te koppelen aan het bewonen van een zelfstandige woning die voldoet aan de te actualiseren eisen van het Bouwbesluit.

Het begrip ‘huishoudens met een bescheiden inkomen’ is in 2009 gedefinieerd in het overleg tussen de Europese Commissie en het Nederlandse kabinet. Het ging toen om huishoudens met een belastbaar jaarinkomen tot 30.000 euro (ruim veertig procent van alle huishoudens).

De grens zou echter verder moeten worden gedifferentieerd, omdat de bestedingsmogelijkheden van een huishouden sterk afhangen van de huishoudensgrootte. Deze doelgroepgrens zou jaarlijks moeten worden geïndexeerd met de loonontwikkeling.

Huisvestings- of inkomensprobleem

Naast helderheid over de doelstelling moet er ondubbelzinnig worden bepaald wanneer hoge woonlasten voortvloeien uit een inkomensprobleem en wanneer uit een huisvestingsprobleem. Het probleem is nu dat de Belastingdienst, die sinds 2006 verantwoordelijk is voor het huurtoeslagbeleid, de opgegeven inkomensgegevens niet van tevoren controleert, wat leidt tot omvangrijke terugvorderingsacties. In de praktijk blijken huurtoeslagen vaak een andere bestemming te hebben gekregen dan het wonen, zoals schuldsanering, luxe consumptie, gokverslaving, roken, alcohol en drugs. Omdat de huurtoeslag bedoeld is als een vorm van bestemmingsgebonden financiële steun, is het essentieel dat de toeslag volledig ten goede komt aan het reduceren van woonuitgaven. Vóór 2006, toen het Ministerie van VROM verantwoordelijk was voor de uitvoering van de inkomensgebonden huursubsidie, werden de opgaven van inkomens van tevoren door het Rijk gecontroleerd en werd de zogeheten huurmatigingsprocedure toegepast, waarbij de corporatie de huursubsidie ontving en het huishouden slechts de netto-huur (bruto-huur minus huursubsidie) aan de corporatie betaalde. Nu de Belastingdienst verantwoordelijk is, ligt het voor de hand om, op z'n minst, de band tussen huurtoeslag en wonen te versterken door controle op de verstrekte gegevens over het huishoudensinkomen vooraf te laten plaatsvinden.

Differentiatie toeslag

Ondoelmatigheden kunnen ook worden teruggebracht door de huurtoeslag te differentiëren naar inkomenscategorieën en naar huishoudenssamenstelling. Betaalbaarheidscriteria kunnen worden opgesteld aan de hand van de welbekende Nibud-normen. Het Nibud bepaalt door middel van jaarlijks budgetonderzoek welke huren gelden als betaalbaar voor welke inkomenscategorieën en huishoudenssamenstelling (grootte en leeftijd). Er is sprake van een betaalarisico als het huishoudensinkomen ontoereikend is voor het betalen van de netto-woonlasten en de meest basale uitgaven (genormeerde bedragen) voor het levensonderhoud (Schilder et al., 2017).

Daarnaast zouden, zoals het IBO ook voorstelt, huishoudens gestimuleerd kunnen worden om een relatief goedkope woning te zoeken, door de hoogte van de huurtoeslag niet te koppelen aan de hoogte van de huur van de door

het huishouden bewoonde woning, maar aan de modale huur van sociale huurwoningen in de desbetreffende regio. Als het betrokken huishouden kans ziet een lagere huur te bereiken dan het modale niveau, geniet het huishouden van het financiële voordeel. Als het huishouden een woning betreft met een huur boven de modale huur in de regio, dan zijn de extra kosten voor rekening van het huishouden, ook al is er in de praktijk lang niet altijd sprake van een vrije keuze. Deze opzet stimuleert het huishouden om zelf afwegingen te maken.

CONCLUSIE

De ondoelmatigheden binnen het huidige huurtoeslagstelsel vormen overtuigende redenen om het systeem op de schop te nemen. Het IBO biedt een nuttige onderliggende analyse en presenteert een alternatief beleid dat op sommige punten steun verdient. In het algemeen ontbreekt echter de hoognodige consistentie. Wij presenteren een alternatief huurtoeslagbeleid dat niet alleen fors afwijkt van het huidige beleid, maar deels ook van het door het IBO gepresenteerde beleid. Hierin blijft de huurtoeslag een beleidsdomein van de rijksoverheid en blijven de huren gereguleerd, maar volgen ze zo veel mogelijk een marktconform patroon. De betaalbaarheid in de hele sociale huursector wordt veiliggesteld door gebruik te maken van de Nibud-methode. De hoogte van de huurtoeslag wordt afhankelijk van de modale gereguleerde huur in de regio, zodat er meer afwegingsruimte voor huurders ontstaat. En de opgaven van het huishoudensinkomen worden door de Belastingdienst van tevoren gecontroleerd om omvangrijke terugvorderingsacties te voorkomen. Per saldo wordt de uitvoering van de regeling hierdoor goedkoper, minder star en minder bureaucratisch.

LITERATUUR

- Bos, W. (2017) Toeslag voor bijna zes op de tien huishoudens. *ESB*, 101(4751), 344.
- IBO (2016) *De prijs voor betaalbaarheid: opties voor meer doelmatigheid en effectiviteit in de huurtoeslag en het beleid voor de sociale huur*. Den Haag: Ministerie van Financiën. Te vinden op www.rijksbegroting.nl.
- Pouulus, C. en B. Blijje (2015) *Passend wonen*. Delft: ABF Research.
- Priemus, H. en M.E.A. Haffner (2017) How to redesign a rent rebate system? Experience in the Netherlands. *Housing Studies*, 32(2), 121–139.
- Regeerakkoord (2017) *Vertrouwen in de toekomst*. 10 oktober. Den Haag: Sdu.
- Schilder, F., C. de Groot en J. Conijn (2017) Betaalarisico's in de huursector: oorzaken en oplossingsrichtingen. *Real Estate Research Quarterly*, september, 19–28. Artikel te vinden op www.pbl.nl.

In het kort

- ▶ Het huurtoeslagstelsel kent een aantal ondoelmatigheden die vragen om een stelselhervorming.
- ▶ De analyse van de interdepartementale werkgroep is nuttig maar mist een consistente visie.
- ▶ Onze voorstellen zorgen samen voor een goedkoper, minder star en minder bureaucratisch stelsel.

Een openbaredienstverplichting voor Caribisch luchttransport

De problemen in het luchttransport in het Caribische deel van het Koninkrijk hebben het afgelopen jaar duidelijk gemaakt dat goed, betrouwbaar en betaalbaar luchttransport van groot belang is voor burgers en bedrijven, maar onvoldoende door de markt gegarandeerd wordt. Een openbaredienstverplichting kan uitkomst bieden.

CHRISTIAAN BEHRENS

Onderzoeker bij SEO Economisch Onderzoek en universitair docent aan de Vrije Universiteit Amsterdam

KOERT VAN BUIREN

Zakelijk directeur en hoofd Mededinging, Markt & Overheid bij SEO Economisch Onderzoek

Het luchttransport in het Caribische deel van het Koninkrijk is van groot belang voor het dagelijks leven. Burgers en bedrijven zijn er voor woon-werkverkeer, zakelijke afspraken, ziekenhuisbezoek en familiebezoek van afhankelijk.

Maar het luchttransport heeft een turbulent jaar achter de rug. Onbeheersbare financiële problemen volgden op onderhoudsperikelen bij de grootste lokale luchtvaartmaatschappij Insel Air, waarbij een groot deel van de vloot vanwege veiligheidsoverwegingen aan de grond bleef. Het gevolg was dat verbindingen uitvielen en de bereikbaarheid van de eilanden onvoldoende gewaarborgd was. Adequaat optreden door de overheid van Curaçao voorkwam dat Insel Air omviel, wat op korte termijn zou hebben geleid tot het wegvallen van vrijwel alle luchttransport tussen Curaçao, Sint Maarten, Aruba en Bonaire.

Inmiddels zijn er positievere ontwikkelingen. Het is Insel Air gelukt om toestellen weer de lucht in te krijgen. En de tweede, maar veel kleinere aanbieder (Divi Divi Air) is bezig de vloot en de dienstverlening uit te breiden.

MARKTFALEN

Toch is er bij het luchttransport in het Caribische deel van het Koninkrijk nog sprake van een structureel probleem van marktfalen: de marktomvang is zeer beperkt waardoor concurrentie onvoldoende tot stand komt, en de noodzakelijke investeringen in de luchthavens en luchtverkeersleiding leiden tot hoge kosten en ticketprijzen. Hierdoor ontbreken de prikkels voor een efficiënte dienstverlening. Alternatieven voor luchttransport, zoals vervoer over water, ontbreken vrijwel geheel en bleken in het verleden geen effectief substituuat te zijn. Hoge prijzen, vertragingen en annuleringen van vluchten tussen de eilanden zijn het zichtbare directe resultaat, met als dieptepunt de veiligheidssituatie bij Insel Air eerder dit jaar.

Wanneer de markt en de betrokken marktpartijen niet goed in staat zijn om de problemen op te lossen zijn de gevolgen van niet-ingrijpen groot. Niet alleen missen reizigers tussen de eilanden met regelmaat hun afspraken en overstap

naar andere bestemmingen, ook publieke sectoren, zoals bijvoorbeeld de gezondheidszorg en rechtspraak, zijn afhankelijk van betrouwbare luchtverbindingen. Oxford Economics (2011) toont aan dat de economische bijdrage van het luchtverkeer tussen de eilanden ongeveer gelijk is aan drie procent van het bbp van de voormalige Nederlandse Antillen.

De overheden van de landen van het Koninkrijk (Nederland, Aruba, Curaçao en Sint Maarten) hebben daarbij een gedeelde verantwoordelijkheid. Zij zouden gezamenlijk moeten optreden en ervoor zorgen dat publieke belangen wél geborgd zijn. Tot nu toe doen zij dat niet structureel: prijs- of kwaliteitsregulering vanuit de overheid ontbreekt.

OPENBAREDIENSTVERPLICHTING

De overheid kan op verschillende manieren ingrijpen. Ze kan subsidies aan luchtvaartmaatschappijen verstrekken die het aantrekkelijk maken om vluchten tussen de eilanden aan te bieden, of investeringen in de infrastructuur van de luchthavens te stimuleren. Het direct subsidiëren van een dominante en niet-functionerende marktpartij is echter kostbaar en politiek niet goed uit te leggen.

Ook kan de overheid prijzen reguleren door bijvoorbeeld maximumtarieven vast te stellen. Het is echter lastig om dat correct te doen in een markt met aanbieders met verschillende kostenstructuren. Bovendien zijn Curaçao, Aruba, Sint Maarten en Nederland autonome landen, wat de inzet van prijsregulering juridisch ingewikkeld maakt.

Tot slot kan de overheid besluiten tot een openbaredienstverplichting (*public service obligation*, PSO). Een PSO is een combinatie van publiek aanbesteden en eventueel subsidiëren, en kan worden ingezet wanneer een verbinding van vitaal belang is voor de economische en sociale ontwikkeling van een bepaalde regio en deze verbinding niet of onvoldoende door de markt wordt geëxploiteerd. Doel van een PSO is om te garanderen dat de verbinding aan minimale eisen, zoals continuïteit, regelmaat en redelijke prijzen, voldoet.

Een PSO is een tweetrapsprocedure waarbij eerst het pakket van minimale eisen wordt gedefinieerd en luchtvaartmaatschappijen worden uitgenodigd om hieraan te voldoen. Als geen enkele marktpartij interesse toont, mag een lidstaat de toegang tot deze route beperken tot één luchtvaartmaatschappij en, indien nodig, de operationele verliezen als gevolg van het uitvoeren van de openbaredienstverplichting compenseren. Het selecteren van deze luchtvaartmaatschappij gaat via een openbare aanbesteding. In de aanbesteding geldt dat de economisch meest voordelige inschrijving wint, wat neerkomt op het voldoen aan de gestelde eisen tegen

minimale kosten. Op deze manier organiseert de overheid concurrentie *om* de markt teneinde efficiëntie te bewerkstelligen, omdat concurrentie *op* de markt niet tot stand komt.

INZET VAN PSO'S

Op dit moment zijn er in Europa twaalf landen die een of meerdere PSO's hebben (tabel 1). De meeste PSO's richten zich op verbindingen tussen eilanden en het vaste land. Dit ligt voor de hand, gezien de kleine omvang van de markt voor luchttransport van en naar eilanden, het gebrek aan concurrentie en alternatieve vervoersmiddelen, en de hoge kosten en prijzen die daaruit voortvloeien. Van de in totaal 177 PSO's zijn er 171 actief. Op ongeveer 75 procent van al deze routes is er geen belangstelling van marktpartijen in de eerste fase. Na de aanbestedingen is er nu één luchtvaartmaatschappij actief. Dit gaat op nagenoeg alle routes hand in hand met een compensatie voor de operationele verliezen.

Voor het Caribische deel van het Koninkrijk ligt een vergelijking met Frankrijk voor de hand. Frankrijk maakt op dit moment het meest gebruik van PSO's en zet dit instrument ook in voor zijn overzeese gebieden (figuur 1). Deze gebieden zijn vergelijkbaar met het Caribische deel van het Koninkrijk vanwege de kleine markten voor luchttransport, het gebrek aan effectieve substituten en de regionale economische omstandigheden. Met dit instrument waarborgt de Franse overheid een betrouwbare en betaalbare verbinding op deze routes tegen de laagste maatschappelijke kosten. Zo bevat de PSO voor de verbinding tussen Cayenne en Maripasoula eisen ten aanzien van de frequentie, aantal zitplaatsen, prijzen en continuïteit (NOR, 2012). Er moeten veertien retourvluchten per week plaatsvinden met een jaarlijkse minimale capaciteit van 40.000 zitplaatsen, er geldt een vaste prijs voor deze verbinding van ongeveer 35 euro voor inwoners van beide regio's en 60 euro voor overige passagiers, en jaarlijks mag maximaal drie procent van de vluchten worden geannuleerd. Sancties zijn mogelijk in het geval van wanprestatie.

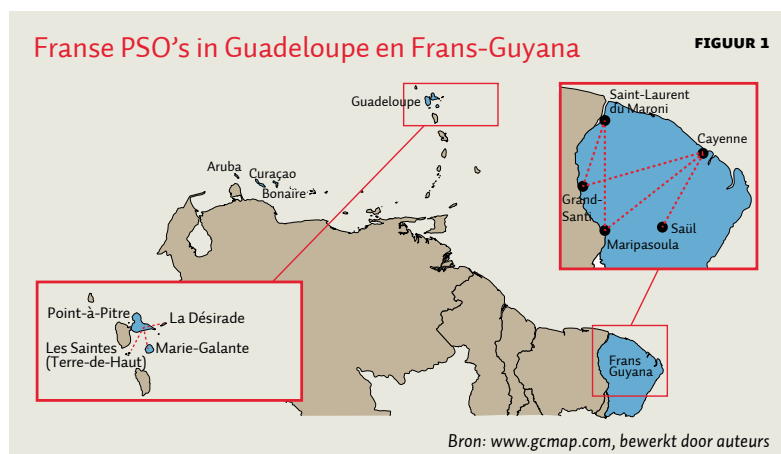
Voor alle vijf PSO-routes in Frans-Guyana geldt dat de luchtvaartmaatschappij Air Guyane Express (CAIRE) de dienstverlening uitvoert zonder subsidie. Op de drie routes in Guadeloupe is er wel sprake van een subsidie voor operationele verliezen, maar is het aanbestedingsproces nog bezig.

EFFECTIVITEIT EN DOELMATIGHEID VAN PSO'S

Luchtvaartmaatschappijen die een PSO-route bedienen exploiteren deze route redelijk efficiënt. Het gaat hier om de technische definitie van efficiëntie: het produceren van de maximale output, gegeven een vast inputniveau, bijvoorbeeld het aantal vluchten, gegeven personeels- en kapitaalinzet.

Wel kennen PSO's met een kortere looptijd een efficiëntere exploitatie (Merkert en Williams, 2013). Calzada en Fageda (2014) kijken naar het effect van PSO's op het totaal van aangeboden vluchten en marktconcentratie in Europa en concluderen dat vooral voor verbindingen tussen eilanden en het vaste land de PSO's een positief effect hebben. Onderzoek van Wittman et al. (2016) toont aan dat PSO's een positieve bijdrage leveren aan de connectiviteit van perifere regio's.

De wetenschappelijke discussie over de effectiviteit en doelmatigheid van PSO's is nog in volle gang. Maar recente studies en de huidige PSO's suggereren dat dit instrument een uitweg kan bieden in het Caribische deel van het Koninkrijk. Het opstellen van een programma van eisen voor de verbindingen tussen de eilanden en het uitnodigen van marktpartijen om hierop in te schrijven – de eerste fase van een PSO – is daarbij een *no-regret*-strategie. Het expliciet maken van de transportbehoefte heeft als groot voordeel dat het de overheden van de landen in het Caribische deel van het Koninkrijk dwingt na te denken over wat zij bereid zijn te betalen voor een betrouwbare luchtverbinding.

LITERATUUR

- Calzada, J. en X. Fageda (2014) Competition and public service obligations in European aviation markets. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 70, 104–116.
- Merkert, R. en G. Williams (2013) Determinants of European PSO airline efficiency: evidence from a semi-parametric approach. *Journal of Air Transport Management*, 29, 11–16.
- NOR (2012) Arrêté du 8 mars 2012 modifiant l'arrêté du 16 juin 2009 modifiant les obligations de service public imposées sur des services aériens réguliers à l'intérieur de la Guyane. DEVA1205810A. Tekst te vinden op www.legifrance.gouv.fr.
- Oxford Economics (2011) *Economic benefits from air transport in the Caribbean islands*. Caribbean Report. Rapport te vinden op www.iata.org.
- Wittman, M.D., F. Allroggen en R. Malina (2016) Public service obligations for air transport in the United States and Europe: connectivity effects and value for money. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 94, 122–128.

Aantallen PSO's in de Europese Unie

TABEL 1

Land	Vaste land	Eiland	Overzees gebied	Totaal
VK	4	18		22
Frankrijk	15	13	12	40
Griekenland	2	26		28
Italië		19		19
Overig ¹	24	11	33	68
Totaal	44	87	46	177

¹Cyprus, Estland, Finland, Ierland, Kroatië, Portugal, Spanje, Zweden

Bron: Directorate General for Mobility and Transport (2017), bewerking door auteurs

In het kort

- ▶ De markt voor luchttransport in het Caribische deel van het Koninkrijk faalt.
- ▶ Een openbaredienstverplichting van de gezamenlijke overheden kan dit marktfalen corrigeren.

Statistiek

Gepensioneerden zorgen niet voor inflatie

GROEI & CONJUNCTUUR

Nederland heeft al jarenlang te maken met lage inflatie. Dat komt onder andere door conjuncturele en andere tijdelijke factoren, en ook door structurele factoren, zoals de verheviging van de internationale concurrentie.

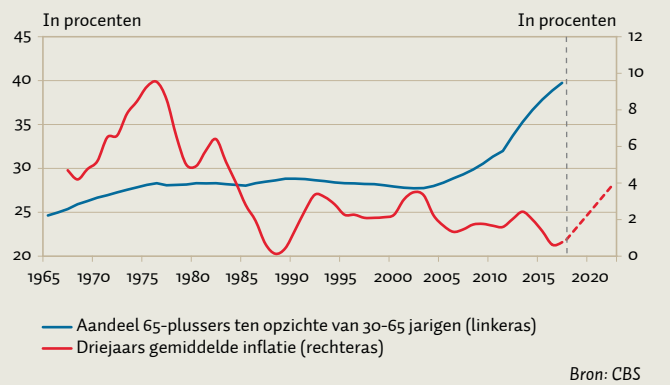
Een veranderende demografie is een structurele factor die vaak wordt genoemd als belangrijke reden waarom inflatie laag blijft. Volgens de levenscyclus-hypothese consumeren mensen tot hun 30e en vanaf hun 65e meer dan dat ze sparen. In de beroepsgeschikte leeftijd van 30 tot 65 jaar wordt daarentegen meer gespaard dan uitgegeven. Het aandeel beroepsgeschikten heeft dus gevolgen voor de effectieve vraag. Een verhoging van de effectieve vraag leidt vervolgens tot inflatoire druk, en andersom leidt een verlaging ervan tot deflatoire druk.

De levenscyclus-hypothese kan worden toegepast op naoorlogse babyboomers (geboren tussen 1945 en 1955) die de arbeidsmarkt betraden rond 1970. Dit resulteerde in het zogenaamde *demografisch dividend*; het aandeel van beroepsgeschikten in de bevolking bereikte een historisch hoog niveau. Vanaf 2005, het moment dat de eerste babyboomers met pensioen gaan, verandert de verhouding tussen 65-plussers en de beroepsgeschikte bevolking. Door de verdere toename van gepensioneerden zal volgens de levenscyclus-hypothese, ceteris paribus, de inflatie de komende jaren daarom stijgen.

De levensloop-hypothese is niet onomstreden. In de figuur zien we dat vanaf 2005 de stijging van het aantal 65-plussers ten opzichte van de beroepsgeschikte bevolking niet samenging met een stijging van de inflatie. Ten eerste komt het opgebouwde vermogen in Nederland pas ver

na de pensioengerechtigde leeftijd vrij. Dit komt doordat veel vermogen van ouderen in een (al dan niet afbetaald) koophuis zit, en dit vermogen komt pas op veel latere leeftijd vrij omdat veel ouderen langer in hun eigen huis blijven wonen. Daarnaast is de gemiddelde levensverwachting de afgelopen decennia sterk gestegen van 64 jaar in 1960 naar bijna 82 jaar op dit moment. 65-plussers zullen rekening houden met hun verwachte levensduur en daarom het besteden van hun gespaarde geld uitmeren over een periode van ongeveer twintig jaar. Een plotselinge stijging van de inflatie als gevolg van spenderende babyboomers is daarom de komende jaren onwaarschijnlijk. ■ **NORA NEUTEBOOM** (ABN AMRO)

Ontwikkeling aandeel 65-plussers en inflatie

Leraren voortgezet onderwijs vaak ondergewaardeerd

ONDERWIJS & WETENSCHAP

Verdient een leraar in het voortgezet onderwijs meer of juist minder dan een vergelijkbare werknemer gemiddeld in de marktsector verdient? Dat hangt af van welk vak deze leraar geeft, en of hij of zij een eerste- of tweedegraads lesbevoegdheid heeft. Het bruto-uurloon van eerstegraadsleraren in bètavakken was in 2016 gemiddeld 8,5 procent lager dan dat van vergelijkbare werknemers in de marktsector, en dat van tweedegraadsleraren gammavakken juist 8,7 procent hoger.

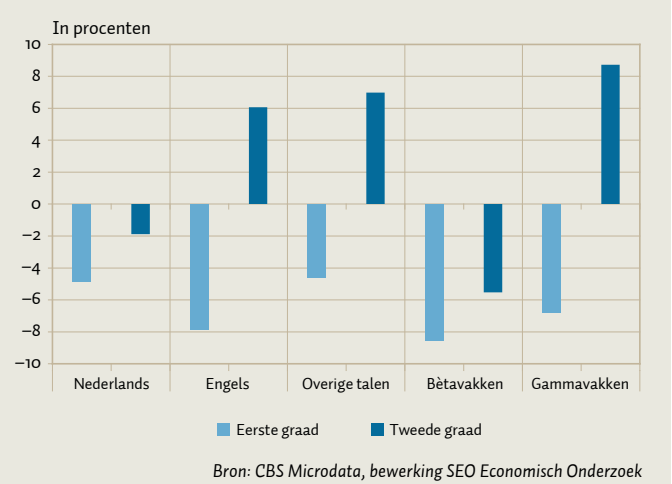
Het bruto-uurloon is berekend door het totale brutoloon waarover een werknemer loonbelasting betaalt te delen door het geregistreerde aantal gewerkte uren. Eventuele bonussen, toeslagen en vakantiegeld zijn bij dit brutoloon inbegrepen. Vervolgens is voor elke werknemer in het voortgezet onderwijs de meest vergelijkbare werknemer in de marktsector gezocht, gebaseerd op kenmerken als leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, beroepsniveau, woonregio en of een werknemer voltijd of deeltijd werkt. Ten slotte is voor elke leraar het bruto-uurloon vergeleken met dat van de meest vergelijkbare werknemer in de marktsector. Uit deze loonvergelijking blijkt dat het gemiddelde bruto-uurloon van alle leraren in het voortgezet onderwijs in 2016 ongeveer 0,6 procent lager was dan dat van vergelijkbare werknemers in de marktsector.

Per vak en graad zijn de loonverschillen ten opzichte van de marktsector groter. Van de leraren Engels, overige talen en gammavakken verdienen eerstegraadsleraren gemiddeld minder en tweedegraadsleraren meer dan vergelijkbare werknemers in de marktsector. Zowel eerste- als tweedegraadsleraren in bètavakken en Nederlands hebben een lager gemiddeld

bruto-uurloon in vergelijking met de marktsector. Bij bètavakken is dit loonverschil het grootste: -8,5 procent voor eerstegraads- en -5,5 procent voor tweedegraadsleraren. Dat komt doordat bètaopgeleide werknemers in het bedrijfsleven gemiddeld een hoger loon hebben dan bijvoorbeeld werknemers met een bachelor gammavakken. In het voortgezet onderwijs zijn de loonverschillen tussen leraren kleiner.

■ **CINDY BIESENBEK** (SEO ECONOMISCH ONDERZOEK)

Vershil uurloon leraren t.o.v. marktsector

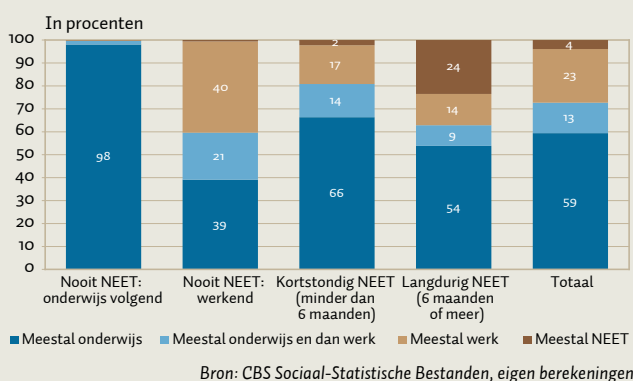

NEET is een slechte indicator van kwetsbaarheid

ARBEIDSMARKT

NEET's (*not in employment, education, or training*) zijn jongeren die geen werk hebben en geen opleiding of andere training volgen. Het percentage NEET's, 6,5 procent van alle Nederlandse jongeren tussen 15–29 jaar in 2015, is een veelgebruikte indicator voor de arbeidsmarktkansen van kwetsbare jongeren. NEET's worden vaak als kwetsbare groep gezien, omdat een status als NEET een sterke voorspeller is van latere sociaal-economische marginalisering, crimineel gedrag, een zwakke gezondheid, ongewenste zwangerschappen en langdurige economische inactiviteit.

Activiteit jongeren tussen 16 en 29 jaar en hun classificatie in 2015

Maar het begrip verhuult belangrijke verschillen. De definitie van NEET vangt immers alle jongeren die niet werken en geen onderwijs of training volgen. Naast kwetsbare jongeren, zoals langdurig zieken en mensen met een onderwijsachtergrond naar wie geen arbeidsmarktvraag bestaat, vallen binnen deze definitie bijvoorbeeld ook backpackers die een tussenjaar nemen.

Dat lang niet alle NEET's kwetsbaar zijn maakt de figuur inzichtelijk. We verdelen alle jongeren op basis van hun belangrijkste activiteit in 2015: onderwijs, werk, en kortstondige of langdurige NEET (geen onderwijs en geen werk). Langdurige NEET's worden als de meest kwetsbare groep beschouwd. Doordat informatie over trainingen niet in registers wordt vastgelegd is het werkelijke aantal NEET's waarschijnlijk lager.

De figuur laat zien hoe jongeren de school-naar-werktransitie hebben gemaakt. We onderscheiden jongeren die voornamelijk onderwijs volgden (59,4 procent), jongeren die van school direct aan het werk zijn gegaan (13,3 procent), jongeren die vooral gewerkt hebben (23,4 procent), en jongeren wier school-naar-werktransitie voornamelijk gekenmerkt werd door langdurige of veelvuldige inactiviteit (3,9 procent).

De kolom met gegevens over jongeren die in 2015 langdurig NEET waren, laat zien dat 23,5 procent ook echt een problematische school-naar-werktransitie heeft gemaakt. Onder de kortdurende NEET's is dat aantal nog veel lager (2,2 procent). Daarom stellen we: wie wil bepalen welke jongeren kwetsbaar zijn op de arbeidsmarkt, heeft er weinig aan ze te classificeren als NEET, maar doet er goed aan hun hele school-naar-werktransitie te bezien.

• **ALEXANDER DICKS EN MARK LEVELS** (ROA)

Lonen stijgen, maar raming voorlopig niet gehaald

GROEI & CONJUNCTUUR

De loonontwikkeling staat in Nederland volop in de belangstelling. In juni 2017 berichtte het CPB dat de lonen achterblijven terwijl alle signalen op groen staan: de geraamde loon-

ontwikkeling van twee procent zou te beperkt zijn voor de stand van de conjunctuur en arbeidsmarkt. Een paar maanden later stelde het CPB, in de Macro Economische Verkenning 2018, dat het einde van de zwakke loonontwikkeling ook echt in zicht komt. Om deze stelling te beoordelen, vergelijk ik de ramingen van het CPB met de afgesproken loonstijgingen in 2018 in de reeds afgesloten cao's in de marktsector.

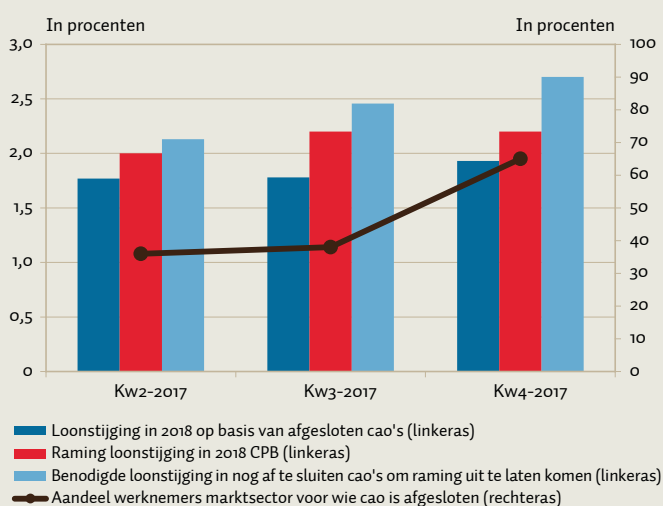
Daarbij maak ik gebruik van het overzicht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, waarin aan het eind van elk kwartaal de contractloonstijging in de reeds afgesloten cao's is opgenomen. Voor de cao-lonen in 2018 wordt de contractloonstijging berekend op basis van een steekproef van 99 cao's in totaal, waarvan 75 marktcao's.

In de loop van 2017 is voor steeds meer werknemers in de steekproef een cao afgesloten (figuur), inmiddels is dit het geval voor ruim twee derde van de werknemers in de marktsector (in de steekproef). Daarnaast blijkt dat de gemiddelde contractloonstijging in de al afgesloten cao's voor 2018 is opgelopen van 1,77 procent naar 1,93 procent, maar nog onder de geraamde 2 procent blijft.

De loonstijging neemt in 2018 verder toe, ten opzichte van de 1,6 procent loonstijging in de markt in 2017, en in meer recent afgesloten cao's blijkt de loonstijging gemiddeld steeds groter. Maar, om op de in december 2017 geraamde 2,2 procent uit te komen, is een contractloonstijging van 2,7 procent in de nog af te sluiten cao's noodzakelijk. Gezien de beperkte oploep van de gemiddelde contractloonstijging in de tot nu toe afgesloten cao's, is dit een uitdaging.

• **JOYCE VAN DER STAATJ** (MINISTERIE VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID)

Contractloonstijging in 2018 volgens cao's en ramingen

Jeugdscout schiet doel voorbij

De economie van het betaalde voetbal is een groeiend onderzoeksveld binnen de economische wetenschap. Sporteconoom Lucas Besters doet onderzoek naar de effectiviteit van selectiesystemen binnen jeugdopleidingen en heeft onlangs zijn proefschrift Economics of professional football afgerond.

Hoe verklaar je de opkomst van de voetbaleconomie?

“Er is een enorme toename van data over allerlei aspecten van het voetbal, waaronder spelersrendementen en clubprestaties, die zich uitstekend lenen voor onderzoek. Dat komt doordat het uit een gecontroleerde omgeving komt en doordat de prestatiemaatstaven duidelijk zijn. Daarnaast is het onderzoek dat naar voetbal gedaan wordt ook toe te passen op andere disciplines, zoals de arbeidsmarkt. De effecten van trainerswissels zijn bijvoorbeeld vergelijkbaar met een wisseling van een CEO of manager bij een bedrijf.”

Zijn prestaties in de voetballerij goed meetbaar?

“Bij voetbal zijn individuele prestaties minder goed meetbaar dan bij Amerikaanse sporten als honkbal en basketbal. Deze sporten lijken echt gemaakt om te meten: de spelsituaties zijn gestandaardiseerd en er is een beperkt aantal prestatie-indicatoren. Voetbal is daarentegen een sport waarbij de spelsituatie constant verandert, en waarbij de prestaties van een speler sterk afhangen van de rol die hij heeft in het team. Zo scoren keepers en verdedigers hoger op passingratio's dan middenvelders en aanvallers, omdat spelers in de achterste linies met meer ruimte voetballen en ze worden geacht minder risico te nemen. Dit zorgt voor een bias in de metingen van spelersrendementen.”

Jouw onderzoek laat zien dat relatief oudere spelers oververtegenwoordigd zijn in de jeugdselectie van PSV. Wat is daar de verklaring voor?

“Jeugdteams worden samengesteld met spelers op basis van hun geboortjaar. Spelers die in januari geboren zijn, zijn ouder en hebben daardoor een cognitief en fysiek voordeel op spelers die in december van hetzelfde jaar geboren zijn. Hierdoor presteren ze doorgaans beter en worden ze eerder gescout door een profclub. Het relatieve leeftijds-

LUCAS BESTERS

verschil wordt met de leeftijd beperkter, en na de puberteit, zo rond het vijftiende levensjaar, zal dit minder invloed hebben op selectieprocedures.

Relatief oudere spelers worden niet alleen vaker geselecteerd, maar blijken ook vaker af te vallen gedurende de jeugdopleiding. Dit komt doordat scouts en coaches het talent van een speler beter weten in te schatten naarmate het aantal waarnemingen toeneemt. Het interne selectieproces vermindert weliswaar de oververtegenwoordiging van oudere spelers, maar is niet voldoende om de gevolgen van het externe selectiemechanisme te compenseren.”

Wat kan er gedaan worden om dit geboortemaand-effect tegen te gaan?

“Er vinden experimenten plaats met groepen die samengesteld zijn op basis van hun biologische leeftijd. Dit zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat voetballers van tien en twaalf jaar oud bij elkaar in een team komen. Ik ben hier echter geen voorstander van. Dit kan ten koste gaan van het voetbalplezier: de meeste jongeren willen met hun leeftijdsgenoten en schoolvriendjes voetballen. Scouting schiet zo haar doel voorbij: op jonge leeftijd moet spelplezier voorop staan. Mijn voorstel is om talentvolle spelers voor een langere tijd te volgen en pas op latere leeftijd te selecteren voor de jeugdopleidingen van profclubs. Hierdoor kan een betere inschatting gemaakt worden van het potentieel en kan het geboortedatum-effect beperkt worden. De profclubs zouden dan wel extra ondersteuning aan amateurclubs moeten bieden om zo de spelers zich optimaal te laten ontwikkelen.”

Tot slot natuurlijk de belangrijkste vraag: wie wordt er dit jaar kampioen?

“Als fan en als wetenschapper zeg ik: PSV! Ze presteren stabiel en ik zie ze een dusdanig grote voorsprong niet weggeven. Daarnaast is het gunstig dat ze Ajax nog thuis mogen ontvangen. Als ze die zogenaamde zespuntenwedstrijd winnen, dan zie ik het al helemaal niet meer misgaan.”

JUSTUS VAN KESTEREN

Redactiemedewerker

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel.

Redactie

Hoofdredacteur: Jasper Lukkezen
Eindredacteur: Robert Kleinknecht
Redacteur: Ruben van Oosten,
Paul Metzmakers

Redactiemedewerkers: Sobana Sheikh Rashid,
Justus van Kesteren
Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.
Vormgeving: Jacques van Schie
Uitgever: Li'ao Wang

Commissie van redactie

H.G. van Dissel (voorzitter), P.H.B.F. Franses,
E. de Jong, H.J. de Jong, A.C. Meijdam,
J. Plantenga, P. Vergauwen en W.F.C. Verschoor

Rechten

ESB is een uitgave van FD Mediagroep.
De Koninklijke Vereniging voor de Staatshuishoudkunde is houder van de merknaam ESB.

Foto's: iStock / SolStock; krithnarong;
Hollandse Hoogte / Ge Dubbelman; Berlinda
van Dam. Strip Van Zanten: Roger Klaassen.

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij
vindt u op www.esb.nu/service/publiceren.

Abonneren

U kunt een abonnement direct online afsluiten.
Ga hiervoor naar www.esb.nu/service/abonneren.

Adverteren

Neem contact op met Jeannette van Zeijst, 020
592 86 35, jeannette.van.zeijst@fdmediagroep.nl.

Contact

Telefoon redactie: 020 592 87 77
Email redactie: redactie@esb.nu
Telefoon klantenservice: 0800 333 33 34
Email klantenservice: klantenservice@esb.nu
Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoekadres: Prins Bernhardplein 173,
1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata ESB:

15 mrt., 12 apr., 11 mei,
7 jun., 5 jul., 9 aug., 13 sep.,
11 okt., 15 nov., 20 dec.

Dick Schouten

(1923–2018)

Op 95-jarige leeftijd overleed op 3 februari jongstleden prof. dr. D.B.J. Schouten. Het was een zeer origineel denker, een vurig pleitbezorger van economische analyses met behulp van modelbouw en bovendien een ware meester daarin.

Na zijn cum-laudeproefschrift *De overheidsfinanciën in de volkshuishouding* (Schouten, 1950) werd hij benoemd tot lector aan de toenmalige KEH, nu Tilburg University. Hij volgde in 1954 prof. dr. M. Cobbenhagen op als hoogleraar Algemene Leer en Geschiedenis van de Economie. Er bestonden toen nog bedenkingen tegen zijn wiskundige aanpak. In het unieke werk *Exacte economie* vatte hij evenwel de denkbeelden van belangrijke economen uit de geschiedenis kernachtig in modellen samen (Schouten, 1957). Van toen af aan kon niemand noch zijn analytisch vermogen en creativiteit noch de grote potenties van zijn modelmatige benadering meer in twijfel trekken.

Er verschenen vele publicaties. Behalve die modelmatige aanpak hebben ze de macro-economische benadering gemeen, maar ze bestrijken veel terreinen uit de economie. Eerst en vooral betreft dat na de oude statische aanpak de groeitheorie (De Roos en Schouten, 1960). Later verschijnt *Dynamische macro-economie* met een synthese van de Structuur- en de Conjunctuurtheorie (Schouten en Kolnaar, 1967). Zijn ideaal om de verschillende deelgebieden uit het vakgebied te integreren in één totaalvisie krijgt hier handen en voeten. In latere geschriften worden bijvoorbeeld de heterogene kapitaaltheorie, monetaire aspecten en de portefeuillebenadering van Tobin opgenomen in dat totaalbeeld. Ook bestaande en denkbare economische ordes krijgen de aandacht.

Twee thema's staan centraal. Het eerste is de vraag naar de optimale economische politiek. Tinbergen volgend, is de economische politiek het terrein van de te kiezen instrumenten, gegeven de doelstellingen. Waar er meerdere doelstellingen zijn, zijn er evenzovele instrumenten nodig om ze te realiseren. Schouten legt een overtuigende nadruk op de noodzaak de juiste combinatie tussen die instrumenten te kiezen. In de macro-economie gaat het dan met name om de budgetpolitiek, de monetaire politiek en de loonpolitiek. (Schouten, 1986) Het welbekende Plan Schouten was een verwoording hiervan. Het oogstte naast bijval tamelijk onnozele, van onkunde getuigende reacties als 'zelfrijzend bakmeel'. (Hoewel: ook dat bakmeel bestaat en doet wat het belooft.)

Bij onvoldoende coördinatie, bij eenzijdige inzet van maar één instrument, of meer dan dat bij eenzijdige machtsuit-

oefening, worden suboptimale, zo niet slechte resultaten bereikt. Het tweede centrale thema in Schoutens werk is in het logische verlengde hiervan Macht en Markt (Schouten, 1980; 1986).

De Sociaal-Economische Raad (SER) is het aangewezen lichaam om de noodzakelijke coördinatie tot stand te brengen. Schoutens meer dan dertigjarig lidmaatschap ervan bracht een win-winsituatie. Voor de partijen in de SER betekende het een voortdurende uitdaging om geldige argumenten voor hun standpunten te leveren. Voor hem was het een stimulans om te blijven zoeken naar oorzaak

en gevolg, naar diagnose en behandeling in de economische theorie en praktijk.

Schoutens wetenschappelijk werk vond op vele plaatsen erkenning. Het bracht hem een eredoctoraat in Gent en in 1987 de Piersonpenning. Hij verwierf het lidmaatschap van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en bovendien het erelidmaatschap van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde. Hij werd benoemd tot Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau.

Als docent was hij al even opvallend. Hij verfoeide handboeken en zijn studenten waren tijdens de colleges getuige van een denkproces, een inspirerende worsteling van de wetenschapper met zijn vak. Het resulteerde onder meer in vele promoties. Zijn bijnaam DéBéJé getuigt van de waardering en bewondering die hij ook als persoon afdwong bij vakgenoten, promovendi, studenten en vrienden in den lande.

AD KOLNAAR

Emeritus hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg

LITERATUUR

Roos, F. de, en D.B.J. Schouten (1960) *Groeitheorie*. Haarlem: Bohn.

Schouten, D.B.J. (1950) *De overheidsfinanciën in de volkshuishouding*. Proefschrift.

Schouten, D.B.J. (1957) *Exacte economie: een samenvatting van de economische theorie in de vorm van tien algemeen-economische modellen*. Leiden: Stenfert Kroese.

Schouten, D.B.J. (1980) *Macht en wanorde: een vergelijking van economische stelsels*. Leiden: Stenfert Kroese.

Schouten, D.B.J. (1986) *Het wankel evenwicht in de economie*. Leiden: Stenfert Kroese.

Schouten, D.B.J., en A.H.J. Kolnaar (1967) *Dynamische macro-economie, twee delen*. Leiden: Stenfert Kroese.

